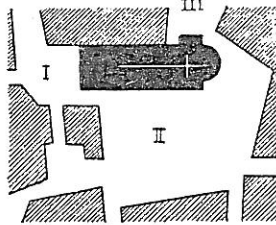

VI

ΣΥΝΟΛΑ ΠΛΑΤΕΙΩΝ

Ηως τώρα έρευνα έχει ήδη οδηγήσει στην σύγκριση δύο πλατειών τοποθετημένων η μία δίπλα στην άλλη, ενώ τέτοιοι καθ' ομάδες σχηματισμοί έχουν παρουσιαστεί επανειλημένως στα σκίτσα. Αυτοί είναι μάλιστα, ειδικά στην Ιταλία, ένα τόσο συχνό θέμα, ώστε να μπορεί κανείς να θεωρήσει το σύνολο πλατειών, ως κεντρικό σημείο της πόλης, με τα κύρια κτήρια, πράγματι ως κανόνα και την μεμονωμένη πλατεία ως εξαίρεση. Αυτό επίσης συναρτάται και με την

Εικ. 45. MODENA:
I. Piazza della Legna.
II. Piazza Grande.
III. Piazza Torre.

των εκκλησιών και παλατιών. Με μεγάλη ευκρίνεια μπορεί αυτό να συναχθεί από την εικ. 45. Εδώ, η Piazza Grande έχει προφανώς την σημασία να αναδείξει την πλαϊνή όψη της εκκλησίας. Κατ' ακολουθία αναπτύσσεται η ίδια ως πλατυμέτωπη πλατεία και προς αυτή την κατεύθυνση ξεπερνά μόνο την κόγχη. Θεωρητικά, αυτό θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: ότι εδώ έχουν συγχωνευθεί μία πλατεία της πλάγιας όψης με μία πλατεία της κόγχης. Ο διαχωρισμός όμως απ' την πλατεία I είναι σαφώς έκδηλος, και έτσι η Piazza Grande έχει συγκρατη-

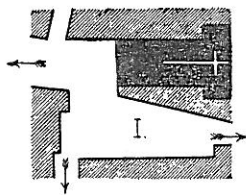
θεί ως ένα εννιαίο σύνολο. Η Piazza Torre έχει κι αυτή πάλι μία ιδιάζουσα ατομικότητα, που σκοπός της είναι εμφανώς, η προβολή της αξίας του καμπαναριού, το οποίο σαν σε σκηνικό θέατρο, πρέπει να τεθεί, και τίθεται, σε πλήρη δράση. Η τρίτη πλατεία υπηρετεί απλώς και μόνο την όψη της εκκλησίας. Πρόκειται για μια στενόμακρη πλατεία με έναν δρόμο να κατευθύνεται επιπλέον ακριβώς προς την πύλη, ενώ ως προς την περίκλειση της εικόνας δεν θα μπορούσε κανείς να επιθυμήσει τίποτα παραπάνω. Μιαν ομοίως αξιοσημείωτη συνένωση πλατειών, αποτελούν στην Lucca η Piazza Grande (Via del Duomo) και η διπλή πλατεία του καθεδρικού ναού, μισή μπροστά

και μισή στην πλάγια όψη, ενώ ο ίδιος ο καθεδρικός ναός είναι ενοικοδομημένος. Αυτά, και πολυάριθμα άλλα παρόμοια παραδείγματα εκλαμβάνονται ακριβώς έτσι, σαν οι μεμονωμένες κτηριακές όψεις να έχουν δίχως άλλο προκαλέσει την διαμόρφωση των αντίστοιχων πλατειών, έτσι ώστε, η κάθε μία για τον εαυτό της να οδηγηθεί στην μέγιστη δυνατή δράση. Διότι είναι αδύνατο να φανταστεί κανείς πως δύο ή τρεις πλατείες μπορεί να έχουν εκ των προτέρων βρεθεί τοποθετημένες, κατά τέτοιο τρόπο η μία δίπλα στην άλλη, ώστε έπειτα, τα μεμονωμένα τμήματα της εκκλησίας να ταιριάζουν μεταξύ τους τόσο καλά. Σίγουρο είναι ότι μόνο αυτό το είδος πλατείας επιτρέπει την ύψιστη εκμετάλλευση όλης της ομορφιάς ενός μνημειακού κτίσματος. Τρεις πλατείες, τρία αστικά τοπία, καθένα διαφορετικό και καθένα καθ' εαυτό ολοκληρωμένο σύνολο. Πράγματι δεν μπορεί κανείς να απαιτήσει τίποτε περισσότερο απ' το να αντλήσει όλα αυτά από μια μοναδική εκκλησία. Εδώ φαίνεται και πάλι στο άπλετο φως η σοφή οικονομία των παλιών δημιουργών, οι οποίοι με ασήμαντη μηχανική δύναμη κατάφεραν να πραγματοποιήσουν μεγάλο καλλιτεχνικό επίτευγμα. Θα μπορούσε κανείς να ονομάσει αυτή την μέθοδο διάταξης της πλατείας, δίχως άλλο την μέθοδο της ύψιστης εκμετάλλευσης των μνημειακών κτισμάτων. Δεν πρόκειται για τίποτε άλλο. Κάθε αξιοσημείωτη όψη αποκτά και την δικιά της πλατεία. Αλλά και αντίθετως, κάθε πλατεία επίσης αποκτά την μαρμάρινη όψη της, πράγμα το οποίο έχει εξίσου μεγάλη αξία, διότι δεν έχει κανείς πάντα διαθέσιμες αυτές τις πολύτιμες πέτρινες όψεις, έτσι όπως αυτές βέβαια θα ήταν πάρα πολύ επιθυμητές για να την εξυψώσουν πέρα απ' τα συνηθισμένα.

Και αυτή επίσης, η πράγματι εκλεπτισμένη και ευφυής μέθοδος είναι στο σύγχρονο πολεοδομικό σύστημα ολοσχερώς μη αξιοποιησίμη, διότι έχει ως προϋπόθεση της εφαρμογής της την περίκλειση των πλατειών και την ενοικοδόμηση των μνημειακών κτησμάτων στα τοιχωματά τους, πράγματα που αντιβαίνουν ευθέως στην σημερινή μόδα και ιδιαίτερα στην παντοδύναμη τρέλλα της ελεύθερης τοποθέτησης.

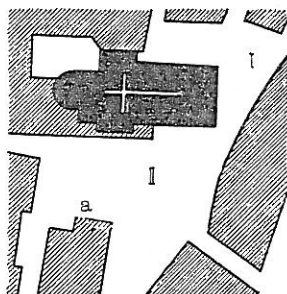
Αλλά όμως ας επιστρέψουμε καλύτερα στους παλιούς δημιουργούς. Η εικ. 46 παρουσιάζει μια παρόμοια συνένωση πλατειών: Η Piazza d' Erbe (στην Mantua) είναι διαμορφωμένη ως πλατυμέτωπη πλατεία, ενώ αντίθετα στην κύρια πύλη της εκκλησίας είναι ξεκομμένη μια στενομέτωπη πλατεία. Στην Perugia, η Piazza del Duomo (εικ. 47) δεσπόζεται συγχρόνως και από το Palazzo comunale και επομένως είναι συγχρόνως και πλατεία του δημαρχείου. Μιά άλλη όμως μικρότερη πλατεία είναι ιδιαίτερα αφιερωμένη στον καθεδρικό ναό. Στην Vicenza δύο πλατείες, κάθε μία με ξεχωριστό χαρακτήρα,

έχουν δοθεί στην Βασιλική του Palladio (εικ. 48). Αλλά και η Signoria στην Φλωρεντία έχει την παρακείμενη πλατεία της, με εντελώς ξεχωριστή εντύπωση στο Portico degli Uffici. Αυτή η Signoria, από αρχιτεκτονικής πλευράς είναι η πλέον αξιοσημείωτη πλατεία του κόσμου. Όλες οι αρχές της παλιάς πολεοδομίας, εν σχέσει προς το σχήμα, το μέγεθος, την παρακείμενη πλατεία, τις εκβολές των δρόμων, την διάταξη κρηνών και μνημείων, βρίσκονται εδώ συγκεντρωμένες, κάθε μία όμως απ' αυτές είναι μέχρις ενός ορισμένου βαθμού συγκαλυμμένη, έτσι ώστε να πρέπει να αναζητηθεί, και έτσι να αισθάνεται κανείς το αποτέλεσμα χωρίς να αντιλαμβάνεται την αιτία. Μολαταύτα, εδώ έχει αναλωθεί ένα τέτοιο πλήθος καλλιτεχνικού πνεύματος, που όμοιό του δεν έχει ξαναυπάξει. Γενεές καλλιτεχνών πρώτης κλάσης έχουν

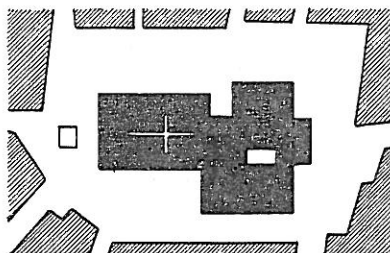

Εικ. 46. MANTUA: S. Andrea. I. Piazza d' Erbe.

μοχθήσει για την επίτευξη αυτού του αριστουργήματος της πολεοδομίας, διαμέσου των αιώνων, παρά την καθ' εαυτή δυσμενή και δύσκολη κατάσταση. Γι αυτό όμως δεν χορταίνει κανείς και να το βλέπει, ενώ η συγκάλυψη του καλλιτεχνικού εργαλείου, με το οποίο όλα αυτά επιτεύχθηκαν, ασφαλώς δεν συνεισφέρει λίγα σ' αυτό.

Εικ. 47. PERUGIA: I. Piazza del Duomo. II. Piazza del Papa. a. Palazzo comunale.

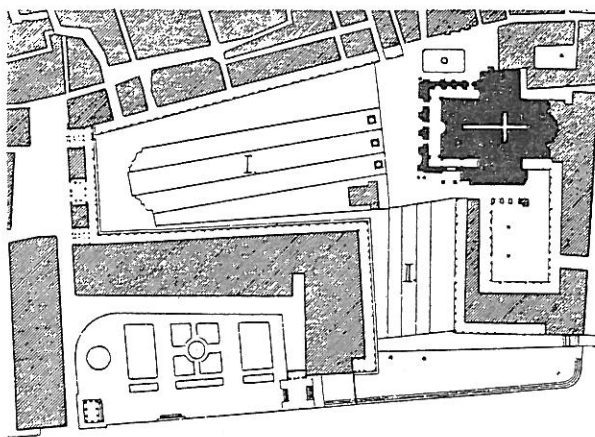

Εικ. 48. VICENZA: Piazza dei Signori μπροστά στην Βασιλική του Palladio.

Μια απ' τις πιο λαμπρές συνενώσεις δύο πλατειών, αποτελεί η καρδιά της Βενετίας.

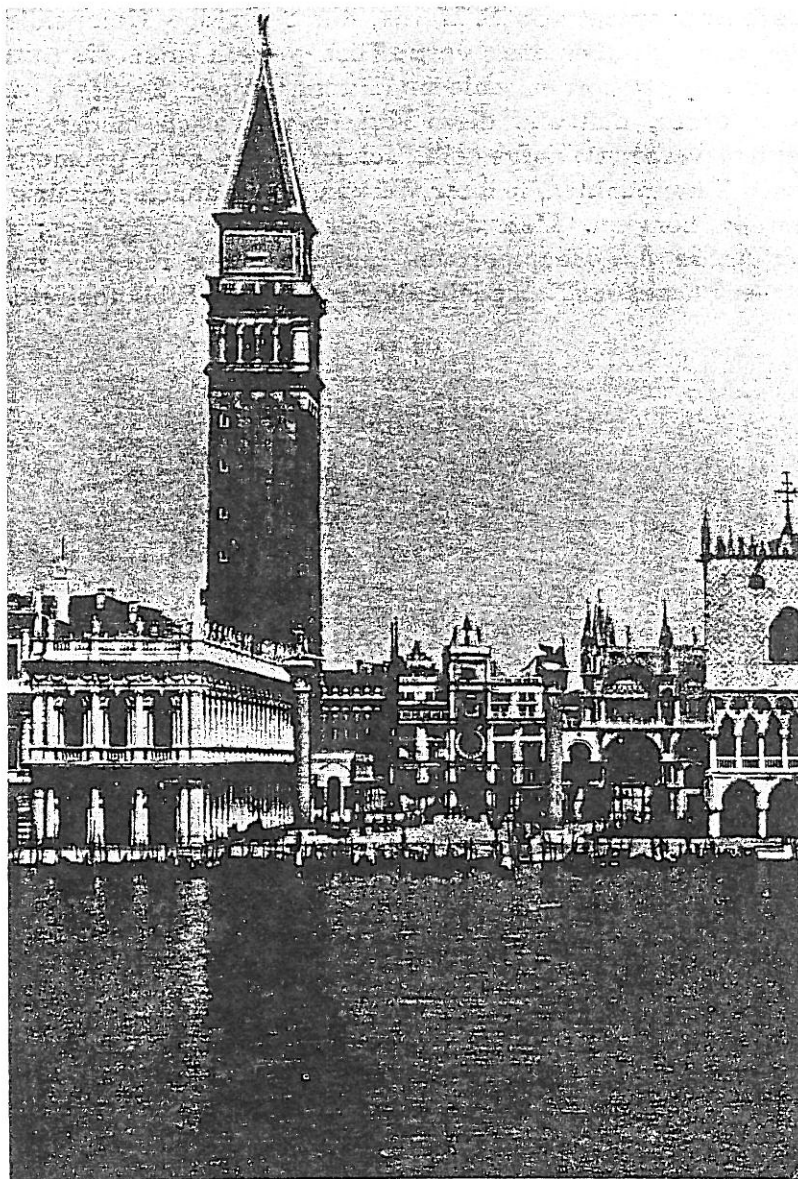
Η πλατεία του Αγ. Μάρκου (I) και η Piazzetta (II) στην εικ. 49. Η πρώτη, στενομέτωπη εν σχέσει προς τον Αγ. Μάρκο και πλατυμέτωπη εν σχέσει προς την εισαγγελία. Η δεύτερη, πλατυμέτωπη εν σχέσει προς την όψη του παλατιού των Δόγηδων, προ παντός όμως στενομέτωπη ως προς την έξοχη θέα πέρα απ' το Canal grande, προς τον

S. Giorgio Maggiore. Μιά ακόμα, τρίτη, μικρή πλατεία συνδέεται πλαγίως του Αγ. Μάρκου. Είναι τόση ομορφιά συγκεντρωμένη πάνω σ' αυτήν την νησίδα γής, που κανένας ζωγράφος δεν έχει επινοήσει κάτι ομορφότερο για αρχιτεκτονικά φόντα, ούτε και κανένα θέατρο έχει δει κάτι το αισθητικά θελκτικότερο απ' αυτό, που εδώ, στην πραγματικότητα, μπόρεσε να γεννηθεί. Αυτή είναι αληθινά η ηγεμονική έδρα μιας μεγάλης δύναμης, μιας δύναμης του πνεύματος, της

Εικ. 49. BENETIA: I. P. S. Marco. II. Piazzetta.

τέχνης και της βιομηχανίας, η οποία συγκεντρώνει τους θυσαυρούς του κόσμου πάνω στα πλοία της, και εξασκώντας από 'δω την κυριαρχία της πάνω στις θάλασσες, απολαμβάνει σ' αυτό το πανέμορφο σημείο της γήινης σφαίρας τους θυσαυρούς που έχει αποκτήσει. Ούτε καν ο Τισιάνος ή ο Paul Veronese μπόρεσαν να επινοήσουν στα ελεύθερα συντεθειμένα αστικά τοπία τους (φόντα των μεγάλων γαμήλιων παραστάσεων κ.λ.π.) κάτι λαμπρότερο. Αν κοιτάξουμε με ποιά μέσα επιτεύχθηκε αυτή η ανυπέροβλη μεγαλοπρέπεια, τότε βέβαια φαίνεται ότι τα χρησιμοποιηθέντα μέσα είναι του πιο ασυνήθιστου είδους. Η επίδραση της θάλασσας, η συσσώρευση μεγαλοπρεπέστατων μνημειακών κτισμάτων, η πληθώρα του γλυπτικού διακόσμου πάνω σ' αυτά, η χρωματική λαμπρότητα του Αγ. Μάρκου, το επιβλητικό κωδωνοστάσιο. Όλα αυτά είναι όμως και έξοχα τοποθετημένα και έτσι η καλή διάταξη συμμετέχει αποφασιστικά στο σύνολο. Ας μην αμφιβάλλουμε, ότι, αν όλα αυτά τα καλλιτεχνήματα ήταν διαταγμένα σύμφωνα με το σύγχρονο σύστημα, σκόρπια, αποκλειστικά και μόνο σύμφωνα με τα γεωμετρικά κέντρα βάρους, θα μπορούσαν να

Εικ. 50. ΒΕΝΕΤΙΑ: Η Piazzetta.

είχαν υποστεί μίαν απίστευτη υποβάθμιση στην επίδρασή τους. Ας φανταστεί κανείς τον Αγ. Μάρκο ελεύθερα τοποθετημένο στον άξονα της κύριας πύλης, στην μέση μιας τεράστιας σύγχρονης πλατείας το κωδωνοστάσιο, την εισαγγελία, την βιβλιοθήκη, κ.λ.π., μεμονωμένα τριγύρω, σύμφωνα με το σύγχρονο “σύστημα οικοδομικών τετραγώνων”, αντί να είναι τοποθετημένα σε μία στενά κλειστή διάταξη, και έπειτα επιπλέον, πλάι σε μια τέτοια, αποκαλούμενη πλατεία, να περνά και ένας δακτύλιος δρόμος πλάτους περίπου 60 μ. Δεν μπορεί κανείς να το διανοηθεί. Όλα, μα όλα κατεστραμμένα! Ακριβώς διότι αυτά τα δύο πάνε μαζί, τόσο τα όμορφα κτήρια και μνημεία, όσο και μια καλή και σωστή διάταξή τους. Η διαμόρφωση της πλατείας του Αγ. Μάρκου και των παρακείμενων της πλατειών είναι όμως καλή σύμφωνα μ’ όλους τους ως τώρα αναγνωρισμένους κανόνες, και θα ώφειλε ιδιαίτερα να προσεχθεί η πλευρική θέση του κωδωνοστασίου (βλ. επίσης εικ. 50), το οποίο φυλάει σκοπιά στο όριο της μεγάλης και της μικρής πλατείας.

Τέλος, ας αναλογιστεί κανείς και την αίσθηση, η οποία γίνεται δυνατή με έναν τόσο επιτυχή συνδυασμό περισσότερων πλατειών, λόγω της περιπλάνησης απ’ την μια στην άλλη. Η προετοιμασία του ματιού είναι τότε κάθε φορά διαφορετική και επομένως επίσης και η εντύπωση. Το τι πλούτος εντυπώσεων ενυπάρχει σ’ αυτές τις πλατείες μπορεί κανείς να το διαπιστώσει ιδιαίτερα από τις φωτογραφικές λήψεις της πλατείας του Αγ. Μάρκου και της Signoria στην Φλωρεντία. Υπάρχουν άμπολες διαφορετικές φωτογραφικές λήψεις από διαφορετικές θέσεις, και καθεμιά παρουσιάζει μίαν άλλη εικόνα, ώστε να μην μπορεί κανείς να το πιστέψει, αν δεν το γνωρίζει, ότι κάθε φορά έχει μπροστά του μια άποψη της ίδιας πλατείας. Ας το δοκιμάσει αυτό κανείς μια φορά με μια ολόισια ορθογωνική σύγχρονη πλατεία! Ούτε καν τρεις απόψεις διαφορετικού καλλιτεχνικού περιεχομένου δεν προκύπτουν, ακριβώς διότι η σύγχρονη πλατεία, συντεθειμένη με τρόπο ρουτίνας με τον χάρακα, δεν έχει κανένα απολύτως πνευματικό περιεχόμενο, παρά μόνο κάποια τετραγωνικά μέτρα κενής επιφάνειας.

VII

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΠΛΑΤΕΙΩΝ ΣΤΑ ΒΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

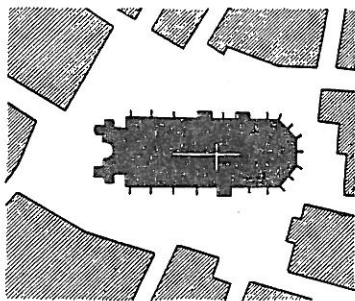
Στα προηγηθέντα επικαλεσθήκαμε κυρίως ιταλικά παραδείγματα ως πρότυπα. Η κλασσική ομορφιά αυτών των τύπων είναι γενικά αναγνωρισμένη. Φαίνεται όμως αμφίβολο αν θα μπορούσαμε να επιδοκιμάσουμε επίσης την μεταφορά τους στον Βορρά. Κλίμα, τρόπος ζωής, κατοικία και τρόπος δόμησης είναι εδώ ουσιαστικώς διαφορετικά. Δεν θα έπρεπε λοιπόν να είναι και οι δρόμοι και οι πλατείες επίσης διαφορετικές; Ασφαλώς διαφορετικά από ότι στην αρχαιότητα, διότι από τότε έχουν αλλάξει πάρα πολλά. Δεν μπορούμε να τοποθετήσουμε γύρω από ένα και μοναδικό Forum πέντε, έξι ή και περισσότερες ακόμη εκκλησίες, διότι γι' αυτό θα χρειαζόμασταν επίσης και τον πολυθεισμό τους. Ομοίως και τα σπίτια μας είναι διαφορετικά κτισμένα, σύμφωνα με το βόρειο σύστημα, προερχόμενα από την κατασκευή σκεπαστής αίθουσας, με πολλά παράθυρα προς τον δρόμο. Ήδη μόνο γι' αυτό το λόγο, είναι και οι απαιτήσεις μας για τον δρόμο και την πλατεία διαφορετικές. Όλα αυτά ισχύουν όμως για την Ιταλία του Μεσαίωνα και τις Αναγέννησης ακριβώς όπως και για τα βόρεια πολεοδομικά σύνολα, διότι η γερμανική αρχιτεκτονική κατοικίας κατέκτησε και την Ιταλία και άφησε μόνο μια ασθενή ανάμνηση του αρχαίου σπιτιού στο Cortile με τα ανοικτά περιστεύλια. Γι αυτό ακριβώς μάλιστα, ούτε και αυτή η Ιταλία διατήρησε πιστά τον τύπο του αρχαίου Forum, διότι συναποδέχθηκε τον νέο τρόπο ζωής όλων των λαών της Ευρώπης και συνέβαλλε συγχρόνως σ' αυτόν. Έτσι η διαφορά ανάμεσα στις κτηριακές εγκαταστάσεις της Αναγέννησης και της αρχαιότητας είναι μεγάλη τόσο στην Ιταλία όσο επίσης και στον Βορρά. Αντίθετα η διαφορά ανάμεσα στον Βορρά και τον Νότο της Ευρώπης δεν είναι πολύ σημαντική, αλλά μόλις τόσο, όπως μεταξύ του γερμανικού και του ιταλικού γοτθικού ρυθμού, ή μεταξύ της γερμανικής και της ιταλικής Αναγέννησης.

Η μεγαλύτερη ίσως διαφορά, μπορεί να καταδειχθεί στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική και στην εκκλησιαστική πλατεία.

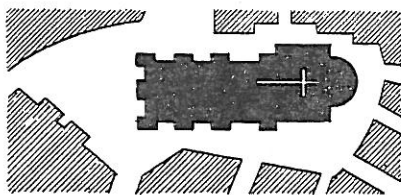
Ως προς την θέση των εκκλησιών, συναντά κανείς στον Βορρά σχετικά συχνά την ελεύθερη διάταξη, αν και όχι στην μέση της πλατείας, πάντως με ολόγυρα περιβάλλοντα χώρο. Σε μεγαλύτερες όμως πόλεις αυτό συναντάται μόνο στους καθεδρικούς ναούς ή ακόμα και στην μία ή την άλλη απ' τις μεγαλύτερες κύριες εκκλησίες, ενώ οι μικρότερες εκκλησίες ακόμα και στον Βορρά είναι ως επι το πλείστον ενοικοδομημένες. Η αιτία της ελεύθερης διάταξης εξηγείται σχεδόν πάντα απ' την ύπαρξη παλαιότερα ενός νεκροταφείου, το οποίο περιέκλειε κάποτε την εκκλησία, όπως δηλαδή συμβαίνει ακόμα και σήμερα με τις εκκλησίες των χωριών μας. Αυτό επαληθεύεται στην μητρόπολη του Freiburg (εικ. 51), στη Frauenkirche του Μονάχου (εικ. 52), στην μητρόπολη της Ulm (εικ. 53), στην εκκλησία του Αγ. Ιακώβου στο Στεττίνο (εικ. 54), στον Αγ. Στέφανο στην Βιέννη και σε πολυάριθμες άλλες. Με την εξάλειψη αυτής της αιτίας παύει επίσης και η ελεύθερη διάταξη, κι έτσι σ' όλες σχεδόν τις εκκλησίες της Αναγέννησης και του Βαρόκ βλέπει κανείς να επιλέγεται και πάλι η πιο συμφέρουσα διάταξη της μερικής ενοικοδόμησης, διότι αυτή την εποχή δεν τοποθετούσαν πλέον νέα νεκροταφεία μέσα στην πόλη.

Η ελεύθερη διάταξη εμφανίζεται επομένως μόνο εν μέρει, ως επι το πλείστον σε γοθτικές εκκλησίες. Ο γενικός όμως κανόνας, ακόμα και σ' αυτήν την περίπτωση, δεν ανταποκρίνεται στις δικές μας σύγχρονες συνήθειες. Η συνηθισμένη διάταξη ενός γοθτικού καθεδρικού ναού, έγκειται στο ότι

στις δύο πλευρές και στο πίσω μέρος προς την κόγχη, τα σπίτια πλησιάζουν κοντά στο εκκλησιαστικό κτίσμα, και μόνο μπροστά, απέναντι απ' την κύρια πύλη και τους πύργους αφήνεται ελεύθερη μια μεγάλη πλατεία. Αυτή η διάταξη ανταποκρίνεται αναμφίβολα επίσης κατά τον καλύτερο τρόπο στον οργανισμό ενός γοθτικού καθεδρικού ναού. Μπροστά είναι πράγματι απαραίτητη μια θέα προς την όψη με τους συχνά διπλούς ογκώδεις πύργους σε συμμετρική θέ-

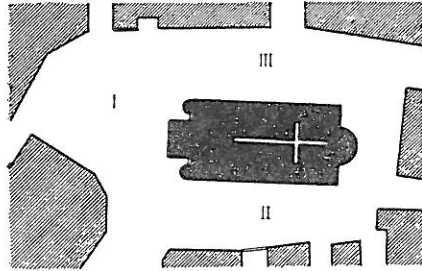

Εικ. 51. FREIBURG: Πλατεία της μητροπόλεως.

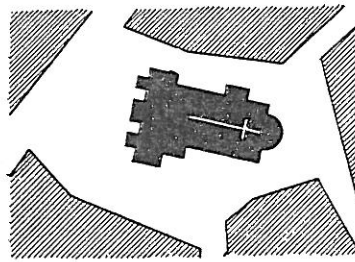
Εικ. 52. MONAXO: Frauenplatz.

ση, για την εξύψωση αυτής της μεγαλόπρεπης αρχιτεκτονικής ιδέας. Θα ήταν δε επιθυμητό, να μπορεί κανείς να επισκοπήσει αυτό το έργο οικοδομικό σύνολο από μεγαλύτερη ακόμη απόσταση, και επομένως, εκεί όπου υπήρχαν οι προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο οδηγήθηκαν πλατύτεροι δρόμοι ακριβώς πάνω στην κύρια πύλη. Η εικ. 55

Εικ. 53. ULM: I. Πλατεία της μητροπόλεως. II. Άνω προαύλιο της εκκλησίας. III. Κάτω προαύλιο της εκκλησίας.

μέχρι το χαμηλό στεφάνι των παρεκκλησίων του ιερού, ενώ το μοναδικό συμμετρικό κέντρο στο πλάγιο κλίτος δεν βρίσκεται στη μέση. Εδώ όλα ανταποκρίνονται στην επιμήκη διάταξη του εσωτερικού, η οποία δεν ανέχεται μια θεώρηση από τα πλάγια και από μεγαλύτερη απόσταση που αντιβαίνει στην εσωτερική της φύση. Ούτε καν σχε-

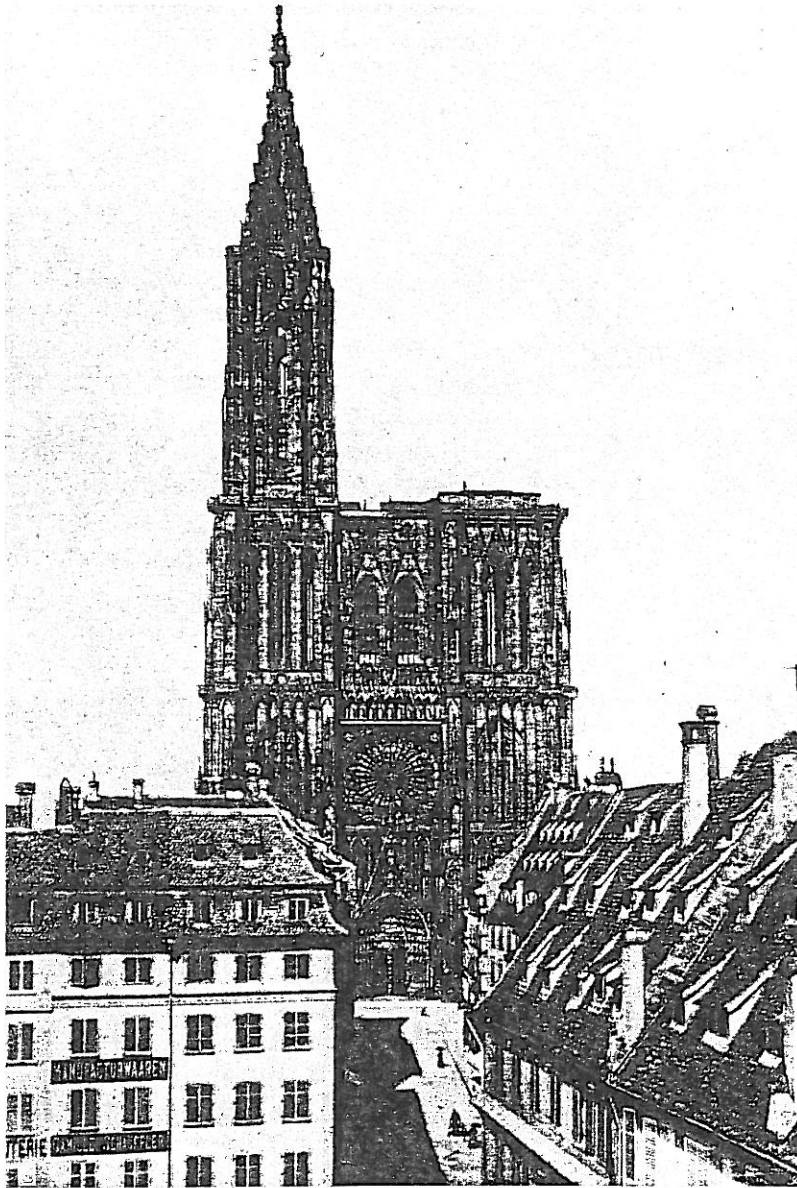

Εικ. 54. STETTIN: Προαύλιο του Αγ. Ιακώβου.

διαστικά δεν μπορεί να παραστήσει κανείς ικανοποιητικά ένα επίμηκες εκκλησιαστικό κτίσμα με πύργους στην πλάγια όψη, έτσι ώστε να προκύψει μια ευχάριστη διαβάθμιση του σχεδίου· εκτός αν παραλείψει κανείς το ανώτατο επίπεδο του πύργου, συμπεριλαμβανομένου και του τρούλλου, ώστε να επιτευχθεί ένα πιο κανονικό σχήμα, πράγμα άλλωστε που συμβαίνει ως επί το πλείστον σε τέτοια σχέδια. Έτσι μας γίνεται επιτα-

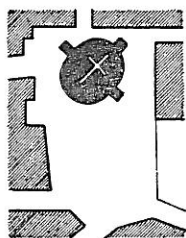
δείχνει μια τέτοια περίπτωση. Στην εκκλησία του Αγ. Σεβάλδου και στην εκκλησία του Αγ. Λαυρεντίου στην Νυρεμβέργη επιδειώχθηκε κάτι παρόμοιο, όσο βέβαια οι στενοί, γωνιώδεις δρόμοι της παλιάς πόλης το επέτρεπαν. Ακριβώς την αντίθετη όμως διάταξη απαιτεί η πλάγια όψη μιας γοθτικής εκκλησίας. Εδώ όλα είναι κίνηση, απ' τους υπερέχοντες πύργους, που έχουν μια λοξή καταφερειακή κλίση,

απ' τους υπερέχοντες πύργους, που έχουν μια λοξή καταφερειακή κλίση,

Εικ. 55. Η μητρόπολη του Στρασβούργου.

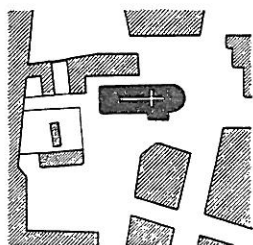
μένη μια σεβάσμια, παλιά, γοτθική εκκλησία, στη μέση ενός αχανούς πεδίου ασκήσεων, και τότε με μόνη την παράσταση αυτή θα έπρεπε να παραδεχθεί ότι εδώ θα είχε πράγματι καταστραφεί η ιδιαίτερη ρωμαλαία αίσθηση του αρχιτεκτονικού έργου. Παραπλήσιο παρά-

Εικ. 56.
ΦΡΑΓΚΦΟΥΡΤΗ:
Πλατεία του Αγ.
Παύλου με την εκ-
κλησία του Αγ.
Παύλου

δειγμα γι' αυτό, είναι η ελευθέρωση του καθεδρικού ναού της Κολωνίας, αλλά πολύ περισσότερο όμως η μικρότερη Votivkirche στην Βιέννη, σε μια πολύ μεγαλύτερη πλατεία. Εάν μετατείθετο η εκκλησία του Αγ. Στεφάνου της Βιέννης στην ατέλεια άδεια πλατεία της Votivkirche, θα έχανε όλη της την σημερινή μυστηριακή αίσθηση, ενώ η εξαισία Votivkirche, μεταταθειμένη στην θέση της μητρόπολης του Στρασβούργου, ή στην θέση της Notre Dame στο Παρίσι, θα έπρεπε να γεννά μια πολύ πιο ρωμαλαία αίσθηση απ' ότι στο τωρινό, ακατάλληλο περιβάλλον της.

Επομένως, η ίδια αρχή της ενοικοδόμησης, ισχύει επίσης και στον Βορρά, αν και υπό κάπως διαφορετικές συνθήκες. Στο Στρασβούργο υπάρχουν δώδεκα προσ- και ενοικοδομημένες εκκλησίες, όπως επίσης και ο καθεδρικός ναός, ενώ μία μόνο είναι ελεύθερα τοποθετημένη. Στο Mainz όλες οι παλιές εκκλησίες, συμπεριλαμβανομένου και του καθεδρικού ναού είναι επί-

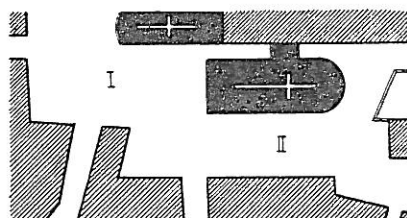
Εικ. 57. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ:
Εκκλησία του Αγ.
Στεφάνου και πλατεία
του Αγ. Στεφάνου.

σης ενοικοδομημένες, ομοίως δε και στο Bamberg, την Φρανκφούρτη κ.λ.π. Κι αν όχι ανεξαιρέτως, πάντως σίγουρα κατά το πλείστον, συναντά κανείς παντού τις παλιές εκκλησίες ενοικοδομημένες. Η ελεύθερη διάταξη αποτελεί επίσης και στον Βορρά την εξαίρεση στον κανόνα και την αιτία γι' αυτό (το άλλοτε νεκροταφείο) διαπιστώνει κανείς ακόμα και σήμερα στις εν μέρει στρογγυλότητες αυτών των εκκλησιαστικών πλατειών (βλ. εικ. 52 έως 54), μοτίβο διαφορετικά ανεξήγητο, το οποίο συναντάται σαφέστατα και συχνότατα σε βόρειες γερμανικές πόλεις, όπως π.χ. στο

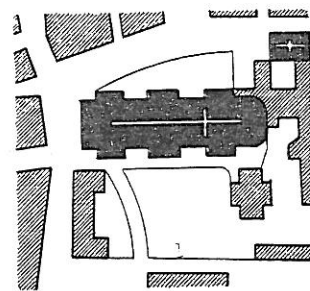
Danzig. Ακόμη και στις εξαιρέσεις, η γενική ισχύς του κανόνα επιβεβαιώνεται ακόμη περισσότερο, από το γεγονός ότι οι παλιές εκκλησίες δεν στέκονταν ποτέ με τέτοια ακρίβεια στο μέσον της πλατείας, ώστε το γεωμετρικό κέντρο βάρους τους να συμπίπτει με το γεωμετρικό κέντρο βάρους της πλατείας. Αυτό αποτελεί μια σύγχρονη, άνευ αξίας σχολαστικότητα, η οποία εμφανίζεται βέβαια με την χρήση του

διαβήτη και του χάρακα στο σχεδιαστήριο σαν από μόνη της, με την θέα όμως των κτισμάτων στη φύση συνδέεται μόνον μέχρι του σημείου εκείνου που κάθε δράση περιορίζεται εκ των προτέρων στο ελάχιστο μέτρο. Ποιά σημασία έχει αυτό για την ελεύθερη τοποθέτηση παλιών εκκλησιών, μπορεί να συναχθεί από τις εικ. 56 έως 60. Η εκκλησία του Αγ. Παύλου στην Φρανκφούρτη (εικ. 56) στέκεται ελεύθερη, στριμωγμένη όμως τόσο πολύ στην μια γωνία της πλατείας, ώστε η εντύπωση που δημιουργείται, είναι αυτή ενός οικοδομήματος ευρισκόμενου στον τοίχο της πλατείας, κι όχι στο μέσο της. Μιά παρόμοια θέση ως προς το τοίχωμα της πλατείας, καταλαμβάνει και η εκκλησία του Αγ. Στεφάνου στην Κωνσταντία (εικ. 57), στην οποία επιπλέον ανήκουν και δύο ανστηρά χωρισμένες πλατείες. Το ίδιο ισχύει ουσιαστικά και για τον καθεδρικό ναό του Regensburg (εικ. 58), όπου επιπλέον αξίζει να προσεχθούν, το καλοζυγισμένο στενόμακρο σχήμα της πλατείας του ναού, που είναι υπολογισμένο με βάση την πρόσοψη του ναού, όπως και το πλατύμορφο σχήμα της οδού του καθεδρικού ναού. Μία εκμετάλλευση και των τριών πλευρών του μνημειακού αρχιτεκτονικού έργου, προς σχηματισμό τριών πλατειών εντελώς στο ιταλικό πνεύμα, διαπιστώνεται και στην μητρόπολη της Κωνσταντίας (εικ. 59), στον καθεδρικό ναό του Schwerin (εικ. 60), και αλλού.

Το ότι παράλληλα μ' όλα αυτά, οι παλιές πλατείες των βορείων πόλεων μοιάζουν με τις ιταλικές όσον αφορά το σχήμα και το μέγεθος, αλλά και ότι επίσης σχετικά με τις ασυμμετρίες, πάλι δεν τους λείπει τίποτα, δεν χρειάζεται καθόλου να αναφερθεί. Μόνο για τον σκοπό της δυνατότητας σύγκρισης και της ενθάρρυνσης της κατ' ιδίαν σπουδής, θα παρατεθούν επίσης και τα ακόλουθα σκίτσα, δηλαδή η διαμόρφωση του χώρου του καθεδρικού ναού του Würzburg (εικ. 61), η διαμόρφωση του χώρου του δημαρχείου και της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου στο Κίελο (εικ. 62), και των πλατειών γύρω απ' το βασιλικό θέατρο στην Κοπεγχάγη (εικ. 63).

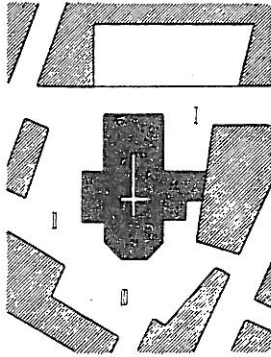

Εικ. 58. REGENSBURG: I. Πλατεία του καθεδρικού ναού. II. Οδός του καθεδρικού ναού

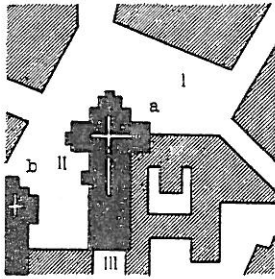
Εικ. 59. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ: Η μητρόπολις με τις πλατείες της.

Ακόμα πιο σαφώς απ' ό,τι στις εκκλησίες, εκφράζεται ο παλιός καλός κανόνας στα δημαρχεία και στις πλατείες των αγορών, διότι επιπλέον εδώ, δεν υφίσταται κανένας λόγος για κατ' εξαίρεση ελεύθερη τοποθέτηση. Ένας μικρός αριθμός παραδειγμάτων θα αρκούσε κι εδώ για να παρουσιάσει τον γενικό τύπο σε μερικές απ' τις παραλλαγές του. Έναν ενδιαφέροντα συνδυασμό κτισμάτων και πλατειών δείχνει η εικ. 64. Η εκκλησία του Αγ. Μαρτίνου σπρωγμένη στον τοίχο, με στενομέτωπη πλατεία μπροστά στην στενή πλευρά και με ξεχωριστή πλατυμέτωπη πλατεία στην επιμήκη πλευρά. Το παλιό δημαρχείο ενοικοδομημένο στην πλατεία της αγοράς, ενώ το νέο δημαρχείο στήθηκε σ' άλλη θέση ως

Εικ. 60. SWERIN: Ο καθεδρικός ναός.

σύγχρονο οικοδομικό τετράγωνο, ασύνδετο, στην μέση του οικοπέδου. Αλλά και στο Gewandhaus αντιστοιχεί στην στενή πλευρά μια στενομέτωπη πλατεία και στην μακρυνά πλευρά μια πλατυμέτωπη. Έτσι προκύπτει μια κοινή σύμπραξη προς ένα μεγαλύτερο σύνολο, όπου κάθε μια πλατεία και κάθε ένα κτήριο καθ' εαυτό, φθάνει σε ύψιστη δράση. Ακολουθώντας την ίδια σωστή

Εικ. 61. WÜRZBURG: a. Καθεδρικός ναός. b. Νέα μητρόπολις. I. Paradeplatz. II. Πλατεία της μητροπόλεως. III. Πλατεία του καθεδρικού ναού.

ακολουθώντας την ίδια σωστή αίσθηση, ωθήθηκε το δημαρχείο του Στετίνου (εικ. 65) προς το ένα τείχος της πλατείας, έτσι ώστε ο όγκος της πλατείας να παραμείνει κλειστός.

Ενοικοδομημένο, και από δύο πλευρές μέσω αντίστοιχων πλατειών ενισχημένο στην αξία του, είναι το δημαρχείο της Κολωνίας στην Altmarkt (εικ. 66). Στο Αννόβερο το παλιό δημαρχείο στέκεται στο τείχος της πλατείας της αγοράς (εικ. 67), ενώ απέναντί του η εκκλησία του Αγ. Μαρτίνου είναι στριμωγμένη στο τείχος της πλατείας. Στο Lübeck πάλι, το δημαρχείο βρίσκεται σε άμεση σχέση με την κίνηση της

αγοράς και σε εγγύτατη γειτνίαση με τον καθεδρικό ναό (εικ. 68). Κι έτσι μπορούν ακόμα να παρατεθούν πολλά παρόμοια παραδείγματα. Το ότι οι δρόμοι δεν μπορούν να εισβάλλουν πάντα με τον άριστο τρόπο, είναι κατανοητό, διότι εδώ, υπάρχουν πολλά που συνδέονται πάρα πολύ με κληρονομημένες καταστάσεις. Κι όμως ακόμα

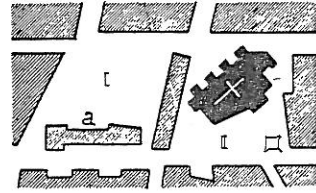
και στις χειρότερες περιπτώσεις, η αίσθηση αυτών των πλατειών, σε σχέση με τις διαμελισμένες σύγχρονες πλατείες, εξακολουθεί να είναι ισχυρά κλειστή, συχνά δε επίσης και εξ' αιτίας της καμπυλότητας των δρόμων, η οποία δεν επιτρέπει διαμέσου των, μια πιο μακρυνή θέα προς τα έξω.

Δεν μπορεί να γίνει εύκολα αποδεκτό ότι σ' όλα αυτά τα σχέδια των βόρειων πολεοδομών προβαλλόταν πάντοτε ως ιδεώδες η διαρρυθμίση ενός αρχαίου Forum. Παντού εργάστηκαν ακριβώς αυτόνομα, πάντοτε όμως στο ίδιο πνεύμα, διότι ακριβώς έτσι και μόνον έτσι είναι σύμφωνο με την φύση και διότι αυτοί μπορούσαν εύκολα να βρουν αυτό το φυσικό, αφού έκριναν και ρύθμιζαν τα

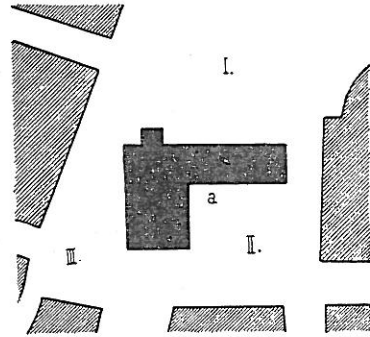
πάντα επι τόπου, άμεσα και στην πραγματική τους δράση, ενώ εμείς εργαζόμαστε στο σχεδιαστήριο, την δε πλατεία για την οποία έχει προκυρηχθεί ένας διαγωνισμός, δεν την έχουμε δει ποτέ στην πραγματικότητα. Και έτσι πρέπει κανείς να είναι διπλά ευχαριστημένος όταν μπορεί να τοποθετήσει ένα τέτοιο τυποποιημένο, συντεταγμένο

κατά κάποιον τρόπο για όλες τις περιπτώσεις σχέδιο, μέσα στην μέση μιας άδειας πλατείας, χωρίς οποιαδήποτε οργανική σύνδεση με το περιβάλλον, ή έστω με το ύψος των ορόφων ενός συγκεκριμένου κτηρίου. Βιομηχανοποιημένα είδη. Αυτή είναι πάλι, ακόμη κι εδώ η σφραγίδα του σύγχρονου, όλα να βγαίνουν σε πληθώρα απ' το ίδιο καλούπι. Αυτό είναι στον τομέα αυτό η τάση των καιρών μας. Απεναντίας θα αναφέραμε δύο ακόμα παραδείγματα για να δείξουμε όλα αυτά, που οι παλαιοί

συσσώρευαν ακόμη και στον Βορρά πάνω σε μια πλατεία για την επίτευξη μιας ισχυρής εντύπωσης, η οποία εξύψωνε μια ολόκληρη πόλη, ακόμη κι αν ήταν συνδεδεμένη σ' ένα μόνο σημείο. Η εικ. 69 δείχνει την κατάσταση του χώρου γύρω απ' το Δημαρχείο της Βρέμης. Και τι δεν έχει συγκεντρωθεί εδώ σε μνημειακά έργα! Κάτι παρόμοιο επιδειώχθηκε και στον καθεδρικό ναό του Münster (εικ. 70), όπου ομοίως ένας μεγαλύτερος αριθμός δημόσιων κτισμάτων σχηματίζει

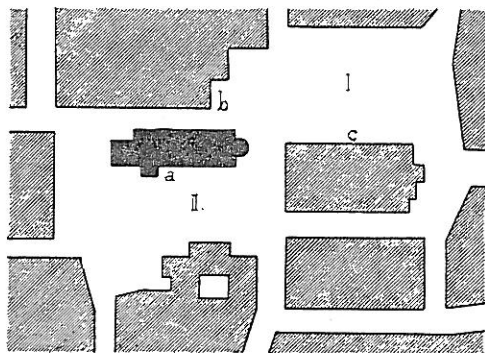

Εικ. 62. ΚΙΕΛΟ: Εκκλησία του Αγ. Νικολάου. α. Δημαρχείο.

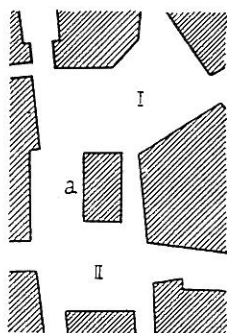
Εικ. 63. ΚΟΠΕΓΧΑΓΗ: α. Βασιλικό θέατρο.

τα τοιχώματα της πλατείας. Η καμπύλωση υποδηλώνει το άλλοτε νεκροταφείο, κι όμως μολαταύτα ο καθεδρικός ναός εμφανίζεται στην μια πλευρά προσοικοδομημένος. Γνήσια ιταλικό, αλλά και στην πραγματικότητα επίσης έργο ιταλών δημιουργών (Scamozzi, Solari

Εικ. 64. BRAUNSCHWEIG: a. Εκκλησία του Αγ. Μαρτίνου b. Παλιό Δημαρχείο c. Gewandhaus I. Πλατεία της αγοράς.

δημιουργήσουν μια ομάδα κλειστών πλατειών. Γι αυτόν τον σκοπό, ήταν προπαντός απαραίτητο το κλείσιμο της πλατείας του καθεδρικού ναού μέσω κιονοστοιχιών, δηλ. υπερδομημένων τοξωτών περασμάτων. Αυτές ανταποκρίνονται απόλυτα στον σκοπό τους, αφού

Εικ. 65. ΣΤΕΤΤΙΝΟ:
a. Δημαρχείο.

διατηρώντας ελεύθερη την δίοδο, διαχωρίζουν εν τούτοις τις πλατείες μεταξύ τους, εμφανίζουν την κάθε μια καθ' εαυτή ως κλειστό σύνολο και επι πλέον συνδέουν τον καθεδρικό ναό με την άλλοτε επισκοπική έδρα, πράγμα το οποίο είναι εξίσου πολύτιμο τόσο από την άποψη της καθημερινής χρήσης (της πρόσβασης προς τα ορατόρια κ.λ.π.), όσο και από την άποψη της καλλιτεχνικής εντύπωσης.

κ.λ.π.) είναι το εξαισιο σύνολο παλατιών γύρω απ' τον καθεδρικό ναό του Salzburg (εικ. 71). Εδώ, έχει χρησιμοποιηθεί κάτι σπάνιο βορειώς των Άλπεων, το θέμα δηλαδή της κιονοστοιχίας (σ' αυτό το σημείο μια διπλή υπόστηλη αίθουσα δεξιά κι αριστερά του καθεδρικού ναού) προς επίτευξη της επιδιωκόμενης εντύπωσης. Προφανώς εδώ η πρόθεση των αρχιτεκτόνων ήταν η ακόλουθη: να

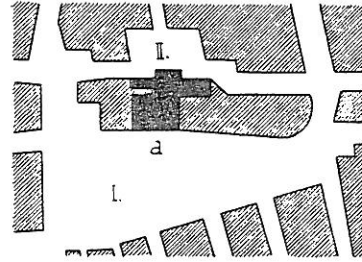
Το μοναδικό μεγαλύτερο σύνολο πλατειών στην Νυρεμβέργη (εκτός της πλατείας της αγοράς) βρίσκεται γύρω απ' την Egydienkirche, στο οποίο οικοδόμημα, που έχει κατασκευαστεί απόλυτως στο ιταλικό ύφος, δεν εκπλήσσει καθόλου

η ιταλική διάταξη, ακόμα κι όσον αφορά την θέση του κτίσματος (εικ. 73). Επίσης η πλατεία του καθεδρικού ναού στο Trento και αυτή στο Trier μπορούν να συμπεριληφθούν στις πλατείες με ιταλικές απηχίσεις, όπου θα έπρεπε ρητώς να εξαρθεί ότι δεν μπορούν να ξε-

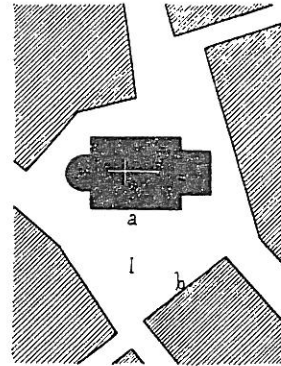
χωρίζουν μεταξύ τους μια λαϊκή ιταλική από μία λαϊκή γερμανική διάταξη πλατείας, αλλά ότι εδώ πρόκειται κυρίως μόνο για το μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ομοιότητας με το Forum.

Η παλιότερη γερμανική οικοδομική διαμόρφωση, που επεδίωκε μια ενσυνείδητη απομίμηση της παλιάς Ρώμης, είναι ο καθεδρικός ναός του Hildesheim με την περιοχή του (εικ. 74). Ο φορέας αυτής της ιδέας, φαίνεται να είναι ο μεγάλος φιλότεχνος επίσκοπος Bernward von Hildesheim, ο οποίος έπαιρνε μαζί του στα ταξίδια του στην Ιταλία καλλιτέχνες, για να συντάσσουν σχέδια. Βεβαίως είχε περάσει η εποχή κατά την οποία η αρχαία Ρώμη εξυμνείτο, ενσυνείδητα ακόμη, ως η αυθεντία που διδάξε τις τέχνες, όπως αυτό το μαρτυρά και ο συγγραφέας των παλιότερων τμημάτων του Hegaklius, λέγοντας στην εισαγωγή του πρώτου του βιβλίου: “Ξέπεσε το στολίδι του πνεύματος, το οποίο λάμπρυνε τον λαό της Ρώμης, και χάθηκε η φροντίδα μιας σοφής συγκλήτου. Ποιός θα μπορούσε τώρα να επιδοθεί σ’ αυτές τις τέχνες τις οποίες επενόησαν εκείνοι οι πολυτάλαντοι δημιουργοί, ποιός δύναται να τις δείξει και σ’ εμάς;” Δεν ήταν όμως εντελώς σβησμένη η ανάμνηση του μεγαλείου της αρχαίας Ρώμης, και ακόμη και σήμερα πνέει προς εμάς μια θαυμάσια ιδιότυπη αύρα αυτού του πνεύματος, όταν αντικρύζουμε την μικρή χάλκινη απομίμηση της στήλης του Τραϊανού στην αυλή του καθεδρικού ναού στο Hildesheim, και διαμέσου των χάλκινων πυλών του καθεδρικού ναού φέρνουμε στην μνήμη μας τις μεγάλειώδεις θύρες του Πανθέου.

Το ιδεώδες της αρχαίας Ρώμης εξαφανιζόταν όλο και περισσότερο από την μνήμη, ακόμα και στην ίδια την Ιταλία. Ο κόσμος της μεσαιωνικής τέχνης ωριμάζε προς την ολοκλήρωσή του, ώστε μόλις με την επίτευξη και των τελευταίων στόχων του να κάνει ξανά τόπο στο αρχαίο πρότυπο. Θα νόμιζε κανείς τώρα, ότι με την αναζωογόνηση του παλιού υπόστηλου και δοκιδωτού κτίσματος και με

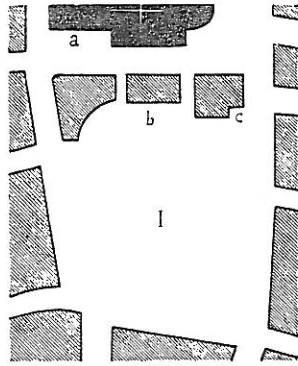

Εικ. 66. ΚΟΛΩΝΙΑ: a. Δημαρχείο .
I. Παλιά αγορά.

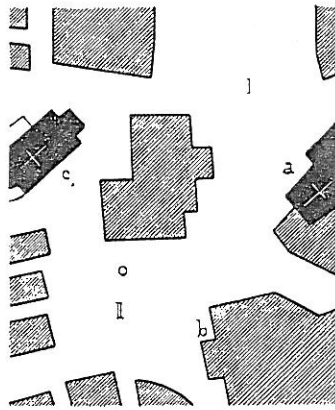
Εικ. 67. ANNOBEPO:
a. Εκκλησία της αγοράς.
b. Παλιό Δημαρχείο
I. Πλατεία της αγοράς.

την είσοδο ολόκληρου του Ολύμπου στις παραστάσεις της ποίησης, της ζωγραφικής και της γλυπτικής, θα θυμόταν κανείς και τα παλιά συγκροτήματα των Foren. Αυτό όμως δεν συνέβει. Δρόμοι και πλατείες έμειναν μακριά από κάθε αλλαγή ύψους και μεταβλήθηκαν μόνο μέχρι του σημείου εκείνου που το αλλαγμένο ύψος των περιβάλλοντων κτηρίων προσέφερε μια διαφορετική όψη. Στην καλλιτεχνική εξέλιξη των ίδιων των οικοδομημάτων περιέχονταν όμως στοιχεία, τα οποία τελικά θα γίνονταν αποφασιστικά για την διαμόρφωση των πλατειών, αν και όχι στο πνεύμα της Αρχαιότητας. Αυτή η ζύμωση ήταν κατάλληλη για την σπουδή των προοπτικών δράσεων, στην οποία τελικά η ζωγραφική, η γλυπτική και η αρχιτεκτονική αμίλλωνταν μεταξύ τους. Ένα πλήθος αρχιτεκτονικών διατάξεων, μια σειρά μάλιστα νέων ειδών κτηρίων (Gloriette, Belvedere κ.λ.π.), χρω-

Εικ. 68. LÜBECK:
a. Καθεδρικός ναός.
c. Δημαρχείο. I. Πλατεία της αγοράς.

στούν την γένεσή τους σ' αυτήν την επιδίωξη για ισχυρές προοπτικές δράσεις. Δεν αρκεί ότι όλα τα βοηθητικά μέσα προοπτικής εξαντλήθηκαν στα αρχιτεκτονικά φόντα της ζωγραφικής, έπρεπε όλα αυτά να ενσωματωθούν και στην πραγματικότητα.

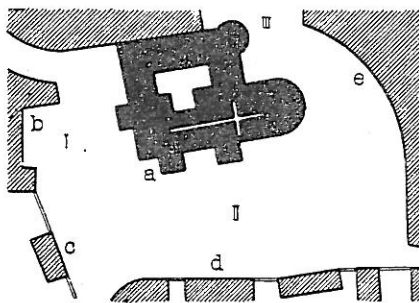

Εικ. 69. BREMEN: I. Προάυλιο του καθεδρικού ναού.
II. Πλατεία της αγοράς με τον ανδριάντα του Roland.
a. Καθεδρικός ναός. b. Δημαρχείο και χρηματιστήριο.
c. Frauenkirche.

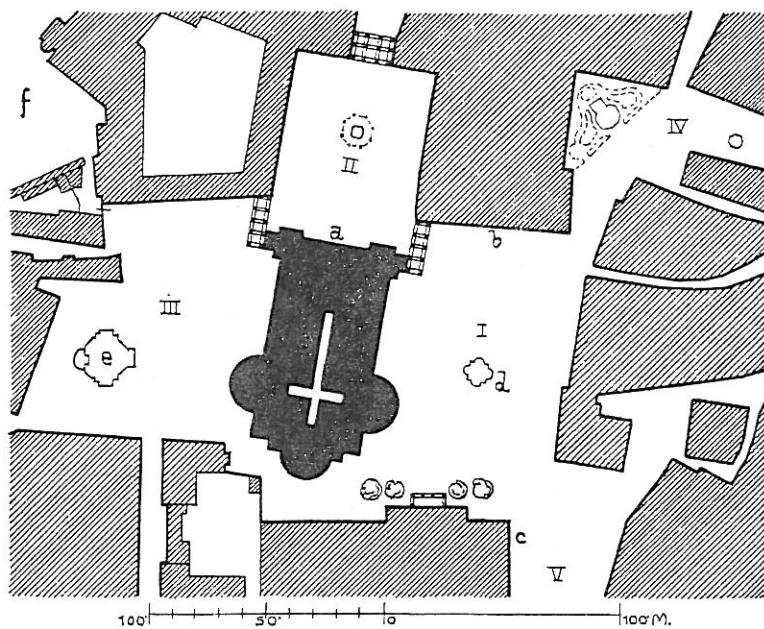
ενσωματωθούν και στην πραγματικότητα. Δεν αρκεί ότι η κατασκευή εντυπωσιακών σκηνογραφιών για τα θέατρα καλλιεργήθηκε ως ξεχωριστή τέχνη, έπρεπε ακόμα και ο αρχιτέκτονας να κατασκευάσει τα κτήρια, τις κιονοστοιχίες, τα μνημεία, τις κρήνες, τους οβελίσκους του κ.λ.π. σύμφωνα με τους ίδιους κανόνες. Έτσι λοιπόν προέκυψαν τα μεγάλα κλειστά προαύλια εκκλησιών και πλατειών, οι διαμορφώσεις κήπων, οι μακρινές θέες, οι θέες διαμέσου κάθε είδους ανοίγματος και οι πλούσια διαμόρφωση του μοτίβου τις ράμπας ανόδου μπροστά στα μνημειακά κτίσματα. Ο χώρος, σαν σκηνικό θέατρο, κλειστός απ' τις τρεις πλευρές, ανοιχτός απ' την τέταρτη (την πλευρά του παρατηρητή), γίνεται κύριο μοτίβο όλων των

ενσωματωθούν και στην πραγματικότητα. Δεν αρκεί ότι η κατασκευή εντυπωσιακών σκηνογραφιών για τα θέατρα καλλιεργήθηκε ως ξεχωριστή τέχνη, έπρεπε ακόμα και ο αρχιτέκτονας να κατασκευάσει τα κτήρια, τις κιονοστοιχίες, τα μνημεία, τις κρήνες, τους οβελίσκους του κ.λ.π. σύμφωνα με τους ίδιους κανόνες. Έτσι λοιπόν προέκυψαν τα μεγάλα κλειστά προαύλια εκκλησιών και πλατειών, οι διαμορφώσεις κήπων, οι μακρινές θέες, οι θέες διαμέσου κάθε είδους ανοίγματος και οι πλούσια διαμόρφωση του μοτίβου τις ράμπας ανόδου μπροστά στα μνημειακά κτίσματα. Ο χώρος, σαν σκηνικό θέατρο, κλειστός απ' τις τρεις πλευρές, ανοιχτός απ' την τέταρτη (την πλευρά του παρατηρητή), γίνεται κύριο μοτίβο όλων των

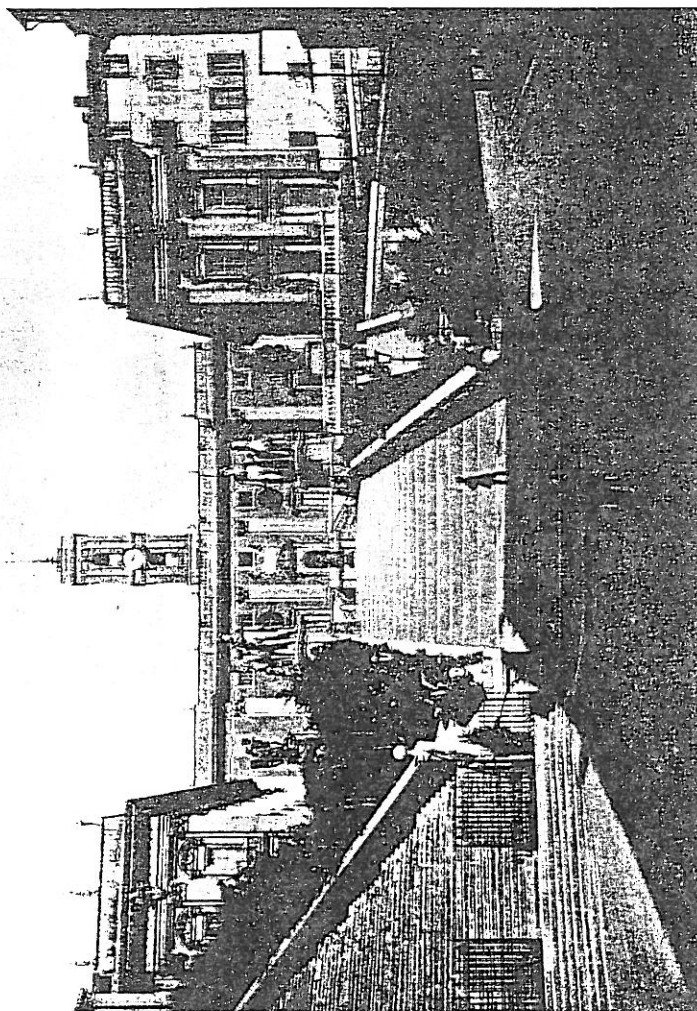
διατάξεων. Όλο το πλήθος αυτών των εντυπωσιακών μοτίβων είναι νέο, είναι η αναμφισβήτητη πνευματική περιουσία της εποχής του, διότι όλα τους έχουν ξεφυτρώσει απ' την σπουδή της προοπτικής θεωρίας, που μόλις τελευταία είχε φθάσει σε ωριμότητα. Όπου κι αν ανατρέξει κανείς στο πλήθος του ιστορικού υλικού, βρίσκει πάντα σπουδαία πράγματα, και όχι σπάνια η ομορφιά των πλατειών, η έξοχη διάταξη του συνόλου και η αριστοτεχνική κατανομή της διακόσμησης, υπερβάλουν κατά πολύ την καλλιτεχνική αξία των κτηρίων και των μνημείων. Πλουσιότατα αναπτυγμένος εμφανίζεται ο νέος κόσμος της πολεοδομίας στα έργα του Bagoek. Το ότι βέβαια κάποιες, τρόπον τινά υπάρχουσες συλλήψεις

Εικ. 70. MÜNSTER: Πλατεία του καθεδρικού ναού. a. Καθεδρικός ναός b. Επισκοπική αυλή c. Μουσείο d. Ständehaus e. Τρόπεζα.

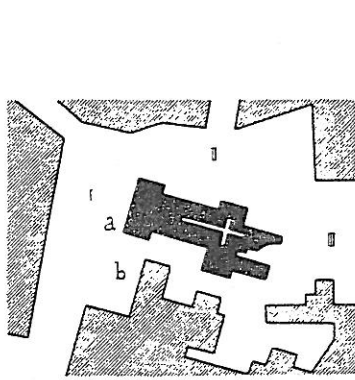
Εικ. 71. SALZBURG: I. Residenzplatz. II. Πλατεία του καθεδρικού ναού. III. Kapitelplatz. IV. η άλλοτε πλατεία της αγοράς. V. Πλατεία Mozart. a. Καθεδρικός ναός. b. Επισκοπική έδρα. c. Έδρα της πολιτικής διοίκησης. d. Κρήνη. e. Δεξαμενή για το πλύσιμο των αλόγων. f. Αγ. Πέτρος.

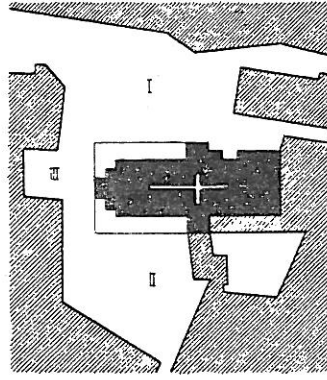
Ενν. 72. Το Κοιτίτσιο στην Ρώμη.

ιδεών ανήκουν ήδη στην πρώιμη Αναγέννηση, δεν χρειάζεται καμιά εξήγηση. Τέτοιους προδρόμους, τους έχει κάθε εφεύρεση. Ότι όμως αντιθέτως, μόνο πάρα πολύ λίγες απ' αυτές διατηρήθηκαν εν χρήση μέχρι και τις μέρες μας, προκαλεί πάρα πολύ την έκπληξή μας.

Στα πρώιμα παραδείγματα συγκροτημάτων κλεισμένων απ' τις

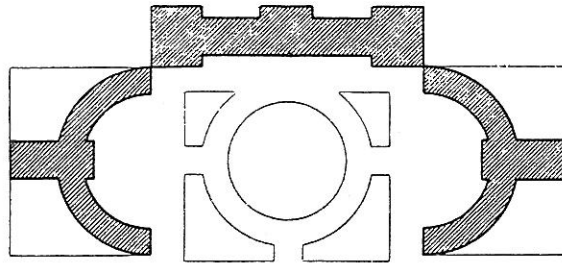

Εικ. 73. ΝΥΡΕΜΒΕΡΓΗ:
a. Egidienkirche. b. Γυμνάσιο.

Εικ. 74. ΗΙΛΔΕΣΧΕΙΜ: I. Το μεγάλο προαύλιο του καθεδρικού ναού. II. Το μικρό προαύλιο του καθεδρικού ναού.

τρεις πλευρές, ανήκει το προαύλιο του Palazzo Pitti στην Φλωρεντία, και επιπλέον η αναμόρφωση της πλατείας του Καπιτωλίου στην

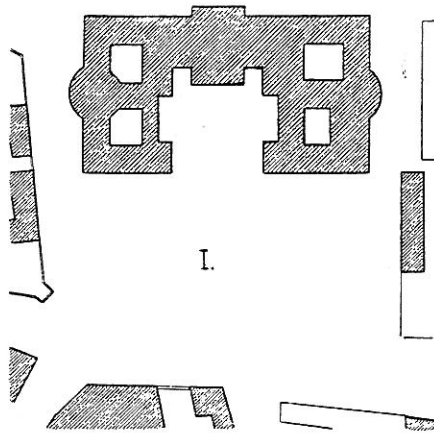

Εικ. 75. ΚΟΒΛΕΝΖ: Ανάκτορο.

Ρώμη (εικ. 72), που άρχισε σύμφωνα με ιδέα του Μιχαήλ Αγγέλου το 1536. Μιά απ' τις ωραιότερες πλατείες αυτού του είδους, όπου τρεις πλευρές αποτελούν ένα ενιαίο αρχιτεκτονικό σύνολο, χωρίς εκβολές δρόμων, είναι η ήδη αναφερθείσα Josepfsplatz στη Βιέννη, της οποίας η μεγαλειώδης γαλήνη παραμένει ανυπέρβλητη. Γενικά η Βιέννη είναι ασυνήθιστα πλούσια σε αριστουργηματικά Barock συγκροτήμα-

τα, διότι κατά την περίοδο άνθησης αυτού του καλλιτεχνικού ρεύματος αναπτυσσόταν μια ζωηρή οικοδομική δραστηριότητα και απασχολούνταν εδώ δημιουργοί πρώτης κλάσσεως. Η Piaristenplatz στην όγδοη περιφέρεια μπορεί να αναφερθεί ως υπόδειγμα μιας έξοχα εντυπωσιακής εκκλησιαστικής πλατείας.

Πολύ πιο συχνά απ' ό,τι με τα πολεοδομικά σύνολα, δραστηριοποιείται η τέχνη των αρχιτεκτόνων του Barock με ανακτορικά κτίσματα και με τα τεράστια οικοδομικά συμπλέγματα των μεγάλων μοναστηριών. Εδώ χρειάζεται μόνο να γίνει υπόμνηση των μονών Melk, Götweig, Kremsmünster, St. Florian, του Eskorial και άλλων παρόμοιων, για να έχουμε πάλι προ οφθαλμών όλες τις δοκιμασμένες αρχές

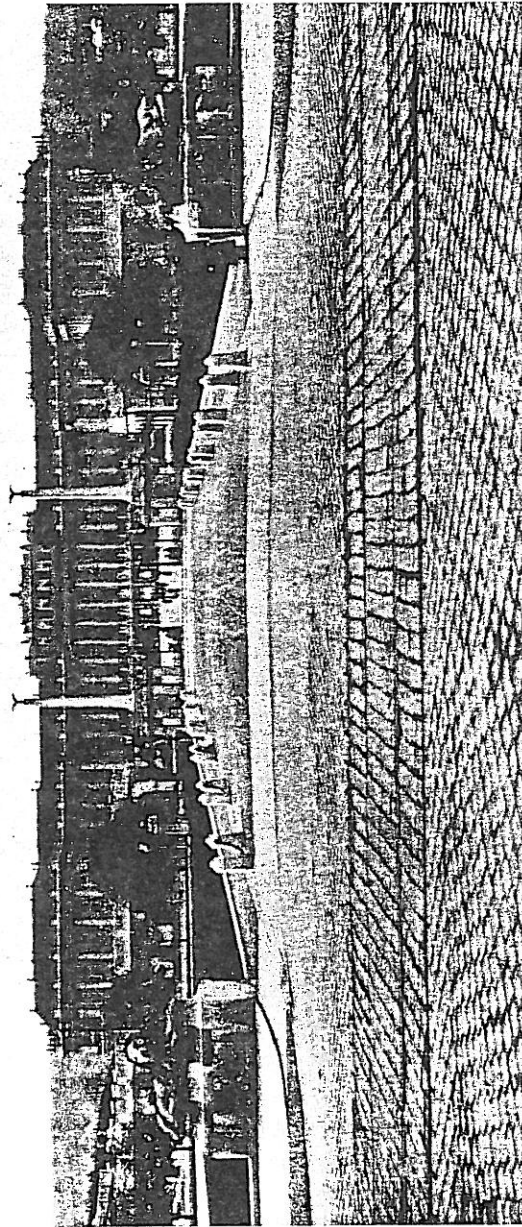

Εικ. 76. WÜRZBURG: Έδρα (Residenz).

της ενοικοδομήσεως της εκκλησίας, του προαυλίου, των προοπτικών εικόνων, κ.λ.π. Στα ανακτορικά κτίσματα του Barock, αλλά και σε μεταγενέστερα, έχει γίνει πράγματι μόνιμο θέμα το προαύλιο με χτισμένες τις τρεις πλευρές και ελεύθερη την τέταρτη. Όλα τα πολυάριθμα συγκροτήματα ηγεμονικών εδρών του περασμένου αιώνα, ακολουθούν σχεδόν ανεξαιρέτως αυτόν τον τύπο, όπως π.χ. το ανάκτορο στο Koblenz (εικ. 75), η έδρα στο Würzburg (εικ. 76), το Zwinger στη Δρέσδη, και πολλά άλλα. Ένα απ' τα μεγαλοπρε-

πέστατα συγκροτήματα αυτού του είδους, το ανάκτορο στο Schöpfung στη Βιέννη (εικ. 77), ξεχωρίζει ήδη από μακριά, χάρις στην ιδιαίτερα εντυπωσιακή προσπέλαση πάνω από την Wienerbrücke (γέφυρα της Βιέννης).

Ιδιάξουσα δε, είναι η περίπτωση του Barock, έναντι όλων των προγενέστερων περιόδων, και διότι τα συγκροτήματά του δεν δημιουργήθηκαν σταδιακά, αλλά επινοήθηκαν πάνω στο σχεδιαστήριο με μια μονοκοντυλιά, σύμφωνα ακριβώς με τον σύγχρονο τρόπο. Απ' αυτό μπορεί κανείς να συμπεράνει, ότι όταν διατυπώνονται παράπονα για την πεζότητα των σύγχρονων πολεοδομικών μας συνόλων και των συνόλων των πλατειών μας, δεν πρέπει να θεωρηθεί υπεύθυνος γι' αυτό μόνο ο τρόπος αυτός της σύνθεσης, αλλά απλώς και μόνο δεν επιτρέπεται το γεωμετρικό σχήμα και οι γραμμές του χάρακα να γίνονται αυτοσκοπός.

Εικ. 77. Το ανάκτορο Schönbrunn στην Βιέννη.

Στα συγκροτήματα του Βαγοκ, όλα έχουν καλώς σταθμιστεί, και έχουν προκαθοριστεί ως προς την παρουσία τους στην πραγματικότητα. Ο υπολογισμός της προοπτικής δράσης και η ικανότητα στην διαμόρφωση της πλατείας, είναι προ παντός η ισχυρότερη πλευρά αυτού του καλλιτεχνικού ρεύματος. Παρά την ουσιαστική διαφορά από τις βασικές αρχές της Αρχαιότητας, πρέπει να του αναγνωρισθεί ότι επέτυχε μίαν ιδιότυπη ακμή στην τέχνη των πολεοδομικών συνόλων.

Η ιδέα της θεατρικής προοπτικής, που ενυπάρχει στην βάση όλων αυτών των διατάξεων, αποτυπώνεται σαφώς σ' όλα γενικά τα ανακτορικά και μνημειακά κτίσματα. Το εμφανιζόμενο στην εικ. 75 συγκρότημα του ανακτόρου στο Koblenz, συναντάται πάλι στο Zwinger στη Δρέσδη και σε πολλά άλλα μέρη. Ακόμα πιο διδακτική ειδικά σε αντίθεση με την προτιμώμενη σήμερα διαδικασία, είναι η κατανομή των πτερυγών της ηγεμονικής έδρας στο Würzburg (εικ. 76). Εάν λάβει κανείς υπ' όψη ό,τι θεωρείται σύγχρονο δημαρχείο, ή πανεπιστημιακό κτήριο, ή οποιοδήποτε άλλο, ακόμα πιο εκτεταμένο κτηριακό σύμπλεγμα, το οποίο απαιτεί πολυάριθμες μεγαλύτερες και μικρότερες αυλές, τότε θα συναντήσει συχνά μια παραλλαγή, παρόμοια μ' εκείνη της εικ. 76, στην οποία οι ενδιάμεσες πτέρυγες είναι έτσι διατεταγμένες, ώστε να προκύπτει ένας μεγάλος αίθριος χώρος στην μέση και από δύο μικρές αυλές εκατέρωθεν. Αυτή η διάταξη είναι πολύ αρεστή. Στη Βιέννη έτυχε να χρησιμοποιηθεί δύο φορές, η μια δίπλα στην άλλη: στο νέο Δημαρχείο και στο Πανεπιστήμιο, των οποίων η κατανομή των πτερυγών μπορεί να συναχθεί απ' τα σκίτσα που ακολουθούν παρακάτω. Πολύ θεμελιώδης είναι η διαφορά ανάμεσα σ' αυτή την σύγχρονη διάταξη και σ' εκείνη του παλιού δημιουργού της εποχής του Βαγοκ. Σύμφωνα με την σύγχρονη μέθοδο, η μεγάλη αυλή (αν και καθ' εαυτή μεγαλύτερη από κάποια ήδη αξιολογη αστική πλατεία) συνανήκει στο εσωτερικό του κτηρίου. Αυτό προκύπτει κατ' ανάγκη από το γεγονός ότι το συνολικό κτήριο σε σχέση με το έξω, έχει συλληφθεί εκ των προτέρων ως αδιάρρητος οικοδομικός κύβος, σύμφωνα με το σύγχρονο σύστημα των οικοδομικών τετραγώνων. Η αλλαγή αυτού δεν ενέπιπτε καθόλου στην σφαίρα επιρροής του μεμονωμένου αρχιτέκτονα, διότι αυτό έχει ήδη δοθεί έτσι στο πολεοδομικό σχέδιο. Εντελώς διαφορετικά ενεργούσε σ' αυτές τις περιπτώσεις το Βαγοκ. Τότε, η μία πλευρά της μεγάλης αυλής αφηνόταν ελεύθερη και έτσι ο τεράστιος χώρος της αυλής με την μεγαλόπρεπη αρχιτεκτονική του ενσωματωνόταν στην αστική εικόνα και παραδινόταν ελεύθερος στην θέα των περαστικών. Σε ποιιά πλευρά βρίσκεται λοιπόν πάλι το πλεονέκτημα; Ολοφάνερα πάλι προς το μέρος των παλιών δημιουργών. Η ευθύνη όμως δεν βαρύνει

τον αρχιτέκτονα αλλά και πάλι, μόνο την σάπια πολεοδομική τεχνολογία. Οι κολοσσιαίες αυλές των παρατεθέντων βιεννέζικων μνημειακών κτηρίων είναι βέβαια αριστουργηματικά έργα πρώτης τάξεως. Ποιός τα βλέπει όμως; Μη υπολογιζομένων των καθηγητών και σπουδαστών, που έχουν κατά κάποιο τρόπο διαρκή επαφή μ' αυτά, μπορεί κανείς να υποστηρίξει με βεβαιότητα, ότι ούτε καν το 5% του βιεννέζικου πληθυσμού έχει δει, ή πρόκειται να δει την εξαίσια στοά του Πανεπιστημίου.

Αν παρακολουθήσει κανείς την σύλληψη λεπτομερώς, ακόμη περισσότερο, τότε διαπιστώνει εύκολα, πως ο αρχιτέκτονας περιορίστηκε παντού, λόγω του προηγούμενου καθορισμού του οικοπέδου ως σύγχρονου οικοδομικού κύβου. Απ' αυτό το γεγονός υποφέρει περισσότερο το ιδανικά επιτυχημένο μέρος της κύριας πύλης. Αυτό το κτίσμα με το πλούσια σμιλεμένο τελείωμά του και την ράμπα ανόδου, χρειάζεται απ' την φύση του χώρο για να αναπτυχθεί. Αυτός όμως δεν ήταν δεδομένος και έτσι η ράμπα έπρεπε να συμπιεστεί κατά το δυνατόν πάνω στο κτήριο, και όλα έπρεπε να συνωστιστούν προς τα πίσω. Και τι δε θα μπορούσε σε μια τέτοια περίπτωση να κερδηθεί σε εντύπωση, αν ο αρχιτέκτονας είχε επίσης την δυνατότητα, με περισσότερη ελευθερία να κάνει χρήση του περιβάλλοντος και της πλατείας!

VIII

Η ΦΤΩΧΕΙΑ ΘΕΜΑΤΩΝ ΚΑΙ Η ΠΕΖΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΩΝ ΣΥΝΟΛΩΝ

Είναι άκρως παράδοξο να βλέπει κανείς, πως στην σύγχρονη εποχή, η ιστορία της καλλιτεχνικής πλευράς της πολεοδομίας δεν συμβαδίζει καθόλου με την ιστορία της αρχιτεκτονικής και των άλλων εικαστικών τεχνών. Με πείσμα βαδίζει η πολεοδομία τον δικό της δρόμο, αδιαφορώντας για όλα όσα συμβαίνουν δεξιά κι αριστερά της. Ήδη από την Αναγέννηση και το Barock, προξενούσε εντύπωση να συναντά κανείς αυτή την διαφορά, στην νεώτατη όμως εποχή, αυτή η αντίθεση οξύνθηκε ακόμη περισσότερο όταν για δεύτερη φορά ξεθάφτηκαν τα παλιά καλλιτεχνικά ρεύματα. Αυτή τη φορά προσκολλήθηκε κανείς πολύ αυστηρότερα στην ορθότητα της μίμησης. Όλα έπρεπε να τα συναισθανθεί κανείς με την μεγαλύτερη δυνατή πιστότητα στο παλιό πρότυπο των παλαιών. Ακόμη και αντίγραφα παλιών οικοδομημάτων δημιουργήθηκαν με δαπανηρή μνημειακή εκτέλεση, και μάλιστα χωρίς ιδιαίτερο λόγο και χωρίς να ανταποκρίνονται σε κάποια πρακτική ανάγκη, αλλά απλώς και μόνο από θαυμασμό προς την λαμπρότητα της παλιάς τέχνης. Η Walhalla στο Regensburg προέκυψε ως είδωλο ενός ελληνικού ναού, η Loggia dei Lanzi βρήκε την απομίμησή της στο Μόναχο, παλαιοχριστιανικές βασιλικές ανεγέρθηκαν ξανά, ελληνικά προπύλαια και γοθτικοί καθεδρικοί ναοί ξανακτίστηκαν. Τι έγιναν όμως οι αντίστοιχες πλατείες; Η αγορά, το Forum, η πλατεία της αγοράς, η ακρόπολις; Κανένας δεν το σκέφθηκε αυτό.

Απελλιστικά φτωχός σε θέματα της τέχνης του έχει γίνει ο σύγχρονος πολεοδόμος. Όλα όσα δύναται να αντιπαραθέσει στον πλούτο του παρελθόντος, είναι η ευθεία γραμμή ομοειδών σπιτιών και το κυβοειδές “οικοδομικό τετράγωνο”. Στον αρχιτέκτονα χορηγούνται εκατομμύρια για να πραγματοποιήσει τα έργα, τους πύργους, τα αετώματα, τις καρυάτιδες και όλα όσα περιέχει το λεύκωμά του.

Και το λεύκωμά του περιέχει όλα όσα παρήγαγε το παρελθόν σε κάθε γωνιά της γής. Στον πολεοδόμο αντίθετα, δεν εγκρίνεται ούτε μία πεντάρα για την κατασκευή κιονοστοιχιών, τοξωτών πυλών, αφίδων θριάμβου και των άλλων πλούσιων θεμάτων, που χωρίς αυτά δεν μπορεί να κάνει η τέχνη του. Ούτε καν ο άδειος χώρος μεταξύ των οικοδομικών τετραγώνων δεν του παραχωρείται ελεύθερος για καλλιτεχνική διαμόρφωση, διότι και αυτός ο δωρεάν αέρας ανήκει ήδη σε κάποιον άλλον, στον μηχανικό δρόμων, στον υγειονόμο. Έτσι συνέβει και αφέθηκαν όλα τα καλά θέματα της καλλιτεχνικής πολεοδομίας να εξαλειφθούν το ένα μετά το άλλο, μέχρι που δεν έμεινε τίποτα πλέον απ' αυτά, ούτε καν η ανάμνησή τους, κάτι το οποίο δυστυχώς μπορεί και να αποδειχθεί, διότι αισθανόμαστε βέβαια σαφώς την τεράστια διαφορά η οποία υφίσταται μεταξύ των παλιών πλατειών, που ακόμη και σήμερα μας ψυχαγωγούν, και των σύγχρονων μονότονων πλατειών, θεωρούμε όμως αυτονόητο ότι οι εκκλησίες και τα μνημεία πρέπει να στέκονται στην μέση των πλατειών, ότι όλοι οι δρόμοι πρέπει να διασταυρώνονται σε ορθή γωνία και να εκβάλλουν ολόγυρα στις πλατείες μ' όλο το πλάτος, και ότι τα κτήρια δεν χρειάζεται να κλείνονται γύρω από μια πλατεία, ούτε και χρειάζεται σ' αυτή την παρυφή των πλατειών να εντάσσονται μνημειακά κτίσματα. Την εντύπωση των παλιών πλατειών την αισθανόμαστε πολύ καλά, τα μέσα όμως για την αναπαραγωγή αυτής της εντύπωσης δεν ομολογούνται, διότι η σχέση μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος δεν μας είναι πια γνωστή.

Ο θεωρητικός της σύγχρονης πολεοδομίας R. Baumeister, λέει στο βιβλίο του περί πολεοδομικών επεκτάσεων στην σελίδα 97: "Οι παράγοντες που δημιουργούν μια ικανοποιητική αρχιτεκτονική εντύπωση στις πλατείες, δεν θα επιτρεπόταν καθόλου να περιγράφονται σύμφωνα με γενικούς κανόνες". Χρειάζεται λοιπόν εδώ κι άλλη ακόμη απόδειξη; Μα δεν είναι τα αποτελέσματα των μέχρις εδώ παρουσιασθέντων τέτοιοι γενικοί κανόνες, επαρκείς ώστε με μια ακόμη πιο λεπτομερή ανάπτυξη να αποτελέσουν ένα ολόκληρο διδακτικό βιβλίο, μία ιστορία αυτής της τέχνης; Η αναλυτική παρακολούθηση αυτού, που μόνο οι δημιουργοί του Bagock επέτυχαν συνειδητά, κάτω απ' τις πιο διαφορετικές προϋποθέσεις σ' αυτόν τον τομέα, θα αρκούσε για να γεμίσουν τόμοι. Όταν παρ' όλα αυτά μπόρεσε απ' τον πρώτο και ως τώρα μοναδικό θεωρητικό αυτού του κλάδου να γίνει η παραπάνω ρήση, τότε δεν αποδεικνύει αυτό επαρκώς ότι εδώ έχουμε χάσει την συνάρτηση μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος;

Κανείς πια σχεδόν δεν ενδιαφέρεται για την πολεοδομία ως καλλιτέχνημα, παρά μόνο για την πολεοδομία ως τεχνικό πρόβλημα.

Όταν μετά εκ των υστέρων, η καλλιτεχνική εντύπωση δεν ανταποκρίνεται με κανέναν τρόπο στις ενδόμυχες προσδοκίες μας, τότε στεκόμαστε εκεί έκπληκτοι και αμήχανοι. Στην επόμενη όμως ενέργεια αντιμετωπίζονται και πάλι όλα από την τεχνική μόνο σκοπιά, σαν να επρόκειτο να επιχειρηθεί η χάραξη μιας σιδηροτροχιάς, στην οποία τα καλλιτεχνικά ζητήματα δεν έχουν θέση.

Ούτε καν στην σύγχρονη ιστορία της τέχνης, που πραγματεύεται κάθε ελάχιστο πράγμα, δεν παραχωρήθηκε στην πολεοδομία μια ταπεινή θεσούλα, ενώ όμως για βιβλιοδέτες, κασσιτεργούς και ενδυματολόγους χορηγήθηκε ήδη χώρος δίπλα στον Φειδία και τον Μιχαήλ Άγγελο. Έτσι, θα γινόταν κατανοητό, πώς συνέβη και χάσαμε στην πολεοδομία το νήμα της καλλιτεχνικής παράδοσης, αν δεν ήταν κι αυτές πάλι οι ίδιες οι περιστάσεις σχεδόν ακατανόητες. Αλλά ας επιστρέψουμε στην ανάλυση του διαθέσιμου υλικού.

Υπάρχει μια μεγάλη πληθώρα γνωμών για τις αιτίες απόρριψης των σύγχρονων συνόλων. Στον ημερήσιο και τεχνικό τύπο, επανεμφανίζονται περιοδικώς κάθε τόσο. Ως αιτία της κακής εντύπωσης δίδεται πότε-πότε το πολύ η υπερβολικά σχολαστική ευθυγράμμιση των προσόψεων των σπιτιών μας. Ακόμα και ο Baumeister λέει στη σελίδα 97: “Δικαίως παραπονείται κανείς για την πλήξη των σύγχρονων δρόμων”, και κατακρίνει ακολούθως γι’ αυτό την αίσθηση χοντροκοπιάς των σύγχρονων οικοδομικών τετραγώνων. Όσον αφορά την τοποθέτηση μνημείων, αναφέρεται πάντοτε ότι “και πάλι διαπιστώνονται κάποιες μεγάλες αποτυχίες”. Ποτέ όμως δεν δίνεται μια αιτία της κακής εντύπωσης, διότι εν σχέσει μ’ αυτό θεωρείται αμετάβλητα βέβαιο, όπως ένας νόμος της φύσης, ότι κάθε μνημείο θα μπορούσε να τοποθετηθεί μόνο στη μέση της πλατείας, έτσι ώστε να δύναται κανείς να παρατηρεί τον τιμώμενο ακόμη κι από πίσω. Μιά από τις πλέον συνήθεις αρνητικές κριτικές, την οποία ήδη ανακοίνωσε ο Baumeister, πρέπει επίσης να βρει εδώ μια θέση. Είναι παρμένη απ’ την Παρισινή “Figaro”, της 23ης Αυγούστου 1874, όπου σε μία έκθεση για το ταξίδι του στρατάρχη Mac Mahon λέγονται τα εξής: “Η Rennes δεν προκαλεί ακριβώς την αντιπάθεια του στρατάρχη, αλλά αυτή η πόλη δεν είναι άξια κανενός απολύτως θαυμασμού. Έχω παρατηρήσει ότι αυτό ισχύει για όλες τις πόλεις που έχουν χαραχθεί με ακρίβεια διαβήτη, και στις οποίες οι δρόμοι τέμνονται κάθετα. Η ευθεία γραμμή δεν προκαλεί κανένα θετικό ερεθισμό. Έτσι θα μπορούσε κανείς ακόμη να παρατηρήσει, ότι το έτος 1870, οι απολύτως κανονικά κτισμένες πόλεις κυριεύθηκαν από τρεις και μόνο Ουλάνους, ενώ άλλες πολύ πιο παλιές και ακανόνιστες πόλεις ήταν απολύτως έτοιμες να αμυνθούν μέχρις εσχάτων”.

Ευθεία γραμμή και ορθή γωνία, είναι βέβαια χαρακτηριστικά άψυχων συνόλων, προφανώς όμως δεν είναι το αποφασιστικό στοιχείο σ' αυτό το θέμα, διότι ευθύγραμμο και ορθογώνια είναι επίσης και τα σύνολα του Bagock, κι όμως επιτεύχθηκαν εκεί εν τούτοις σπουδαία, καθαρώς καλλιτεχνικά αποτελέσματα! Στις σειρές των δρόμων βέβαια, η ευθεία γραμμή είναι ήδη αυτή καθ' εαυτή επισφαλής. Μιά ολόσινα δενδροστοιχία μήκους πολλών χιλιομέτρων επιδρά πληκτικά, ακόμα και μέσα στο πιο όμορφο περιβάλλον. Αυτή αντικείται στην αίσθηση φυσικότητας και στην προσαρμογή στο ανώμαλο έδαφος, και παραμένει μονότονη ως προς την εντύπωση που προκαλεί, έτσι ώστε ψυχικά εξαντλημένος να μην μπορεί κανείς να περιμένει καθόλου ως το τέλος. Έτσι ακριβώς δρα και ένας πάρα πολύ μακρύς ευθύς δρόμος. Αλλά και οι πολύ πιο συχνοί βραχύτεροι δρόμοι των σύγχρονων συνόλων επιδρούν επίσης άσχημα, και επομένως σ' αυτό θα πρέπει να είναι ανακατεμένη και μια άλλη αιτία. Είναι η ίδια, όπως και στις πλατείες, δηλαδή η ελλειπής περικλειση των τειχωμάτων του δρόμου. Οι συνεχείς εντομές των πλατιών εγκάρσιων δρόμων, έτσι ώστε δεξιά κι αριστερά να μην υπολείπεται τίποτε άλλο παρά μόνο μια σειρά απομονωμένων οικοδομικών τετραγώνων, είναι μία κύρια αιτία ότι εδώ δεν μπορεί να ευδοκιμήσει καμιά συγκέντρωση και καμιά εντύπωση. Κατά τον πιο ασφαλή τρόπο γίνεται αυτό εμφανές από την σύγκριση παλαιών πέργκολων με τις σύγχρονές τους απομιμήσεις. Η παλιά πέργκολα που στις λεπτομέρειές της, ως επι το πλείστον δεν είναι τίποτε λιγότερο, παρά αρχιτεκτονικώς μεγαλοπρεπής, τρέχει συνεχώς χωρίς διακοπή κατά μήκος μιας ολόκληρης στροφής του δρόμου, όσο μακρυνά μπορεί κανείς να δει, ή σε κλειστή μορφή γύρω από την πλατεία, ή τουλάχιστον αδιάκοπη κατά μήκος μιας πλευράς. Εδώ βασίζεται όλη η δράση, διότι μόνον έτσι ολοκληρώνεται η όλη αφιδωτή γραμμή ως ενιαίο σύνολο, κάτι το οποίο δεν παραλείπει να δημιουργεί αίσθηση. Εντελώς διαφορετικά συμβαίνει σε σύγχρονα σύνολα. Αν τώρα μερικοί εξαιρετικοί αρχιτέκτονες, μέσα στον ενθουσιασμό τους για το μεγαλόπρεπο παλιό θέμα εντύχησαν να εκτελέσουν και στην εποχή μας τέτοια περίστοα, όπως π.χ. στην Βιέννη γύρω απ' την Votivkirche και στο νέο Δημαρχείο, τότε η θέα τους δεν θυμίζει καθόλου το παλιό πρότυπο, διότι η εντύπωση είναι εντελώς διαφορετική. Οι μεμονωμένες στοές έχουν κατασκευασθεί ασυγκρίτως μεγαλύτερες και πολύ μεγαλοπρεπέστερες απ' ό,τι όλοι σχεδόν οι παλαιοί πρόδρομοί τους. Η επιδιωκόμενη όμως εντύπωση δεν ευδοκίμησε. Γιατί; Κάθε μία στοά προσκολλάται μόνο στο δικό της αποκλειστικά οικοδομικό τετράγωνο και έτσι ο κατατεμαχισμός μέσω πολυάριθμων πλατιών ε-

γκάρσιων δρόμων δεν αφήνει ούτε και την ελάχιστη συνολική εντύπωση να δημιουργηθεί. Μόνο αν γεφυρώνονταν οι εκβολές αυτών των κάθετων δρόμων, με συνέχιση των αφιδωτών στοών, θα επιτυγχανόταν μια ενότητα, η οποία θα έπρεπε ενδεχομένως να επιδρά μεγαλοπρεπώς. Χωρίς αυτό, το κατακομματιασμένο θέμα παραμένει μια αξίνα χωρίς στειλιάρι.

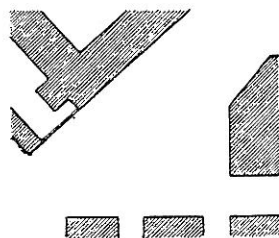
Γιά τον ίδιο λόγο, δεν επιτυγχάνεται πάνω στις φυγές των δρόμων μας καμιά συνολική εντύπωση. Ένας σύγχρονος δρόμος αποτελείται συνήθως από γωνιακά σπίτια. Μιά σειρά μεμονωμένων οικοδομικών τετραγώνων όμως, θα επιδρά υπό οποιεσδήποτε συνθήκες αντιαισθητικά, ακόμη κι αν διαταχθεί σε καμπύλη γραμμή.

Αυτοί οι συλλογισμοί μας φέρνουν κοντά στον καθ' αυτό πυρήνα του θέματος. Στην σύγχρονη πολεοδομία, η σχέση μεταξύ κτισμένης και ελεύθερης επιφάνειας, ακριβώς αντιστρέφεται. Παλαιότερα, ο ελεύθερος χώρος (δρόμοι και πλατείες), ήταν ένα κλειστό σύνολο, με μορφή υπολογισμένη για να προκαλεί αίσθηση. Σήμερα τα οικόπεδα κατανέμονται ως κανονικά κλειστά σχήματα. Ότι απομένει ανάμεσά τους είναι δρόμος ή πλατεία. Παλαιότερα κάθε τι παράγωνο και άσχημο, κρυβόταν, παραμένοντας αθέατο, μέσα στις κτισμένες επιφάνειες. Σήμερα όλες οι ακανόνιστες τσόντες, που προκύπτουν κατά την σύνταξη των οικοδομικών σχεδίων, απομένουν για πλατείες, διότι ως κανόνας ισχύει ότι "σε σχέση με την αρχιτεκτονική, (Baumeister σελ. 96), ένα οδικό δίκτυο πρέπει κατ' αρχήν να παρέχει άνετες κατόψεις σπιτιών. Γι αυτό και πλεονεκτούν οι ορθογώνιες διασταυρώσεις των δρόμων". Αλήθεια, πού κρύβεται λοιπόν ο αρχιτέκτονας που φοβάται ένα παράγωνο οικόπεδο; Αυτός θα πρέπει να είναι ένας άνθρωπος, ο οποίος δεν έχει ακόμη καταλάβει τίποτε από τις πρωταρχικές βασικές αρχές του σχεδιασμού κατόψεων. Ακριβώς τα ακανόνιστα οικόπεδα προσφέρουν ανεξαιρέτως τις πιο ενδιαφέρουσες λύσεις και ως επι το πλείστον επίσης και τις καλύτερες, όχι απλώς και μόνον διότι αναγκάζουν σε επιμελή μελέτη του συγκροτήματος και εμποδίζουν την βιομηχανοποιημένη χάραξη, αλλά και διότι επιπλέον στο εσωτερικό του οικοδομήματος περισσεύουν συχνά υπόλοιπα τμήματα, τα οποία κατά το πλείστον είναι εξαιρετικά κατάλληλα να παραλάβουν κάθε είδους μικρούς βοηθητικούς χώρους (ανεγκυστήρες, ελικωτές σκάλες, αποθήκες, αποχωρητήρια κ.λ.π.), πράγμα που δεν συμβαίνει σε κανονικά συγκροτήματα. Η παραπάνω παραδοχή ορθογώνιων οικοπέδων λόγω των υποτιθέμενων "αρχιτεκτονικών" πλεονεκτημάτων τους, είναι βασικά λανθασμένη. Μπορεί να γίνει πιστευτή μόνο απ' αυτούς οι οποίοι δεν κατανοούν την σύνθεση κατόψεων. Θα μπορούσε να είναι δυνατόν, όλη η ομορφιά δρό-

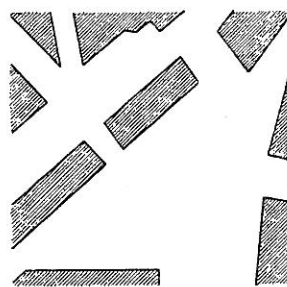
μων και πλατειών να πέφτει θύμα μιας τόσο κενόδοξης πλάνης; Σχεδόν έτσι φαίνεται να είναι.

Αν παρατηρήσει κανείς την κάτοψη ενός πολύπλοκου κτηρίου πάνω σε ακανόνιστο οικόπεδο, τότε (αν αυτό είναι καλά συντεθειμένο) βρίσκει κανείς εκεί όλες τις αίθουσες, τα δωμάτια και τους άλλους χώρους άριστης διαμορφώσεως. Τα ακανόνιστα σχήματα έχουν και πάλι απομακρυνθεί στο αθέατο μέρος, δηλαδή στους όγκους των τοίχων και σε μερικούς από τους προαναφερθέντες βοηθητικούς χώρους. Ένα τριγωνικό δωμάτιο δεν το θέλει κανένας, διότι η όψη του είναι ανυπόφορη και διότι και ο εξοπλισμός μέσα σ' αυτό δεν μπορεί να διαταχθεί ποτέ καλά. Τον κύκλο όμως ή την έλλειψη μιας σκάλας κ.λπ. μπορεί κανείς, με ακανόνιστο πάχος τοίχων, κάλλιστα να τον τοποθετήσει εκεί.

Ακριβώς το ίδιο ισχύει και για τα αρχαία πολεοδομικά σχέδια. Εκεί, τα σαν αίθουσα Foren έχουν διαμορφωθεί κανονικά, άρα ο ελεύθερος, ορατός χώρος έχει υπολογισθεί ως προς την εντύπωση που προκαλεί κατά την παρατήρησή του. Τουναντίον, κάθε τι ακανόνιστο έχει απομακρυνθεί στον μη ορατό κτισμένο όγκο. Στις λεπτομέρειες συμβαίνει κι εδώ το ίδιο, και τελικά εμφανίζεται όλο το ακανόνιστο σχήμα του φυσικού εδάφους της πόλης, διαλυμένο σε μικρότατα τμήματα και κρυμμένο μέσα στον όγκο του τοίχου. Αυτό είναι άκρως απλό και λογικό. Σήμερα, συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο απ' αυτό. Ως παράδειγμα ας επιλεγούν τρεις πλατείες από την ίδια πόλη, δηλαδή η Piazza della Caserna (εικ. 78), η Piazza della Legna (εικ. 79) και η Piazza della Borsa (εικ. 80) απ' την Τεργέστη. Από απόψεως καλλιτεχνικής, αυτές δεν είναι καθόλου πλατείες, αλλά μόνο τσόντες άδειου χώρου, οι οποίες περίσσεψαν κατά την χάραξη των ορθογωνικών οικοδομικών τετραγώνων. Αν επιπλέον παρατηρήσει κανείς και τις πολλές πλατείες και όσο το δυνατόν δυσμενείς εκβολές των δρόμων, τότε κατανοεί κανείς αμέσως, ότι σε μια τέτοια πλατεία η τοποθέτηση ενός μνημείου είναι το ίδιο αδύνατη όσο και η προβολή της αξίας ενός κτηρίου. Μιά τέτοια πλατεία είναι το ίδιο αφόρητη όσο και ένα τριγωνικό δωμάτιο.

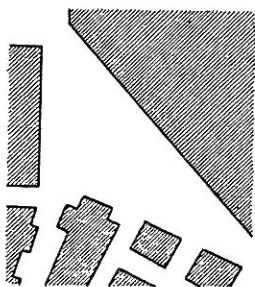

Εικ. 78. TRIEST: Piazza della Caserna.

Εικ. 79. TRIEST: Piazza della Legna.

Ένα πράγμα πρέπει εδώ να εξεταστεί εγγύτερα. Αφιερώθηκε ήδη ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο στο ακανόνιστο σχήμα των πλατειών, και επιπλέον αποδείχθηκε το αβλαβές του. Θα μπορούσε τώρα να νομιστεί ότι αυτό ισχύει κι εδώ. Αυτό όμως δεν είναι έτσι, διότι μεταξύ των δύο ειδών ακανόνιστων σχημάτων υφίσταται η εξής αποφασιστική διαφορά: Ότι το ακανόνιστο σχήμα που παρουσιάζεται στις εικ. 78 έως 80 γίνεται ασφαλώς και αμέσως αντιληπτό με το μάτι και προξενεί τόσο πιο οδυνηρή εντύπωση, όσο πιο κανονικές έχουν διαμορφωθεί οι όψεις των γειτονικών σπιτιών και των άλλων κοντινών τμημάτων της πόλης, ενώ τα ακανόνιστα σχήματα που εξηγήθηκαν προηγουμένως ήταν τέτοια, για τα οποία το μάτι μπορούσε να ξεγελαστεί και τα οποία μάλιστα γίνονται αμέσως αντιληπτά στο πο-

Εικ. 80. ΤΕΡΓΕΣΤΗ:
Piazza della Borsa.

λεοδομικό σχέδιο, στο σχεδιαστήριο, όχι όμως και στην πραγματικότητα. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και στα οικοδομήματα των παλαιών. Σε ρωμανικές και γοθτικές κατόψεις εκκλησιών, ούτε σποραδικά βρίσκεται κατά τύχη μια ορθή γωνία μεταξύ των αξόνων, διότι αυτό οι παλαιοί δεν ήταν σε θέση να το σκοπεύσουν με αρκετή ακρίβεια. Αυτό βέβαια δεν βλάπτει καθόλου διότι ακριβώς δεν γίνεται αντιληπτό. Με όμοιο τρόπο υπάρχουν πολλά ακανόνιστα σχήματα και στις κατόψεις αρχαίων εκκλησιαστικών κτισμάτων, όσον αφορά την απόσταση των κίωνων κ.λ.π. Όλα αυ-

τά τα παρατηρεί κανείς μόνον ύστερα από ακριβή μέτρηση, όχι όμως και με γυμνό μάτι. Και γι' αυτό δόθηκε λίγο βάρος σ' αυτό, αφού κανείς έκτιζε σύμφωνα με την αίσθηση και όχι για χάρη του σχεδίου. Εξ άλλου ανακάλυπτε κανείς σχεδόν απίστευτες λεπτοουργίες στις καμπυλώσεις των δοκών κ.λ.π., λεπτοουργίες οι οποίες αν και ξεφεύγουν σχεδόν απ' την αρχική διαστασιολόγηση, όμως αποπερατώθηκαν, διότι η εξαφάνισή τους θα γινόταν αντιληπτή από το μάτι, και διότι το μάτι ήταν αυτό που τίς υπαγόρευσε. Όσο πιο πολλές συγκρίσεις επιχειρούνται μεταξύ της άλλοτε και της τωρινής διαδικασίας, τόσο πιο πολύ συσσωρεύονται και οι αντιθέσεις, και κάθε φορά, η σύγκριση όσον αφορά την καλλιτεχνικότητα, αποβαίνει εις βάρος του σύγχρονου προτύπου. Αρκεί μόνο να ξαναθυμηθεί κανείς την άσκοπη αγωνιώδη αποφυγή μεγάλων προεξοχών και υποχωρήσεων στα μέτωπα των κτηρίων, τον φόβο για τις καμπυλώσεις των δρόμων και το γεγονός ότι ακόμη και ως προς το ύψος τους, όλα μας τα κτήρια επιδιώκουν το ίδιο οριζόντιο τελείωμα, με σχεδόν κα-

θολικά συνηθισμένη την εκμετάλλευση του επιτρεπόμενου ύψους, του οποίου η σκληρότητα τονίζεται ακόμη περισσότερο μέσω ενός πραγματικού δειγματολογίου ενοχλητικών γεισωμάτων. Τέλος ας ξαναθυμηθεί κανείς τις ατέλειωτες σειρές παραθύρων όμοιου σχήματος και όμοιας διαμόρφωσης, την υπερπληθώρα μικρών στηλών και συνεχώς επαναλαμβανόμενων σπειρών, ως επι το πλείστον σε ανεπιτυχώς μικρές διαστάσεις κακής βιομηχανοποιημένης εκτέλεσης σε χυτό τσιμέντο κ.λ.π., και την έλλειψη μεγαλύτερων αδιατάρακτων τείχινων επιφανειών, οι οποίες μάλιστα αποφεύγονται ακόμη κι εκεί που προκύπτουν από μόνες τους, και αντικαθίστανται από τυφλά παράθυρα.

Και για να φθάσουμε σε ένα τελικό αποτέλεσμα, θα επιχειρήσουμε στα επόμενα κεφάλαια να σκιαγραφήσουμε με συντομία και τα σύγχρονα συστήματα.

ΙΧ

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

Σύγχρονα συστήματα! Βεβαίως! Να χειριζόμαστε τα πάντα αυστηρώς συστηματικά και να μην αποκλίνουμε ούτε κατ' ελάχιστο από το πρότυπο που καθορίστηκε κάποτε, μέχρι να εξοντωθεί το πνεύμα, και να καταπνιγεί μέσα στο σύστημα κάθε ζωνή αίσθηση. Αυτό είναι το σημάδι της εποχής μας. Σήμερα διαθέτουμε τρία κύρια συστήματα της πολεοδομίας και μερικές ακόμα παραλλαγές τους. Τα κύρια συστήματα είναι: το ορθογωνικό σύστημα, το ακτινικό σύστημα και το τριγωνικό σύστημα. Οι παραλλαγές είναι συνήθως νόθοι αυτών των τριών. Απο καλλιτεχνική άποψη όλη αυτή η γενιά, στις οποίας τις φλέβες δεν περιέχεται ούτε μια σταγόνα καλλιτεχνικότητας, δεν μας ενδιαφέρει καθόλου. Ο σκοπός που και στα τρία τίθεται προ οφθαλμών, είναι η ρύθμιση του οδικού δικτύου. Επομένως η πρόθεση είναι εκ των προτέρων καθαρά τεχνική. Ένα οδικό δίκτυο εξυπηρετεί πάντα μόνο την επικοινωνία και ποτέ την τέχνη, διότι δεν μπορεί ποτέ να γίνει κατανοητό στις αισθήσεις και δεν μπορεί επίσης ποτέ να επισκοπηθεί, παρά μόνο στο σχέδιο. Γι αυτό και σ' όλες τις ως τώρα συζητήσεις δεν μπορούσε να γίνει λόγος για οδικά δίκτυα, ούτε γι' αυτό της αρχαίας Αθήνας ή της Ρώμης, ούτε επίσης για το οδικό δίκτυο της Νυρεμβέργης ή της Βενετίας. Αυτό, καλλιτεχνικώς είναι απολύτως αδιάφορο, διότι δεν είναι αντιληπτό. Καλλιτεχνικώς σημαντικό είναι μόνο αυτό, το οποίο μπορεί κανείς να το επισκοπήσει και να το δει. Επομένως, ο μεμονωμένος δρόμος και η μεμονωμένη πλατεία.

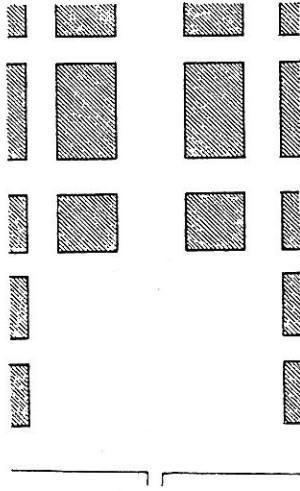
Απ' αυτή την απλή σκέψη προκύπτει ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις θα μπορούσαν όλες οι καλλιτεχνικές επιδράσεις να συνδεθούν με οποιοδήποτε οδικό δίκτυο, μόνο που δεν θα έπρεπε να εκτελεστεί κανένα απ' αυτά μ' εκείνη την κτηνώδη πράγματι αδιαφορία, όπως αυτό αντικατοπτρίζεται στο "*genius loci*" στις πόλεις του Νέου Κόσμου, και που δυστυχώς έχει γίνει επανειλημμένα και σ' εμάς μόδα. Ακόμα και απ' το ορθογωνικό σύστημα θα μπορούσαν να αποσπασθύν καλλιτεχνικώς ολοκληρωμένες πλατείες και δρόμοι, εάν ο

συγκοινωνιολόγος άφηνε ενίστε μόνο, να υπερισχύσει και η γνώμη του καλλιτέχνη και δεχόταν πότε - πότε να αφήσει στην άκρη τον διαβήτη και τον χάρακα. Ακόμη κι ένα "modus vivendi" θα έπρεπε να μπορούσε να βρεθεί μεταξύ των δύο, εάν τυχόν υπήρχε γι' αυτό η διάθεση μόνο, διότι ο καλλιτέχνης χρειάζεται για τους σκοπούς του μόνο λίγες κύριες οδούς και πλατείες· όλα τα υπόλοιπα θα τα εγκατέλειπε ευχαρίστως στην κυκλοφορία και στις καθημερινές υλικές ανάγκες. Η πλατιά μάζα των περιοχών κατοικίας θα αφιερωνόταν στην εργασία, και εδώ θα μπορούσε η πόλη να εμφανισθεί με τα ρούχα της δουλειάς. Οι λίγες όμως κύριες οδοί και πλατείες θα έπρεπε να μπορούν να εμφανιστούν με το κυριακάτικο ένδυμα, για την υπερηφάνια και την χαρά των κατοίκων, για την αφύπνηση του αισθήματος φιλοπατρίας, για την σταθερή διάπλαση υψηλών ευγενών αισθημάτων στην αναπτυσσόμενη νεολαία. Έτσι ακριβώς το βρίσκουμε αυτό στις παλιές πόλεις. Το υπερισχύον πλήθος των δευτερευόντων σοκακιών δεν είναι βέβαια κι εδώ τίποτα λιγότερο από καλλιτεχνικά σημαντικό. Μόνο ο ταξιδιώτης αναψυχής, που η ανέμελλη κατάστασή του αποτελεί εξαίρεση, βρίσκει ακόμη και αυτό ωραίο, ακριβώς διότι του αρέσουν όλα. Με κριτική σκέψη υπολείπονται βέβαια μόνο λίγες κύριες οδοί και κύριες πλατείες στα κέντρα των πόλεων, στις οποίες οι παλαιοί, με σοφή εκμετάλλευση των μέσων που διέθεταν συσώρευσαν σε πυκνότερες μάζες, ό,τι μπορούσαν να συγκεντρώσουν σε δημόσια καλλιτεχνήματα.

Έτσι είναι δεδομένη η σκοπιά από την οποία πρόκειται να ερευνηθούν τα σύγχρονα πολεοδομικά συστήματα ως προς την καλλιτεχνική τους καταλληλότητα, δηλαδή απλώς και μόνο ως προς την δυνατότητα ενός συμβιβασμού, διότι από τα προηγηθέντα είναι ήδη επαρκώς σαφές ότι όλες οι απαιτήσεις της τέχνης θα έπρεπε αλλιώς, από την σκοπιά των σύγχρονων ιδεών να αποκρουστούν. Όποιος σ' αυτό το πνεύμα, προσφέρεται ως συνήγορος της καλλιτεχνικής πλευράς, αυτός θα πρέπει να είναι αποφασισμένος να αποδείξει, ότι απ' την μια μεριά λείπει παντελώς μια επιτακτική ανάγκη να μην αποκλίνουμε ούτε κατά χιλιοστό από την γνήσια κυκλοφοριακή άποψη, και απ' την άλλη πλευρά, ότι οι καλλιτεχνικές απαιτήσεις δεν αντιβαίνουν άνευ όρων στις απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής (κυκλοφορία, υγιεινή κ.λ.π.). Εδώ θα επιχειρήσουμε να δείξουμε το πρώτο, όσο για το δεύτερο, αυτό θα επιχειρηθεί στις επόμενες παραγράφους.

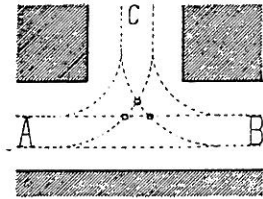
Το πιο συχνά εφαρμοζόμενο είναι το ορθογωνικό σύστημα (εικ. 81). Ήδη από πολύ νωρίς και με άτεγκτη συνέπεια εφαρμόστηκε στο Mannheim, του οποίου το σχέδιο μοιάζει ακριβώς με μια σκακιέρα, διότι εδώ δεν υφίσταται ούτε μια μοναδική εξαίρεση απ' τον στυγνό

κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο όλοι οι δρόμοι τοποθετούνται σε δύο θέσεις, κάθετοι μεταξύ τους, και καθένας διατρέχει την πόλη και προς τις δύο κατευθύνσεις ολόγισια μέχρι τις παρυφές της, όπου αρχίζει το πράσινο. Το ίδιο ορθογωνικό οικοδομικό τετράγωνο επι-

Εικ. 81. LYON: Place Louis XVI.

βώς αυτό το σύστημα μπόρεσε να κατακτήσει τον κόσμο. Οπουδήποτε γίνεται μια πολεοδομική επέκταση, χρησιμοποιείται αυτό το σύστημα, διότι ακόμη και στο ακτινικό και στο τριγωνικό σύστημα επιμερίζονται κατόπιν οι επιμέρους θύλακες του οδικού δικτύου όσο

Εικ. 82.

πιο καλά γίνεται. Αυτό φαίνεται να είναι τόσο πιο περίεργο καθ' όσο ακριβώς αυτή η διάταξη από την σκοπιά και αυτής ακόμη της συγκοινωνίας έχει ήδη από μακρού απορριφθεί, θέμα για το οποίο ο Baumeister περιέχει όλα τα σχετικά. Πέρα απ' τις εκεί παρουσιαζόμενες δυσκολίες, πρέπει κι εδώ να αναφερθεί κι άλλη μία μόνο, η οποία, όπως φαίνεται, παραβλέφθηκε μέχρι τώρα, δηλαδή τα μειονεκτήματα της διασταύρωσης των οδών σε συνάρτηση με την κυκλοφορία των οχημάτων. Για τον σκοπό αυτό, ας ερευνηθεί κατ' αρχήν η κυκλοφορία των οχημάτων σε μια απλή συμβολή δρόμων. (εικ. 82). Αυτό το σχέδιο παρουσιάζει την κυκλοφορία των οχημάτων υπό την παραδοχή της αριστερής παρέκκλισης.

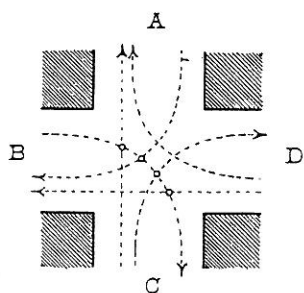
κρατεί εδώ αποκλειστικά, σε τέτοιο βαθμό, ώστε ακόμη και ονομασίες δρόμων θεωρήθηκαν περιττές και προσδιορίστηκαν μόνο τα οικοδομικά τετράγωνα, με γράμματα προς την μια κατεύθυνση και με αριθμούς προς την άλλη. Έτσι εξαλείφθηκε το τελευταίο υπόλοιπο παλιών μορφών και δεν υπολειπόταν τίποτα πια που να απευθύνεται στην ιδέα και στην φαντασία. Το Mannheim πιστώνεται με την ανακάλυψη αυτού του συστήματος. *Volenti non fit injuria* (Σ.Μ.: Δεν ζημιώνεται κανείς οικιοθελώς). Όποιος θα ήθελε να υποβληθεί στον κόπο να συλλέξει όλες τις επικρίσεις και τους χλευασμούς γύρω απ' αυτό το συγκρότημα, που έχουν εξαπολυθεί σε αναρίθμητες δημοσιεύσεις, θα μπορούσε να γεμίσει μ' αυτά τόμους. Έναντι αυτού είναι σχεδόν ακατανόητο, ότι ακρι-

Σ' αυτήν την περίπτωση, ένα όχημα που κινείται από το σημείο A προς το C μπορεί να συναντήσει ένα άλλο, το οποίο κινείται από το σημείο C προς το A, ή απ' το C προς το B. ή τέλος απ' το B προς το A και απ' το B προς το C. Αυτές είναι τέσσερις συναντήσεις. Ομοίως προκύπτουν άλλες τέσσερις συναντήσεις μ' ένα όχημα που κινείται απ' το σημείο A προς το B. Με οχήματα που κινούνται απ' το σημείο B προς το A υπάρχουν μόνο δύο νέες επιπλέον συναντήσεις. Οι άλλες δύο παραλείπονται, αφού περιέχονται στην προηγούμενη σειρά, διότι είναι το ίδιο αν ένα όχημα κινούμενο απ' το σημείο B προς το A συναντηθεί μ' ένα άλλο κινούμενο απ' το A προς το B ή αντίθετα. Ομοίως προκύπτουν με οχήματα κινούμενα απ' το σημείο B προς το C μόνο δύο νέες επιπλέον συναντήσεις, και με κατευθύνσεις κίνησης απ' το C προς το A και απ' το C προς το B δεν προκύπτουν άλλες νέες επιπλέον παραλλαγές. Χωρίς επαναλήψεις, είναι επομένως δυνατές οι ακόλουθες δώδεκα περιπτώσεις:

A B	προς	B A	A B	προς	B A	B A	προς	C A
*A B	»	B C	A C	»	B C	B A	»	C B
*A B	»	C A	A C	»	C A	*B C	»	C A
A B	»	C B	A C	»	C B	B C	»	C B

Εάν εξετασθεί κάθε μια απ' αυτές τις δώδεκα συναντήσεις στην εικ. 82, τότε παρατηρεί κανείς εύκολα, ότι αυτές οι συναντήσεις, που έχουν χαρακτηριστεί με (*) είναι εκείνες στις οποίες διατέμνονται τα δύο ρεύματα κυκλοφορίας, πράγμα που επιφέρει ήδη τρεις δυσμενείς περιπτώσεις για την συγκοινωνία, και στις οποίες, κατά περιστάσεις δημιουργείται κυκλοφοριακή συμφώρηση, αφού πρέπει πρώτα να περάσει το ένα όχημα, για να μπορεί να συνεχίσει το άλλο. Τρεις τέτοιες δυσάρεστες περιπτώσεις μπορεί να είναι κάτι ανεκτό ακόμη, διότι πράγματι, με όχι πολύ ζωνή κυκλοφορία, μόνο σπάνια θα συμβεί μία συμφώρηση. Αυτή η συμβολή ενός μόνο δρόμου σ' έναν άλλο (ως επι το πλείστον πλατύτερου, σπουδαιότερου), είναι η πιο συνηθισμένη περίπτωση στις παλιές πόλεις και συγχρόνως, η άκρως συμφέρουσα για την κυκλοφορία. Πολύ χειρότερη είναι η σχέση σε δρόμους που διασταυρώνονται. Οι διάφορες συναντήσεις, παρουσιαζόμενες και εξεταζόμενες κι εδώ επίσης χωρίς επαναλήψεις, επιφέρουν ήδη 54 συναντήσεις, μεταξύ των οποίων εμφανίζονται 16 περιπτώσεις διασταύρωσης ρευμάτων κυκλοφορίας. Επομένως περισσότερες από τον πενταπλάσιο αριθμό των διασταυρώσεων ή πιθανών κυκλοφοριακών παρεμποδίσεων. Η τροχιά ενός μοναδικού οχήματος, το οποίο (βλ. εικ. 83) κινείται από το A προς το B, διασχίζεται από τέσσερα άλλα ρεύματα και το όχημα που κινείται από το σημείο C με

κατεύθυνση προς το D συγκρούεται μ' αυτό καθέτως στην μέση του δρόμου. Απ' αυτά προκύπτει, ότι σε τέτοια πολυσύχναστα σημεία διασταυρώσεων επιβάλλεται ρυθμός βηματισμού, και καθένας που έχει κυκλοφορήσει πολύ με αυτοκίνητο, γνωρίζει ότι στα σύγχρονα

Εικ. 83.

τμήματα της πόλης συχνά δεν εγκαταλείπει κανείς καθόλου αυτόν τον ρυθμό, ενώ στα στενά υπερπλήρη από κυκλοφορία σοκάκια της παλιάς πόλης, προχωράει κανείς ακετά καλά με γοργό ρυθμό. Φυσικότερα, διότι εδώ σπάνια υπάρχει μια διασταύρωση δρόμων, και ακόμη και απλές συμβολές δρόμων αναλογικά λίγες. Ακόμη πιο δυσχερής είναι η κατάσταση για τους πεζούς. Αυτοί πρέπει να αφήνουν κάθε 100 βήματα το πεζοδρόμιο για να διασχίσουν και πάλι έναν δρόμο, όπου

εδώ δεν μπορούν να καταβάλλουν αρκετή προσοχή δεξιά κι αριστερά, προς τα προς όλες τις κατευθύνσεις κινούμενα οχήματα. Τους λείπει η φυσική προστασία του μη διακοπτόμενου οικοδομικού μετώπου. Σε κάθε πόλη, στην οποία φαίνεται να έχει κάπου αναπτυχθεί ένα λεγόμενο Corso (περίπατος χώνευσης), μπορεί κανείς να παρατηρήσει, πως επιλέχθηκε ενστικτωδώς μια μακρυνά, όχι σημαντικά διακοπτόμενη σειρά σπιτιών, ως επιθυμητή πλευρική κάλυψη, διότι αλλιώς, εξαιτίας της διαρκούς προσοχής στην κυκλοφορία, θα καταστρεφόταν όλη η απόλαυση. Αυτό φαίνεται σαφέστατα στο Corso του δακτυλίου της Βιέννης. Από το κτήριο της Κηπευτικής Εταιρείας μέχρι την προέκταση της Kärtnerstraße, το πυκνό πλήθος ανθρώπων κινείται μόνο στην πλευρά του δακτυλίου που βρίσκεται προς το εσωτερικό της πόλης, ενώ η αντίθετη πλευρά (το καλοκαίρι μάλιστα πιο ευχάριστη και πιο δροσερή) είναι άδεια από ανθρώπους. Πώς δικαιολογείται αυτό; Μόνο απ' το γεγονός ότι στην παραμερισθείσα νότια πλευρά θα έπρεπε να διασχίσει κανείς την πλατεία Schwarzenberg, πράγμα που είναι δυσάρεστο. Απ' την Kärtnerstraße προχωρώντας προς τα Αυτοκρατορικά Μουσεία όμως, κινείται ξαφνικά το Corso στην άλλη πλευρά του δακτυλίου. Γιατί άραγε; Διότι αλλιώς θα έπρεπε να περάσει κανείς μπροστά απ' την ράμπα εξόδου της Όπερας, κάτι το οποίο πάλι δεν θα ανταποκρινόταν στην φυσική τάση για πλευρική κάλυψη.

Τι εξαιρετες όμως κυκλοφοριακές συνθήκες που έρχονται στο φώς μόλις συμβάλλουν σε ένα σημείο περισσότεροι από τέσσερις οδικοί άξονες! Με την προσθήκη μιας μόνο επιπλέον οδικής συμβολής

σε ένα τέτοιο σημείο διασταύρωσης, ανεβαίνει ο αριθμός των πιθανών συναντήσεων οχημάτων, ήδη σε 160, δηλαδή σε περισσότερο από το δεκαπλάσιο της περίπτωσης που μόλις εξετάστηκε, και ομοίως ανεβαίνει και ο αριθμός των διασταυρώσεων που παρεμποδίζουν την κυκλοφορία. Τι θα πρέπει όμως να πει κανείς για συγκοινωνιακούς κόμβους, όπου συμβάλλουν απ' όλες τις πλευρές έξι ή και ακόμη περισσότεροι δρόμοι, όπως στο παράδειγμα της εικ. 84; Στο εσωτερικό μιας πολυάνθρωπης πόλης αναιρείται τότε πραγματικά σε ορισμένες ώρες αιχμής, η δυνατότητα μιας αδιακώλητης κυκλοφορίας. Τότε πρέπει να υπάρξει επέμβαση από την δημόσια αρχή, πράγμα που τελικά συμβαίνει με την τοποθέτηση ενός τροχονόμου, ο οποίος ρυθμίζοντάς την, διατηρεί την κυκλοφορία σε ικανοποιητική ροή. Για τους πεζούς, μια τέτοια πλατεία είναι δίχως άλλο επικίνδυνη, και έτσι, για να θεραπευθεί τουλάχιστον ο έσχατος κίνδυνος, κατασκευάζεται στην μέση, μέσω ενός κυκλικού τμήματος πεζοδρομίου, μια νησίδα ασφαλείας, στην οποίας το κέντρο εξέχει, ως φάρος μέσα στα αφρισμένα κύματα, ένας ωραίος λεπτός φανός. Αυτή η σωστική νησίδα με το φανάρι, είναι ίσως η σπουδαιότερη και πιο πρωτότυπη ανακάλυψη της σύγχρονης πολεοδομίας. Παρ' όλα αυτά τα προστατευτικά μέτρα, συνιστάται η διάσχιση αυτών των πλατειών μόνο σε εύρωστα άτομα, ενώ άνθρωποι ηλικιωμένοι και εξασθενημένοι επιλέγουν πάντα μάλλον, μια μεγαλύτερη παράκαμψη για να τις αποφύγουν.

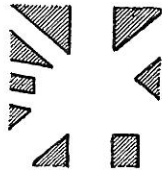
Αυτές είναι λοιπόν οι επιτυχίες ενός συστήματος, το οποίο απορρίπτοντας ασυλλόγιστα όλη την καλλιτεχνική παράδοση, διетήρησε απλώς και μόνο προ οφθαλμών ζητήματα της κυκλοφορίας. Τέτοιες ουτοπίες οδικών κόμβων ονομάζουμε πλατεία, όπου έχει αποφευχθεί κάθε τι το οποίο αποτελεί τον χαρακτήρα μιας πλατείας, και εμφανίζονται να συσσωρεύονται όλα όσα είναι άβολα και συγχρόνως αντιαισθητικά. Αυτές είναι οι συνέπειες του σχεδιασμού με αφετηρία την κυκλοφορία, αντί όπως θα έπρεπε με αφετηρία τις πλατείες και τους δρόμους.

Κατά την εφαρμογή του ορθογωνικού συστήματος, προκύπτουν τέτοιοι κόμβοι, παντού όπου οι δυσκολίες του φυσικού εδάφους, ή η σύνδεση με τα ήδη υπάρχοντα υποχρεώνει σε στροφές ή ρωγμές του σχεδίου, του όμοιου με σκακιέρα, όπου επιπλέον προκύπτουν και οι λεγόμενες τριγωνικές πλατείες, σαν κι αυτές των εικ. 78, 79 και 80. Ακόμα συχνότερα παρουσιάζονται αυτές κατά την εφαρμογή του ακτινικού συστήματος ή και στα μικτά συστήματα (βλ. εικ. 85). Το

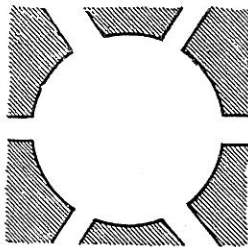
Εικ. 84. KASSEL: Kölnnerstraße.

καμάρι των νέων συνόλων όμως, γίνονται αυτά με πλήρως κανονική διαμόρφωση σε κύκλο (εικ. 86) ή οκτάγωνο, όπως είναι η Piazza Epaneuele στο Τουρίνο. Σε τίποτα άλλο δεν μπορεί κανείς να αντιληφθεί τόσο καθαρά την εξάλειψη κάθε καλλιτεχνικής αίσθησης και παράδοσης. Στο σχέδιο βέβαια, μια τέτοια πλατεία φαίνεται εντελώς

Εικ. 85. LYON.

κανονική· ποιό είναι όμως το αποτέλεσμα στην πραγματικότητα; Η προς τα έξω θέα, δηλαδή προς τις φυγές των δρόμων, κάτι που οι παλαιοί έντεχνα το είχαν αποφύγει, έχει αυξηθεί εδώ στο μέγιστο. Ο κόμβος της κυκλοφορίας είναι επίσης και κόμβος όλων των οπτικών ακτίνων. Κατά την περιμετρική πορεία γύρω απ' την πλατεία έχει κανείς μπροστά του πάντα την ίδια εικόνα, έτσι ώστε ποτέ να μην ξέρει που πραγματικά βρίσκεται. Ως ξένος σε μια τέτοια κυκλική πλατεία που μπερδεύει τις αισθήσεις, αρκεί να περιστραφεί κανείς μία μόνο φορά για να χάσει αμέσως κάθε προσανατολισμό. Στο Παλέρμιο, στην Piazza Vigliena (Quattro Canti), η πομπώδης διαμόρφωση των τεσσάρων γωνιών δεν επιδρά καθόλου, διότι όλες τους είναι πολύ ομοιόμορφες. Και παρ' όλο ότι μόνο δύο κύριες οδοί διατέμνονται καθέτως σ' αυτήν την οκταγωνική πλατεία, μπορεί να δει κανείς συχνά ξένους να στρίβουν σε μια απ' τις τέσ-

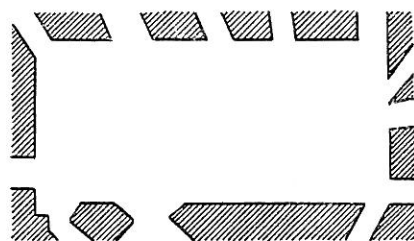

Εικ. 86. KASSEL:
Königsplatz.

σερις εκβολές των δρόμων για να αναζητήσουν το όνομα ενός δρόμου ή ένα γνωστό σπίτι, και έτσι να ξαναβρουν τον προσανατολισμό τους. Στην πραγματικότητα, τίποτε δεν έχει κερδηθεί μ' αυτά, εκτός από την κατά το δυνατόν έλλειψη της αίσθησης του χώρου της πλατείας, της ποικιλίας της θέας και της προβολής της αξίας των κτηρίων. Είναι μια παράξενη τάση των παλαιών, να δίνουν σ' όλα αυτά βαρύτητα! Την αρχική της διαμόρφωση βρήκε αυτή η γενιά των πλατειών, συμπεριλαμβανομένων και των νησίδων ασφαλείας με τους φανούς ή με τα κιονοειδή μνημεία, στο Παρίσι. Παρ' όλο που ακριβώς κατά την τελευταία μεγάλη πολεοδομική διευθέτηση δεν πραγματοποιήθηκε με αυστηρότητα κανένα από τα αναφερθέντα σύγχρονα συστήματα, κάτι το οποίο έχει την αιτία του, εν μέρει στην φυσική αντίσταση του προϋπάρχοντος και εν μέρει στην ανθεκτικότητα με την οποία διατηρούνται εδώ ζωντανές οι καλές παλιές καλλιτεχνικές παραδόσεις. Η διαδικασία ήταν επομένως διαφορετική στις διάφορες περιοχές της πόλης, ακόμη κι αν μπορούσε κάλλιστα

ένα κάποιο υπόλοιπο της καλλιτεχνικής παράδοσης του Barock να θεωρηθεί ως κοινό υπόβαθρο. Η επιδίωξη προοπτικών δράσεων έχει παραμείνει προφανής και η πλατιά λεωφόρος που κλείνεται στο βάθος από ένα μνημείο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί τυχόν ως πυρήνας του συστήματος με το οποίο συνδέεται το σύγχρονο θέμα του δακτύλιου, ενώ μια κάπως βίαιη εκκαθάριση και διάσπαση του πλήθους των παλιών στενόχωρων σπιτιών αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση λόγω των συνθηκών. Αυτή η πολεοδομική διευθέτηση, εντυπωσιακή και με αισθητική πληρότητα, δεν παρέλειψε επίσης να δημιουργήσει αμέσως μόδα, κατ' αρχήν και ως επι το πλείστον σε γαλλικές μεγαλύτερες πόλεις.

Ως παράδειγμα βίαιης αποκοπής μιας πλατείας από έναν ακανόνιστο οδικό ιστό, θα παραθέταμε την Place S. Michel στην Nimes (εικ. 87) Η Place du Pont στην Lyon και άλλες παρόμοιες, θα μπορούσαν επίσης να αναφερθούν. Αυτή η μέθοδος έχει καθ' εαυτή κάτι, το οποίο θυμίζει αμυδρά την ριζική πολεοδομική διευθέτηση της Ρώμης επί Νέρωνα, αν και είναι πολύ πιο ήπια και εκσυγχρονισμένη. Λεωφόροι και δακτύλιοι (Boulevards) διαμορφώθηκαν στην Μασσαλία, στην Nimes (Cours Neuf, Boulevard du Grand Cours, Boulevard du Petit Cours), στην Lyon (Cours Napoleon), στην Avignon (Cours Bonaparte) και σε άλλες πόλεις. Στην Ιταλία, τέτοια πλατιά οδικά συγκροτήματα με πολλαπλές λωρίδες κυκλοφορίας και με δενδροστοιχίες, ονομάζονται Corso ή Largo. Πλατείες δακτύλιοι δημιουργήθηκαν ως επι το

Εικ. 87. NIMES: P. S. Michael.

πλείστον στην θέση εγκαταλειμμένων οχυρωματικών ζωνών, στην Βιέννη, στο Αμβούργο, στο Μόναχο, στην Λειψία, στο Breslau, στην Βρέμη, στο Αννόβερο, στην Πράγα μεταξύ παλιάς και νέας πόλης, στην Αντβέρπη, στο Würzburg ως πεντάγωνο (Juliuspromenade, Hofpromenade κ.λ.π.) και αλλού. Πολύ παλιό και πολλαπλώς αυτόνομα εξελιγμένο βρίσκουμε το θέμα της λεωφόρου, παραδείγματος χάριν στην Langgasse του Danzing, στην Breite Gasse της Βαϊμάρης, στην Kai-serstrabe του Freiburg, στην Maximilianstrabe του Augsburg, στην Unter den Linden του Βερολίνου. Απολύτως αυτόν τον χαρακτήρα μιας τέτοιας πιο πλατιάς, υπολογισμένης για μακρινή θέα λεωφόρου κατέχει η Jägerzeile στην Βιέννη, ενώ η Graben, μετά την ολοκλήρωση της πολεοδομικής διευθέτησης, θα έχει μετατραπεί από μια πλατεία σε μια τέτοια λεωφόρο.

Αυτές είναι μορφές της σύγχρονης πολεοδομίας με καλλιτεχνική επίδραση ακόμη, και μάλιστα στο πνεύμα του Barock.

Η τέχνη όμως υποχρεώνεται σε σιγή, μόλις επικρατούν και πάλι το γεωμετρικό σχέδιο και το οικοδομικό τετράγωνο. Παραδείγματα προς τούτο είναι ο εκσυγχρονισμός της Gotha, του Darmstadt, του Düsseldorf, το σε μορφή βεντάλιας σχέδιο της Καρλσρούης και άλλα. Το πόσο λίγο ελήφθη υπ' όψιν σ' αυτές τις πολεοδομικές επεκτάσεις, ακριβώς η κυκλοφορία, αν και υποτίθεται ότι τα πάντα εκεί θα έπρεπε να στοχεύουν, το δείχνει αναντήρητα η μονότονη ερήμωση από ανθρώπους τόσων πολλών σύγχρονων τεράστιων πλατειών και δρόμων, σε αντίθεση προς τον συνωστισμό στα στενά σοκάκια των παλιών πόλεων: η Ludwigsstraβe στο Μόναχο, ή η πλατεία του Δημαρχείου στη Βιέννη. Στην περίπτωση των πόλεων διανοίγονται νέοι πλατείς δρόμοι, εκεί όπου ποτέ δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί μια πυκνή κυκλοφορία, αφού το παλιό πολεοδομικό κέντρο θα διατηρήσει για ανυπολόγιστο χρόνο την συνεκτικότητά του.

Αυτό θα αρκούσε ως απόδειξη, ότι η υποστήριξη της απλής κυκλοφοριακής άποψης, με τις τωρινές επιτυχίες της είναι πράγματι πολύ ασθενής για να μπορεί δικαίως να παίρνει αφίφιστα ως ανίσχυρη την βοήθεια της τέχνης, τα διδάγματα της ιστορίας, τις υψηλές παραδόσεις της πολεοδομίας.

Σ' αυτό το σημείο ας επιτραπεί η μνεία και ενός άλλου σημαντικού θέματος των σύγχρονων πολεοδομικών συγκροτημάτων. Μ' αυτό εννοούμε τις δενδροστοιχίες και τους κήπους. Χωρίς καμιά αμφιβολία αυτά περιέχουν ένα σημαντικό παράγοντα υγιεινής. Ομοίως αναμφισβήτητο είναι και το θέμα των φυσικών ομορφιών μέσα σε μια μεγάλη πόλη και η κατά περιστάσεις έξοχη αίσθηση αντίθεσης μεταξύ δενδρώνων και αρχιτεκτονικών διαμορφώσεων. Ερωτάται όμως, αν αυτό επίσης εφαρμόζεται πάλι στο σωστό σημείο. Από καθαρά άποψη υγιεινής, η απάντηση φαίνεται να είναι πολύ εύκολη. Όσο περισσότερο πράσινο, τόσο το καλύτερο, αυτό τα λέει όλα. Δεν ισχύει όμως το ίδιο και από άποψη καλλιτεχνική, διότι εδώ πρόκειται πολύ περισσότερο για το πού και πώς θα χρησιμοποιηθεί το πράσινο. Την συχνότερη και πιο αίσια εφαρμογή του, την βρίσκει αυτό στις ιδιαίτερες περιοχές επαύλεων σύγχρονων πόλεων, όπως στην δικαίως φημισμένη ζώνη επαύλεων της Φρανκφούρτης, στο συγκρότημα μονοκατοικιών στο Wähling της Βιέννης, σε παρόμοιες προσαρτήσεις στην παλιά πόλη της Δρέσδης και αλλού. Ομοίως και στις υποχρεωτικές συνοικίες επαύλεων όλων των θερέτρων: Wiesbaden, Νίκαια κ.λ.π.

Όσο περισσότερο όμως πλησιάζουν τα θέματα του φυσικού τοπίου στο κέντρο μιας μεγάλης πόλης, πολύ περισσότερο δε στα ρωμα-

λέα μνημειακά κτίσματα, τόσο δυσκολότερο γίνεται να βρεθεί μια γενικώς ικανοποιητική και καλλιτεχνικώς επίσης άψογη λύση. Όπως η σύγχρονη νατουραλιστική ζωγραφική τοπίων είναι ακατάλληλη για μνημειακούς σκοπούς, π.χ. για φόντο μεγάλων μυθολογικών ή θρησκευτικών παραστάσεων, ή για μνημειακά κτίσματα και εκκλησίες (διότι τότε προκύπτει αναγκαστικά μια σύγκρουση ύφους μεταξύ ρεαλισμού και ιδεαλισμού, που επενεργεί δυσάρεστα, η οποία δεν μπορεί να αρθεί ακόμη και με τα πιο ικανά τεχνάσματα), έτσι ακριβώς προκαλεί και η διείσδυση του αγγλικού κήπου μέχρι τις μνημειακές κύριες πλατείες μιας πόλης, μια σύγκρουση μεταξύ των βασικών αρχών και επιδράσεων του νατουραλισμού και του μνημειακού ύφους. Μόνο η αίσθηση αυτής της σύγκρουσης και η πρόθεση να την παραμερίσει κανείς, ήταν οι κινητήριες δυνάμεις, οι οποίες προκάλεσαν τον κήπο του Barock με τα κλαδεμένα δέντρα του. Αλλά και αυτή η αρχιτεκτονικώς περιορισμένη φύση χρησιμοποιήθηκε από τους παλαιούς κυρίως μόνο σε ανακτορικά κτίσματα. Οι μεγάλες μνημειακές κύριες πλατείες της Αρχαιότητας, του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, είναι αποκλειστικώς κέντρα βάρους των μεγάλων εικαστικών τεχνών, ιδίως της αρχιτεκτονικής και της πλαστικής. Το πόσο ενοχλητική είναι η φύτευση δένδρων μπροστά σε τέτοια έργα, ιδιαιτέρως δε η φύτευση των πενιχρών και άρρωστων δενδροστοιχιών των δακτυλίων, μπορεί να το συναγάγει κανείς απ' τις φωτογραφίες τους. Όλες τους μας παρουσιάζουν χειμερινές λήψεις, ώστε το πολύτιμο οικοδομικό έργο να εμφανίζεται, έστω και πενιχρά, μέσα από τα γυμνά κλαδιά. Συχνά όμως προτιμάται από την φωτογραφία μια σχεδιαστική απεικόνιση, ώστε τα ενοχλητικά δένδρα να μπορούν να παραλειφθούν εντελώς. Δεν θα έπρεπε λοιπόν για τους ίδιους λόγους να λείπουν καλύτερα και στην πραγματικότητα; Τι σημαίνει άραγε μια ελεύθερη πλατεία ως χώρος ανοικτής θέας, όταν έχει στουπώσει από φυλλώματα;

Απ' αυτά προκύπτει ο κανόνας, ότι τα δένδρα δεν θα έπρεπε να είναι εμπόδια στην θέα και αυτός ο κανόνας πάλι απαιτεί από μόνος του την αναδρομή στα πρότυπα του Barock.

Μιά γενική συμμόρφωση προς αυτήν την καθαρά καλλιτεχνική απαίτηση είναι αδύνατη, διότι στην σύγχρονη πολεοδομία θα κατέληγε στην εξολόθρευση όλων σχεδόν των δενδροστοιχιών. Ακριβώς όπως και για τα μνημεία, δεν έχουμε ούτε και για δένδρα κάποια κατάλληλη θέση. Η αιτία του κακού είναι και στις δύο περιπτώσεις η ίδια, δηλαδή το σύγχρονο οικοδομικό τετράγωνο. Συχνά είναι δίχως άλλο εκπληκτικό να βρίσκει κανείς στις παλιές πόλεις τόσο πολλούς μικρούς κήπους που ευφραίνουν την καρδιά, για τους οποίους δεν είχε

κανείς ιδέα πριν να μπει στις αυλές και στις πίσω πτέρυγες. Τι διαφορά μεταξύ αυτών των μικρών σπιτικών κήπων και των περισσότερων απ' τα δικά μας δημόσια συγκροτήματα! Ο μικρός κήπος του σπιτιού, συνορεύοντας συνήθως και με αρκετούς γειτονικούς κήπους, που όλοι μαζί μέσω των υψηλών προσόψεων των σπιτιών ολόγυρα, προστατεύονται απ' τον αέρα και την σκόνη του δρόμου, προσφέρει πραγματικά μια ζωογόνα δροσιά και επομένως και καθαρό και χωρίς σκόνη αέρα, κάτι το οποίο στην μεγαλούπολη είναι εντελώς αδύνατο. Είναι ένας πραγματικός κήπος αναψυχής για τον κάτοχό του και μια ευεργεσία για όλα τα παρακείμενα αυλόσπιτα, στα οποία εξασφαλίζεται από εδώ καλύτερος αερισμός και ευχάριστη θέα στο πράσινο. Το πίσω δωμάτιο ενός σύγχρονου οικοδομικού τετραγώνου με θέα προς στενές, σκοτεινές και αρκετά συχνά και δύσοσμες αυλές, γεμάτες από στάσιμο αέρα, έτσι ώστε τα παράθυρα να πρέπει να παραμένουν κλειστά, είναι αντιθέτως ένας τόπος φυλακής του πιο δυσάρεστου είδους, που τρομάζει κάθε νοικήρη και ανεβάζει την ζήτηση για τις κατοικίες των σοκακιών, προς μεγάλη ζημιά των δικών μας οικιστικών συγκροτημάτων. Ο σύγχρονος δημόσιος κήπος, περιτριγυρισμένος από ανοικτούς δρόμους, έχει εγκαταλειφθεί στον αέρα και την κακοκαιρία και είναι γεμάτος από την σκόνη του δρόμου, όταν αυτό δεν αποτρέπεται απ' τις τεράστιες διαστάσεις του. Έτσι προκύπτει, ότι όλα αυτά τα ελεύθερα σύγχρονα συγκροτήματα κήπων αποτυγχάνουν πλήρως στον υγειονομικό τους σκοπό και ειδικά την ζεστή περίοδο του καλοκαιριού αποφεύγονται δίχως άλλο από το κοινό, λόγω της σκόνης και του καύσωνα.

Η αιτία είναι και πάλι το θλιβερό οικοδομικό τετράγωνο, διότι σύμφωνα με το πρότυπο των παλαιών θα έπρεπε και οι κήποι, όπως και τα κτήρια και μνημεία, να μην στέκουν ελεύθεροι στο κέντρο άδειων χώρων, αλλά να είναι ενοικοδομημένοι. Ως παράδειγμα μιας τέτοιας άσκοπης δενδροφύτευσης, θα αναφέραμε την πλατεία πίσω απ' το χρηματιστήριο στη Βιέννη. Από άποψη υγιεινής είναι ασφαλώς τελείως αδιάφορο αν υπάρχουν εδώ μερικά δένδρα ή όχι, διότι αυτά δεν παρέχουν ούτε σκιά ούτε αναψυχή· μάλλον, μόλις και μετά βίας μπορούν και αμύνονται κατά του μαρασμού τους λόγω της σκόνης και της ζέστης. Πάντως, το μόνο που πετυχαίνουν είναι να ματαιώνουν την θέα προς το κτήριο του χρηματιστηρίου. Δεν θα ήταν καλύτερα, σε τέτοιες πλατείες να εξοικονομούσαμε τα άσκοπα σπαταλούμενα έξοδα μιας πενιχρής δενδροφύτευσης και στη θέση της να φτιάχναμε κλειστούς πραγματικούς κήπους, οι οποίοι προ παντός για δικό τους όφελος, δεν θα επιτρεπόταν να παραμένουν ανοικτοί προς τον δρόμο; Παντού όπου ιδιωτικοί κήποι που ανήκαν άλλοτε

σε παλάτια αποδόθηκαν σε δημόσια χρήση, μπορεί κανείς να πειστεί, ότι τέτοιοι, αποκομμένοι απ' την κυκλοφορία του δρόμου κήποι, ακόμα και μικρής έκτασης, εκπληρώνουν πλήρως τον υγειονομικό τους σκοπό και ότι εδώ επίσης ευδοκιμεί και η βλάστηση. Χαρακτηριστικά της ασήμαντης ωφέλειας των σκόρπιων ελεύθερων φυτεύσεων των δρόμων, ειδικά δε των δενδροστοιχιών που ευδοκίμουν πενιχρά, είναι σίγουρα ότι ακόμη και στις καυτές καλοκαιρινές ημέρες, το *Corsio* δεν κινείται σ' αυτές τις αλέες, αλλά στο πεζοδρόμιο των δακτυλίων, των λεωφόρων κ.λ.π. Το κύριο βάρος θα έπρεπε εδώ να δοθεί στο ράντισμα του φυλλώματος, το οποίο σε περίοδο καύσωνα θα μπορούσε τυπικά να θεωρηθεί ως ένας μηχανισμός εξάτμισης και επομένως και δροσίματος. Εν πάσει περιπτώσει, θα μπορούσε κι αυτή ακόμη η μικρή ωφέλεια να είναι αρκετά μεγάλη, ώστε να προκαλέσει τις φυτεύσεις των δρόμων, όπου πάντα αυτές είναι πραγματοποιήσιμες. Αλλά μπροστά σε μνημειακά κτήρια θα έπρεπε να διακόπτεται η δενδροστοιχία, διότι εδώ αναμφίβολα το αισθητικό μειονέκτημα είναι πολύ σημαντικότερο απ' την ασήμαντη ωφέλεια για την υγεία. Εδώ, μεταξύ δύο κακών θα έπρεπε να επιλεγεί το μικρότερο και επομένως να διακοπεί η δενδροστοιχία.

Το σχίσμα μεταξύ παλιάς και νέας μεθόδου, ακόμη και στον χώρο της κηπευτικής, καθιστά πλέον δυνατή την σύνοψη όλων των παραπάνω. Σύμφωνα με την ιστορική εξέλιξη από την αρχική, άρρηκτη ευθεία του δρόμου, όπως αυτή είναι ακόμη και σήμερα στα χωριά, παραμένει η περίκλειση των χώρων και των εντυπώσεων στις παλιές πόλεις, η αφετηρία όλων των διατάξεων. Το σύγχρονο συγκρότημα ακολουθεί την αντίθετη επιδίωξη, του κατατεμαχισμού σε μεμονωμένες ενότητες: οικοδομικό τετράγωνο, μεμονωμένη πλατεία, μεμονωμένος κήπος, καθένα οριζόμενο ολόγυρα από οικοδομικές γραμμές. Εξού και η πανίσχυρη τάση της συνήθειας: να θέλουμε να δούμε όλα τα μνημεία στο κέντρο ενός άδειου χώρου. Έχει γίνει σύστημα αυτή η αναποδιά. Το ιδεώδες τέτοιων συγκροτημάτων θα οριζόταν με μαθηματική ακρίβεια ως η επιδίωξη ενός *maximum* οικοδομικών μετώπων. Και μ' αυτά έχει επίσης ολοφάνερα αποκαλυφθεί και η αιτία που οδηγεί στην διαμόρφωση του σύγχρονου καναβοειδούς συστήματος. Η αξία του οικοπέδου αυξάνει ανάλογα με το μήκος του μετώπου του επί της οδού. Επομένως, κατά την οικοπεδοποίηση, επιτυγχάνεται η μέγιστη αξία της οικοδομικής γής όταν το περίγραμμα κάθε οικοδομικού τετραγώνου σε σχέση προς την επιφάνειά του γίνεται μέγιστο. Καθαρά γεωμετρικά, τα ολοστρόγγυλα οικοδομικά τετράγωνα θα ήταν τα πιο προνομιούχα και μάλιστα με την ίδια μορφή ομαδοποίησης, όπως ακριβώς μπορούν να συμπιε-

σθούν κατά το δυνατόν στενότερα και μεγάλες σφαίρες, δηλαδή έξι γύρω από μια κεντρική. Κατά την διάταξη ευθέων ίσου πλάτους δρόμων ανάμεσα σε τέτοια οικοδομικά τετράγωνα, θα μεταβάλλονταν οι κυκλικές επιφάνειες σε κανονικά εξάγωνα, όπως αυτό συμβαίνει στις πλακοστρώσεις με κεραμικά πλακάκια ή στις φωλίδες της κυψέλης. Την εκτέλεση στην πράξη μιας τέτοιας ιδέας, συντριπτικής πράγματι ασχήμιας, μιας πλήξης που πραγματικά τρομάζει, και μιας λαβυρινθικής εξόντωσης κάθε προσανατολισμού, δεν θα μπορούσε κανείς να την θεωρήσει ανθρωπίνως δυνατή. Αυτό ακριβώς το απίστευτο έγινε πραγματικότητα στο Σικάγο.

Αυτός είναι λοιπόν και ο εσώτατος πυρήνας του συστήματος των οικοδομικών τετραγώνων! Εννοείται βέβαια ότι σ' αυτά η τέχνη και η ομορφιά δεν έχουν λόγο.

Στον παλιό κόσμο, όπου οι άνθρωποι γνωρίζουν την ομορφιά και την άνεση παλιών πόλεων, είναι αδύνατο να φτάσει κανείς μέχρι τέτοιο έσχατο σημείο. Αλλά και πολλές από αυτές τις χάρες έχουν χαθεί αμετακλήτως για μας, διότι δεν ταιριάζουν πλέον με τις σύγχρονες συνθήκες ζωής. Αν όμως δεν θέλουμε να αφεθούμε έρμαιο της μοίρας μας, αλλά να διασώσουμε όσα πιο πολλά μπορούμε απ' την καλλιτεχνική αξία των πολεοδομικών συνόλων, τότε πρέπει να ξεκαθαρίσουμε, τι μπορεί ακόμη να διατηρηθεί και τι θα πρέπει να εγκαταλειφθεί. Σ' αυτήν την έρευνα έχει αφιερωθεί και το επόμενο κεφάλαιο.

X

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ

Ο αριθμός καλλιτεχνικών θεμάτων, από τα οποία πρέπει κανείς, στα σύγχρονα πολεοδομικά σύνολα, να παραιτηθεί, δεν είναι καθόλου ασήμαντος. Όσο κι αν είναι οδυνηρή αυτή η διαπίστωση για μία συναισθηματικά λεπτή ψυχή, δεν μπορεί και δεν πρέπει ο καλλιτέχνης της πράξης να αφήνει να κατευθύνεται από τέτοιες προβολές της αισθηματικότητας. Ακόμη και μια βέβαιη επιτυχία γραφικών συνόλων, δεν θα ήταν καθόλου αποτελεσματική και μόνιμη, εάν δεν ανταποκρινόταν στις συνθήκες του σύγχρονου τρόπου ζωής. Στον δημόσιο βίο μας έχουν όμως πολλά αλλάξει αμετάκλητα, πράγμα το οποίο αφαιρεί από μερικές παλιές κτηριακές μορφές την άλλοτε σημασία τους, και σ' αυτό δεν αλλάζει βέβαια τίποτε. Δεν μπορούμε να αλλάξουμε, το ότι σήμερα όλη η δημόσια ζωή σχολιάζεται στον ημερησίο τύπο, αντί, όπως άλλοτε στην αρχαία Ρώμη ή στην Ελλάδα, να συζητείται από δημόσιους ομιλητές και τελάληδες στις θέρμες και στις στοές, σε δημόσιο χώρο. Δεν μπορούμε να αλλάξουμε, το ότι η δημόσια κίνηση της αγοράς υποχωρεί όλο και περισσότερο απ' τις πλατείες, και εν μέρει μεν κλείνεται σε ακατέσθιτα κτίσματα, φτιαγμένα γι' αυτή τη χρήση, εν μέρει δε διαλύεται εντελώς, μέσω αποστολών κατευθείαν στο σπίτι. Δεν μπορούμε ν' αλλάξουμε, το ότι στις δημόσιες κρήνες αποδίδεται μόνο διακοσμητική αξία, ενώ το ζωντανό ζωηρό πλήθος των ανθρώπων παραμένει μακριά τους, αφού οι σύγχρονοι αγωγοί ύδρευσης φέρνουν το νερό πολύ πιο άνετα, κατευθείαν στο σπίτι και στην κουζίνα. Επίσης και τα έργα τέχνης μετακομίζουν όλο και περισσότερο απ' τους δρόμους και τις πλατείες στα κλουβιά τέχνης των μουσείων, και ομοίως εξαφανίζεται όλο και περισσότερο η καλλιτεχνική κίνηση των λαϊκών πανηγυριών, των καρναβαλιών, των άλλων πομπών, των θρησκευτικών λιτανειών, των θεατρικών παραστάσεων στην ανοικτή αγορά και άλλων παρόμοιων. Ο δημόσιος βίος αποσύρεται εδώ και αιώνες σταθερά, κυρίως όμως στην εποχή μας, από τις δημόσιες πλατείες, γεγονός, εξαιτίας του

οποίου χάθηκε ένα μεγάλο μέρος της άλλοτε σημασίας τους και έτσι γίνεται σχεδόν κατανοητό, γιατί η αντίληψη του πολύ κόσμου για ωραίες πλατείες μπόρεσε να συρρικνωθεί τόσο πολύ. Η ζωή των παλαιών ήταν ακριβώς αποφασιστικά ευνοϊκότερη για την καλλιτεχνική διαμόρφωση της πολεοδομίας απ' ό,τι η δική μας μαθηματικά μετρημένη σύγχρονη ζωή, στην οποία ο άνθρωπος ο ίδιος γίνεται μηχανή. Και δεν έχουν μετατοπισθεί οι απόψεις μόνο στο γενικό τους σύνολο, αλλά ακόμη και στην λεπτομέρεια απαιτούν επιτακτικά οι μεταβαλλόμενες συνθήκες της εποχής κάποια αλλαγή. Προπαντός, υφίστανται οι τεράστιες διαστάσεις, στις οποίες αναπτύσσονται οι πόλεις μας, οι οποίες διαλύουν το πλαίσιο παλιών καλλιτεχνικών μορφών σ' όλα του τα σημεία. Όσο μεγαλύτερη είναι η πόλη, τόσο μεγαλύτερες και πλατύτερες γίνονται οι πλατείες και οι δρόμοι, τόσο υψηλότερα και εκτενέστερα όλα τα κτήρια, μέχρι που οι διαστάσεις τους με τους πολυάριθμους ορόφους και τις ατέλειωτες σειρές παραθύρων δεν μπορούν πια καθόλου να διαρθρωθούν καλλιτεχνικά. Όλα εκτείνονται στο άπειρο, και η συνεχής επανάληψη των ίδιων θεμάτων, μόνη της ήδη, αμβλύνει τόσο πολύ την επιδεικτικότητα, ώστε μόνο δράσεις πολύ ισχυρών δυνάμεων δύνανται να επιτύχουν μίαν εντύπωση. Ούτε κι αυτό αλλάζει, και ο πολεοδόμος, όπως και ο αρχιτέκτονας, πρέπει να επινοήσει την δική του κλίμακα για την σύγχρονη μεγαλούπολη. Με τόσο κολοσσιαία συσώρευση ανθρώπων σ' ένα σημείο ανεβαίνει επίσης υπερβολικά και η αξία της οικοδομικής γης, και δεν είναι καθόλου στο χέρι του μεμονωμένου ατόμου ή της κοινοτικής διοίκησης να απέχει της φυσικής επίδρασης αυτής της αύξησης των αξιών. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο φθάνουν παντού, από μόνες τους σε υλοποίηση οικοπεδοποιήσεις και διανοίξεις δρόμων, και έτσι προκύπτουν ακόμη και στις παλιές περιοχές των πόλεων όλο και περισσότερα επιμέρους σοκάκια, και συντελείται τελείως σιωπηρά μια προσέγγιση προς το θλιβερό σύστημα των οικοδομικών τετραγώνων. Πρόκειται απλώς για ένα φαινόμενο, το οποίο συσχετίζεται φυσικά με ένα κάποιο ύψος της αξίας της οικοδομικής γης και της αξίας του μετώπου επί της οδού, και δεν μπορεί αυτό καθ' εαυτό να ακυρωθεί, πολύ λιγότερο δε μέσω απλώς και μόνο συζητήσεων περί αισθητικής. Όλα αυτά τα φαινόμενα πρέπει να θεωρηθούν ως δεδομένες δυνάμεις, τις οποίες ο πολεοδόμος πρέπει επίσης να τις προσέξει, όπως και ο αρχιτέκτονας τους νόμους της αντοχής και της στατικής, ακόμη κι αν στην ουσία συνδέονται μ' αυτά τόσο δυσάρεστοι περιορισμοί.

Η κανονική οικοπεδοποίηση στα νέα συγκροτήματα, από καθαρά οικονομική άποψη είναι ένας παράγοντας, από την επίδραση του οποίου δεν μπορεί κανείς να ξεφύγει. Παρ' όλα αυτά δεν θα έπρεπε

κάνεις να παραδοθεί στα τυφλά άνευ όρων σ' αυτήν την συνηθισμένη μέθοδο, διότι έτσι ακριβώς τίθενται εκτός λειτουργίας, δίχως άλλο σα να πεφτούν θύματα εκατόμβης, οι ομορφιές της πολεοδομίας. Αυτές, είναι όλες εκείνες οι ομορφιές, που χαρακτηρίζει κανείς με την λέξη "γραφικός". Πού παραμένουν λοιπόν σε μια κανονική οικοπεδοποίηση, όλες εκείνες οι γραφικές γωνιές των δρόμων, όπως αυτές μας γοητεύουν στην παλιά Νυρεμβέργη και όπου αλλού διατηρήθηκαν ακόμη, κυρίως μέσω της προτοτυπίας τους, όπως οι εικόνες των δρόμων στο Fembohaus στην Νυρεμβέργη, ή στο δημαρχείο του Heilbronn, ή στο ζυθοποιείο στο Görlitz, στο Petersenhaus στη Νυρεμβέργη και αλλού, που όμως λόγω διαρκών κατεδαφίσεων λιγοστεύουν δυστυχώς χρόνο με το χρόνο;

Οι υψηλές τιμές των οικοπέδων προκαλούν επιπλέον την μέγιστη κατά το δυνατόν εκμετάλλευσή τους, εξ αιτίας της οποίας πέφτει τελευταία στην αφάνεια ένα πλήθος θεμάτων πλούσιων σε αίσθηση, και η οικοδόμηση κάθε οικοπέδου κατατείνει πάντα στον τύπο του σύγχρονου οικοδομικού κύβου. Προεξοχές, προκήπια, εξωτερικές σκάλες, πέργκολες γωνιακοί πύργοι κ.λ.π. έχουν γίνει για μας μια απλησίαστη πολυτέλεια. Μόνο σε δημόσια κτήρια και το πολύ επάνω ψηλά, στους εξώστες, στα έρκερ, ή στην στέγη επιτρέπεται στον σύγχρονο αρχιτέκτονα να ελευθερώσει τον Πήγασό του, με κανέναν όμως τρόπο κάτω στον δρόμο, όπου το μόνο αποφασιστικό είναι η "οικοδομική γραμμή". Αυτό δε, μας έχει γίνει τόσο πολύ συνήθεια, ώστε μερικά έξοχα θέματα, όπως αυτό των ελεύθερων εξωτερικών κλιμάκων, να μην μας ευχαριστούν πλέον. Όλη αυτή η ομάδα των αρχιτεκτονικών μορφών, έχει επίσης αποσυρθεί από τον δρόμο και την πλατεία στο εσωτερικό των κτηρίων, ενδίδοντας κι αυτή επίσης στην γενική τάση της εποχής μας, την φοβία για τις πλατείες. Όταν όμως στερούν όλα τα μέσα της αρχιτεκτονικής αίσθησης, πως είναι δυνατόν να διατηρηθεί και η ίδια η αίσθηση ακέραια; Ας σκεφθεί κανείς τις μεγαλοπρεπείς εξωτερικές κλίμακες στο παλιό δημαρχείο του Leiden ή στο Bolswaert, ή την ωραία αίθουσα στο δημαρχείο του Heilbronn, με τα δύο γωνιακά μνημεία και τις δύο ελεύθερες εξωτερικές κλίμακες· τι απ' αυτά διατηρείται ακόμη ως αίσθηση; Η καλλιτεχνική αίσθηση αυτών, των σύμφωνα με την σύγχρονη θεώρηση αδέξιων συνθέσεων, διακοσμεί και εξαίρει ολόκληρη την πόλη. Απέναντι στην γενικώς διαδεδομένη πεζότητα, θα ήταν μάταιο να θέλουμε να κάνουμε μια παρόμοια πρόταση για ένα νέο έργο. Ποιός αρχιτέκτονας θα διανοείτο σήμερα να τολμήσει να προτείνει σε ένα σχέδιο ένα τόσο θελκτικό σύνολο μορφών, όπως ο συνδυασμός εξωτερικής κλίμακας, εξώστη, άμβωνα και ανδριάντα της δικαιοσύνης,

συνενωμένων όλων σε μια γωνία δρόμων, στο δημαρχείο του Görlitz; Οι ωραίες άνοδοι, οι πέργκολες και τα έρκερ των παλιών δημαρχείων στο Lübeck, στο Lemgo, αλλά ακόμη και αυτές οι μικρότερες παραλλαγές του δημαρχείου στην Χάγη (1564-1565), αυτού στο Ochsenfurth και τόσα άλλα, ανήκουν ακριβώς στους θυσιαρούς ενός πιο ευτυχισμένου παρελθόντος, που για μας έχουν στερέψει. Με τέτοιες σκέψεις φθάνει κανείς στο συμπέρασμα, ότι γι' αυτό που ονομάζει κανείς πνεύμα της εποχής παίζουν άλλοι παράγοντες αποφασιστικό ρόλο. Ολόκληρος ο κόσμος θαυμάζει το παλάτι των Δόγηδων στη Βενετία, ή το Καπιτώλιο στη Ρώμη, κανείς όμως δεν τολμά να προτείνει κάτι παρόμοιο για πραγματοποίηση. Γνωστή είναι η Loggia με την εξωτερική κλίμακα, τα έρκερ και το αέτωμα στο δημαρχείο της Halberstadt, οι παρόμοιοι συνδυασμοί με εξωτερικές κλίμακες στα δημαρχεία των Βρυξελλών, του Deventer (του 1643), του Hoogstraeten, του La Haye και η ρωμαλέα προοικοδομημένη κλίμακα στο δημαρχείο του Rothenburg στον ποταμό Tauber. Η σύγχρονη αίσθηση όμως, ανθίσταται σε τέτοιες εξωτερικές κλίμακες, και η απλή μόνο σκέψη ενός παγετού τον χειμώνα ή μιας συσσώρευσης χιονιού, αρκεί για να διώξει όλη την φαντασμαγορία του παρελθόντος. Αλλά κι ακόμη παραπέρα. Η σκάλα, είναι για μας τους σύγχρονους σπιτόγατους, ακριβώς ένα θέμα του εσωτερικού χώρου, και σε σχέση μ' αυτό έχουμε γίνει τόσο ευαίσθητοι, και τόσο πολύ έχουμε ξεσυνηθίσει την δημόσια ζωή στους δρόμους και τις πλατείες, ώστε να μην μπορούμε να εργαστούμε όταν κάποιος μας κοιτάει, να μην μπορούμε να γευματίσουμε με ανοικτό παράθυρο, διότι θά μπορούσε κάποιος να κοιτάξει μέσα, και έτσι τις πιο πολλές φορές παραμένουν οι εξώστες των σπιτιών άδειοι. Ακριβώς η χρησιμοποίηση αρχιτεκτονικών θεμάτων του εσωτερικού χώρου (κλίμακες, αίθουσες κ.λ.π.) επίσης και στην αρχιτεκτονική του εξωτερικού χώρου, είναι, για να συνοψίσουμε, ένα απ' τα σημαντικότερα συστατικά στοιχεία της γοητείας αρχαίων και μεσαιωνικών συνόλων. Η ύψιστη γραφικότητα π.χ. της Amalfi βασίζεται κυρίως σε ένα δίχως άλλο αλλόκοτο ανακάτεμα θεμάτων εσωτερικού και εξωτερικού χώρου, έτσι ώστε να βρίσκεται κανείς την ίδια στιγμή στο εσωτερικό του σπιτιού ή στον δρόμο, και στην ίδια επίσης θέση, συγχρόνως στο ισόγειο ή σε έναν όροφο, αναλόγως με την ερμηνεία που επιθυμεί να δώσει κανείς στον περίεργο οικοδομικό συνδυασμό. Αυτό είναι που κάνει τον συλλέκτη αναπαραστάσεων πόλεων να πλέει στην τέρψη, και που εμείς βλέπουμε στα θέατρα ως σκηνική εικόνα. Ποτέ όμως δεν επιλέγεται μία σύγχρονη περιοχή της πόλης για σκηνική διακόσμηση, διότι αυτό θα ήταν τότε βέβαια πολύ βαρετό.

Σ' αυτή την μορφή της αντιπαράθεσης φανταστικής σκηνικής εικόνας και νηφάλιας πραγματικότητας, προβάλλουν οι ιδιοτυπίες του γραφικού απ' την μια μεριά και του πρακτικού απ' την άλλη με τον πιο ζωηρό τρόπο. Το σύγχρονο οικοδομικό τετράγωνο δεν ταιριάζει στην σκηνή, όπου η καλλιτεχνική εντύπωση είναι η μόνη αποφασιστική αντιστρόφως όμως, θα ήταν τις πιο πολλές φορές επικίνδυνο να θέλει κανείς να μεταθέσει τη γραφική μεγαλοπρέπεια του θεάτρου στην πραγματικότητα. Ο πλούτος καλώς δρώντων θεμάτων θα ήταν βέβαια επιθυμητός. Και αν γινόταν κάτι τέτοιο, δεν θα ήταν τελικά ατύχημα για μια σύγχρονη πόλη οι πιο ισχυρές προεξοχές, οι συχνότερες διαταράξεις των φυγών του δρόμου, οι διακεκομμένες ή τραυματισμένες πορείες δρόμων, τα ανόμοια πλάτη δρόμων, τα διαφορετικά ύψη κτηρίων, οι εξωτερικές κλίμακες, οι εξώστες, τα έρκερ και αετώματα, και ό,τι άλλο αποτελεί τον γραφικό εξοπλισμό της σκηνικής αρχιτεκτονικής. Όποιος όμως δεν αντιμετωπίζει τα πράγματα απλώς υποκινούμενος από αγάπη για την τέχνη, αλλά έχει κτίσει ο ίδιος στην πράξη, αυτός γνωρίζει πολύ καλά, ότι σ' όλα αυτά στέκονται τόσα εμπόδια στην πορεία, όσα δεν θα μπορούσε κανείς με την πρώτη ματιά να θεωρήσει ως δυνατά. Είναι όμως απολύτως μη μεταθέσιμη απ' το ιδανικό στην πράξη, εκείνη η μεγάλη ομάδα γραφικών λεπτομερειών, στην οποία η γοητεία βασίζεται στο ημιτελές και ερειπωμένο. Στην θέα, το υπο κατάρρευση, βρώμικο μάλιστα, με τους πολύχρωμους λεκέδες του και την ποικίλη διάταξη της λιθοδομής, επιδρά εξαιρετικά. Εντελώς διαφορετικά είναι τα πράγματα στην πραγματικότητα. Για μια σύντομη επίσκεψη στη ζεστή περίοδο του καλοκαιριού, αρέσει πάρα πολύ ακόμη και μια πτέρυγα ενός παλιού ανακτόρου, για μόνιμη όμως διαμονή προτιμάται βέβαια ένα σύγχρονο νέο κτίσμα με τις ποικίλες ανέσεις του. Θα έπρεπε όμως να είναι κανείς εντελώς τυφλός αν δεν αντιλαμβανόταν τα σπουδαία επιτεύγματα της σύγχρονης πολεοδομίας, σε αντίθεση με την παλιά, όσον αφορά τον τομέα της υγιεινής. Εδώ, οι σύγχρονοι μηχανικοί μας, που έχουν ήδη τόσο πολύ δυσφημιστεί λόγω καλλιτεχνικών λαθών, έχουν πετύχει πράγματι θαύματα και έχουν προσφέρει στην ανθρωπότητα ανεκτίμητες υπηρεσίες, διότι το έργο τους είναι κυρίως, ότι οι συνθήκες υγείας των ευρωπαϊκών πόλεων βελτιώθηκαν πολύ ουσιαδώς, όπως αυτό προκύπτει από τους, συχνά στο μισό περίπου μειωμένους, δείκτες θνησιμότητας. Πόσα πολλά σημεία θα πρέπει να βελτιώθηκαν εδώ προς όφελος των κατοίκων των πόλεων, για να μπορούν να εμφανίζονται τέτοια τελικά αποτελέσματα! Όλα αυτά τα παραδεχόμαστε ευχαρίστως, παραμένει όμως το ερώτημα, αν πράγματι ήταν αναπόφευκτο να εξαγοράζει κανείς

όλα αυτά τα πλεονεκτήματα με το τεράστιο τίμημα της εγκατάλειψης όλης της καλλιτεχνικής ομορφιάς πολεοδομικών συνόλων.

Η εσωτερική διαφωνία ανάμεσα στο γραφικό και το πρακτικώς δυνατό, δεν μπορεί να αποσιωπηθεί. Υπάρχει και θα εξακολουθεί πάντα να υπάρχει ως κάτι δεδομένο στη φύση των πραγμάτων. Αυτή η εσωτερική όμως διαμάχη, δύο μεταξύ τους αντίθετων απαιτήσεων δεν χαρακτηρίζει απλώς μόνο την πολεοδομία, συντροφεύει όλες τις τέχνες, ακόμη και τις φαινομενικά πιο ελεύθερες, τουλάχιστον ως σύγκρουση μεταξύ των ιδανικών στόχων τους και των περιοριστικών όρων του υλικού, μέσω του οποίου έρχεται στο φώς το καλλιτέχνημα. Ένα καλλιτέχνημα που έχει προκύψει μ' αυτόν τον τρόπο μπορεί ίσως να παρουσιασθεί αφηρημένα, ποτέ όμως δεν μπορεί να υλοποιηθεί ιδεατά. Παντού έρχεται ο καλλιτέχνης της πράξης αντιμέτωπος με την αναγκαιότητα να υλοποιήσει τις ιδέες του μόνο μέσα στα πλαίσια του τεχνικώς δυνατού. Ότι αυτά τα όρια μπορεί να είναι στενότερα ή ευρύτερα, ανάλογα με τα τεχνικά βοηθητικά μέσα, ή τις διάφορες ιδεατές επιδιώξεις και πρακτικές απαιτήσεις μιας συγκεκριμένης εποχής, κάποιος που έχει ασχοληθεί εγγύτερα με την ιστορία των τεχνών, δεν θα το αμφισβητήσει.

Στον τομέα της πολεοδομίας βέβαια, τα όρια της καλλιτεχνικής διαμόρφωσης έχουν γίνει επί του παρόντος πολύ στενά. Για ένα τόσο κορυφαίο καλλιτέχνημα της πολεοδομίας, σαν αυτό που αποτελεί η Ακρόπολις των Αθηνών, δεν μπορεί σήμερα να γίνει καμία απολύτως σκέψη. Κάτι τέτοιο είναι για μας προς το παρόν ένα πράγμα αδύνατο. Ακόμη κι αν διατίθονταν τα εκατομμύρια που θα κόστιζε ένα τέτοιο έργο, θα ήταν αδύνατο να επιτύχουμε κάτι τέτοιο, διότι μας λείπει μια καλλιτεχνική βασική ιδέα γι' αυτό, διότι στερούμαστε μιας γενικώς ισχύουσας, ζωντανής στην ψυχή του λαού κοσμοθεωρίας, η οποία θα έβρισκε σ' ένα τέτοιο έργο την αισθητική της υλοποίηση. Αλλά έτσι χωρίς περιεχόμενο που είναι η σύγχρονη τέχνη, θεωρημένη απλώς και μόνο διακοσμητικά, θα ήταν για τον ρεαλιστή άνθρωπο του δεκάτου ενάτου αιώνα το πρόβλημα τρομακτικά μεγάλο. Ο πολεοδόμος του σήμερα, πρέπει να συνηθίσει προ παντός στην πολύτιμη αρετή της άκρας σεμνότητας και μάλιστα, λιγότερο από έλλειψη χρημάτων και πολύ περισσότερο από εσωτερικούς, καθαρά αντικειμενικούς λόγους, γεγονός που είναι και το πιο παράδοξο σ' αυτό το θέμα.

Αν δεχθούμε την περίπτωση, ότι σε ένα νέο συγκρότημα πρόκειται να δημιουργηθεί, απλώς και μόνο διακοσμητικά, μια μεγαλοπρεπή αστική εικόνα, με όσο το δυνατόν περισσότερη αίσθηση γραφικότητας, για αντιπροσώπευση και τρόπον τινά εξύμνηση της κοινότητας,

τότε αυτό δεν μπορεί να επιτευχθεί με τον χάρακα, με τις ολόισιες σειρές των δρόμων μας. Για να προκληθούν οι επιδράσεις των παλιών δημιουργών, θα έπρεπε να τεθούν και τα χρώματα των παλαιών στην παλέτα μας. Καμπυλότητες, στροφές δρόμων, ακανόνιστα σχήματα κάθε είδους θα έπρεπε να προβλεφθούν τεχνητά στο σχέδιο: άρα εκβιασμένες αφέλειες, επιτήδευση ανεπιτηδύτων. Μπορεί όμως κανείς επίτηδες να επινοήσει και να κατασκευάσει στο σχέδιο συμπτώσεις, όπως αυτές τις παρήγαγε η ιστορία στο πέρασμα των αιώνων; Θα μπορούσε κανείς να αισθανθεί πραγματική απροσποίητη χαρά για μια τέτοια ψευδή απλοϊκότητα, για μια τέτοια τεχνητή φυσικότητα; Σίγουρα όχι. Οι χαρές της παιδικής ανεμελιάς είναι απαγορευτικές για ένα επίπεδο πολιτισμού, κατά το οποίο δεν βγαίνει κανείς, τρόπο τινά μια μέρα να χτίσει, αλλά κατασκευάζει με λογική τα συγκροτήματα στο σχεδιαστήριο. Όλα αυτά που εξετάθησαν όμως, δεν αλλάζουν πλέον, και επομένως, ένα μεγάλο μέρος των παρουσιασθεισών γραφικών ομορφιών, είναι για τα σύγχρονα συγκροτήματα χαμένο ανεπιστρεπτό. Τόσο ο σύγχρονος τρόπος ζωής, όσο και οι σύγχρονες τεχνικές της δόμησης, δεν επιτρέπουν πλέον μια πιστή μίμηση παλαιών πολεοδομικών συνόλων, γεγονός που δεν μπορούμε να μην το αναγνωρίσουμε κατ' ανάγκη, χωρίς να περιπέσουμε σε άκαρπη φαντασίωση. Οι εξαιρετικές υποδειγματικές επιδόσεις των παλιών δημιουργών πρέπει να διατηρηθούν σ' εμάς ζωντανές, με διαφορετικό τρόπο από την απερίσκεπτη αντιγραφή. Μόνο εάν εξετάσουμε πού βρίσκεται η ουσία αυτών των επιτευγμάτων, και εάν επιτύχουμε, να την εφαρμόσουμε στο πλήρες νόημά της, και υπό τις σύγχρονες επίσης συνθήκες, μπορεί να πετύχουμε να κερδίσουμε μια νέα γόνιμη σπορά για το έδαφος που φαινομενικά έχει γίνει άγονο.

Αυτό το εγχείρημα, παρά τα τόσα εμπόδια, δεν θα έπρεπε να το αποφύγουμε. Ακόμη και η άρνηση πολυάριθμων γραφικών ομορφιών και η πιο εκτενής συνεκτίμηση των απαιτήσεων της σύγχρονης δόμησης, της υγιεινής και της κυκλοφορίας, δεν θα έπρεπε να αποθαρρύνουν τόσο, ώστε απλά να εγκαταλειφθεί η καλλιτεχνική λύση και να ικανοποιείται κανείς με μια απλώς τεχνική λύση, όπως στην κατασκευή ενός δρόμου ή μιας μηχανής, διότι τις εγειρόμενες εντυπώσεις, οι οποίες ξεχύνονται ακατάπαυστα από την καλλιτεχνική ολοκλήρωση της μορφής, δεν μπορούμε, ούτε και στην πολυάσχολη καθημερινή μας ζωή να τις στερηθούμε. Θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς, ότι ακριβώς στα πολεοδομικά σύνολα βγαίνει η τέχνη σ' όλη της την πληρότητα στο προσκήνιο, διότι αυτό προ παντός το έργο τέχνης είναι εκείνο που επιδρά μορφωτικά στην μεγάλη μάζα του λαού κάθε ώρα και στιγμή, ενώ το θέατρο και οι συναυλίες είναι

προσιτά μόνο στις ευπορότερες τάξεις. Ακριβώς οι διοικήσεις, οι υπεύθυνες για τα δημόσια πράγματα στην πόλη, θα έπρεπε να στρέψουν την προσοχή τους και προς αυτό, και έτσι θα ήταν επίσης επιθυμητή η αναφορά, στο σημείο μέχρι του οποίου θα ήταν δυνατό να εναρμονίσουμε τις αρχές των παλαιών με τις σύγχρονες απαιτήσεις, έρευνα στην οποία θα αφιερωθούν τα ακόλουθα τελευταία κεφάλαια.

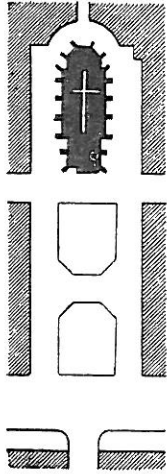
XI

ΒΕΛΤΙΩΜΕΝΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Από την συνολική ως τώρα έρευνα προκύπτει, ότι δεν θα ήταν Ααπολύτως απαραίτητο να αφοσιωθούμε άνευ όρων στο θλιβερό σύστημα των τετραγώνων, το οποίο εξ άλλου κάνει την καλλιτεχνική διαμόρφωση των πλατειών σχεδόν αδύνατη. Ένα πλήθος προοπτικών βελτίωσης προέκυψε ήδη κατά την ανάλυση των παλιών συνόλων. Κατ' αρχήν όμως μπορεί να παρουσιασθεί μια σειρά συνθέσεων νεότερης και νεότερης εποχής, ως παράδειγμα, ότι παρ' όλους τους περιορισμούς της γραφικότητας και γενικά των εντυπωσιακών στοιχείων, παρ' όλες τις δυσκολίες λόγω των έντονων πρακτικών απαιτήσεων, παρήχθη ακόμη και στην νεώτερη εποχή, κάτι το σημαντικό και ωραίο.

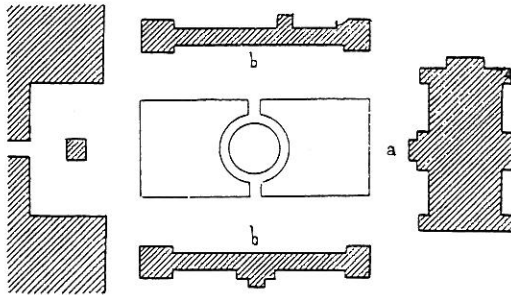
Εδώ ανήκουν όλα όσα βρίσκονται ακόμη, διαισθητικά ριζωμένα, στην παράδοση του Barock. Βέβαια οι μεγάλες αρχές του δεν βρίσκονται πουθενά πλέον ισχυρές και συνειδητά εφαρμοσμένες, παρὰ μόνο απόηχοί τους παρατηρούνται ακόμη εδώ κι εκεί. Τόσο στην πεταλοειδή διάταξη των κτηρίων, όσο επίσης και στην πρόθεση ελευθέρων πλατειών μπροστά από μνημειακά κτίσματα. Ακόμη και τα καλύτερα συγκροτήματα παραμένουν λόγω της ανάμιξης των διαφόρων τύπων, οπωσδήποτε αδύνατα και ασαφή. Έτσι, η διάταξη της καθολικής εκκλησίας στην Luisenplatz στο Wiesbaden (εικ. 88), είναι πολύ καλύτερη απ' την συνήθως προτιμώμενη, στο κέντρο μιας κανονικής πλατείας, αλλά κι εδώ πάλι, το αναπόφευκτο σύστημα των οικοδομικών τετραγώνων τα καταστρέφει όλα. Κατά παρόμοιο τρόπο, είναι και η διάταξη του κτηρίου του θεραπευτηρίου με τις δύο κιονοστοιχίες, στο Wiesbaden (εικ. 89), σε μορφή πεταλοειδή, αρκετά καλή, μόλις όμως θυμηθεί κανείς τον ενεργητικό τύπο του Barock, ο οποίος φανερώνει με επαρκή σαφήνεια πως θα έπρεπε να γίνει κάτι τέτοιο για να επιτευχθούν πλήρεις και σημαντικές εντυπώσεις, παραμένει ακατανόητο γιατί δεν δημιουργήθηκε πουθενά μια κλειστή σύνδεση και στέκεται καθένα κτίσμα, ολόγυρα στις τέσσερις πλευρές, μεμονωμένο.

Απ' όλες τις νεώτερες πολεοδομικές επεκτάσεις και διευθετήσεις, αυτή του Παρισιού απομακρύνθηκε λιγότερο από το μεγάλο υπόδειγμα του Βαγοκ. Επειδή το Παρίσι, ως σύγχρονη μεγαλούπολη, προσφέρει, ακόμη και σε σχέση με τις διαστάσεις, όλες τις συνδεδεμένες μ' αυτές δυσκολίες, μπορούν οι πληρέστερες αίσθησης πολεοδομικές εικόνες που επιτεύχθηκαν, να συμπεριληφθούν επίσης σ' αυτές που συμβαδίζουν με τις πρακτικές μας απαιτήσεις.

Εικ. 88.
WIESBADEN:
Η καθολική εκ-
κλησία στην
Luisenplatz.

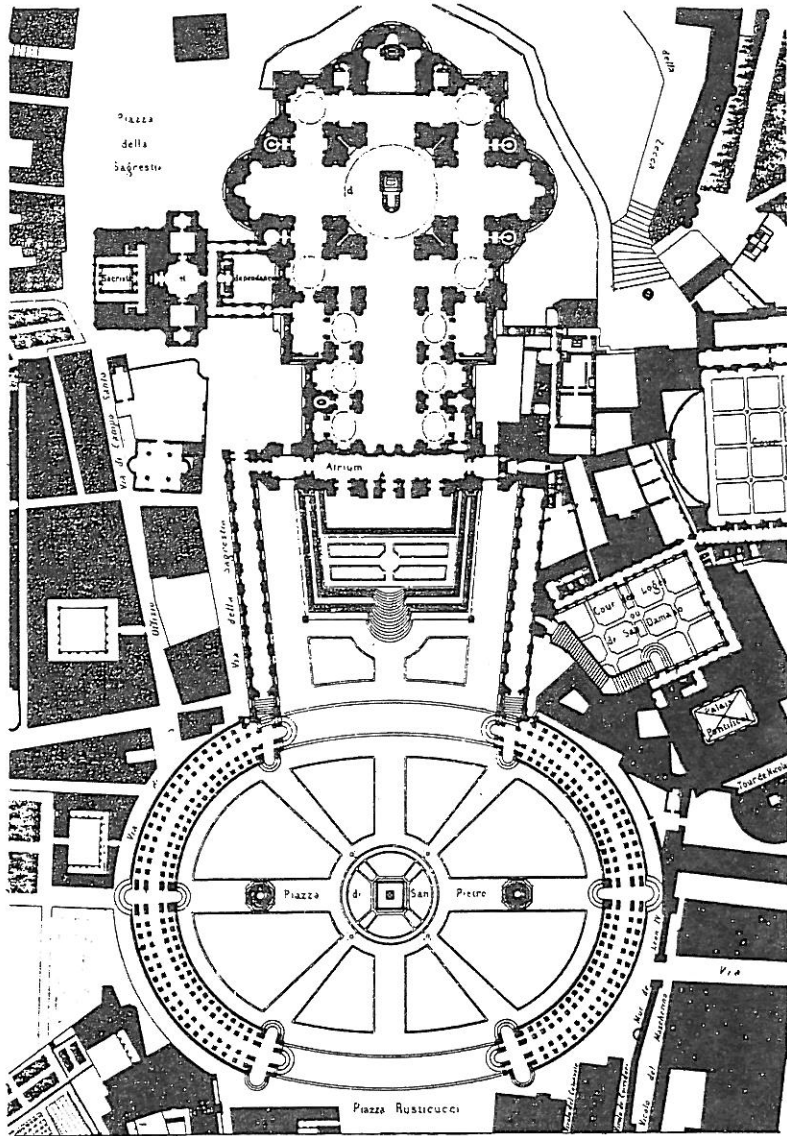
Σε παλιότερη εποχή, η Ρώμη είναι κυρίως εκείνη, στην οποία λόγω της σημασίας της ως μεγαλούπολης και της έκτασής της, αναπτύχθηκαν ήδη από νωρίς συγκροτήματα με καθ' εαυτό σύγχρονο χαρακτήρα, αφού έπρεπε να είναι ικανά να ανταποκριθούν στην συγκέντρωση τεράστιου αριθμού ανθρώπων. Ακριβώς αυτά τα συγκροτήματα είναι όλα άξια προσοχής, αφού απ' την μια μεριά κατάγονται από καλλιτεχνικώς άριστη ακόμη εποχή, και απ' την άλλη έπρεπε να ανταποκρίνονται σε σύγχρονες ήδη πολεοδομικές ανάγκες. Η εικ. 90 δείχνει το σημαντικότερο συγκρότημα αυτού του είδους, την πλατεία του Αγ. Πέτρου. Το κύριο θέμα της, η ελλειπτική καμπύλωση, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ειδικά ρωμαϊκό, διότι αυτή η μορφή δεν εμφανίζεται συχνότατα μόνο στην Ρώμη, αλλά έχει χωρίς αμφιβολία εκπηγάσει από την μορφή των αρχαίων ρωμαϊκών ιπποδρόμων και των αμφιθεάτρων, εν μέρει

Εικ. 89. WIESBADEN: a. Αίθουσα συγκεντρώσεων της λουτρόπολης (Kursaal). b. Κιονοστοιχίες.

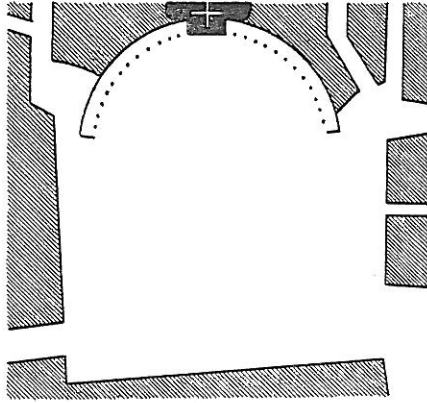
μιμούμενη αυτά, εν μέρει εμφανιζόμενη πραγματικά στην θέση τους, όπως αυτή είναι η περίπτωση της Piazza Navona. Θα υπενθυμίζαμε μόνο ακόμη την μορφή ιπποδρομίου της τεράστιας Piazza del Popolo. Από την Ρώμη διαδόθηκε αυτή η μορφή πλατείας στην υπόλοιπη Ιταλία και ακόμη μακρύτερα. Η Piazza del Plebiscito

στην Νεάπολη (εικ. 91) είναι μια απόδειξη γι' αυτό, και ομοίως και η χαραγμένη με μονόπλευρη καμπύλωση πλατεία του Αγ. Νικολάου στην Κατάνη (εικ. 92). Στον Βορρά, ένα απ' τα πιο ενδια-

Εικ. 90. ΡΩΜΗ: Εκκλησία του Αγ. Πέτρου και πλατεία.

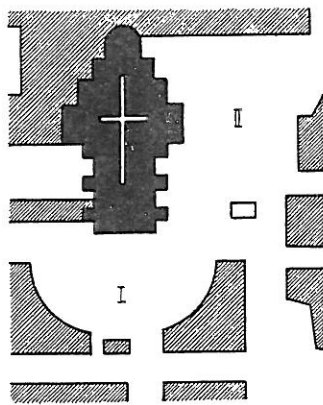
φέροντα παραδείγματα αυτού του είδους προσφέρει το Zwinger στη Δρέσδη. Αυτό το μεγαλοπρεπές οικοδόμημα δεν ολοκληρώθηκε εντελώς, αφού η τέταρτη πλευρά έμεινε ανοικτή. Ο δε χώρος από εδώ

Εικ. 91. ΝΕΑΠΟΛΗ: Piazza del Plebiscito.

μέχρι τον Έλβα ήταν καλυμμένος για πολύ καιρό από παραμελημένες τρώγλες. Τότε συνέβη, με αφορμή την τοποθέτηση ενός έφιππου ανδριάντα, για τον οποίο, σ' ολόκληρη την Δρέσδη δεν μπορούσε να βρεθεί καμιά κατάλληλη θέση, να απαιτηθεί απ' τον Gottfried von Semper να υποβάλλει μια γνωμάτευση.

Ο Semper απάντησε στο ερώτημα που του είχε τεθεί με την κατάθεση ενός νέου πολεοδομικού σχεδίου, το οποίο ανήκει στα πιο ενδιαφέροντα, απ' αυτά που έχουν συντεθεί στην νεώτερη εποχή σ' αυτόν τον τομέα, και το οποίο θα στόλιζε την Δρέσδη με το ομορφότερο συγκρότημα που έχει δημιουργηθεί από την εποχή της ανέγερσης των κιονοστοιχιών

Εικ. 92. CATANIA: S. Nicolo.

της πλατείας του Αγ. Πέτρου και μετά. Η ιδέα μπορεί να εξαχθεί από το σκίτσο της εικ. 93. Οι τρώγλες μπροστά από το Zwinger θα κατεδαφίζονταν, για να γίνει δυνατή η τοποθέτηση στην θέση τους μιας κλειστής, όμοιας με Forum πλατείας, μεταξύ μνημειακών οικοδομημάτων. Όλα τα μεγάλα δημόσια κτίσματα, που η ανέγερσή τους τότε ήταν στις μελλοντικές προοπτικές, ήθελε ο Semper να τα συγκεντρώσει εδώ και να τα χρησιμοποιήσει για δημιουργία μιας μεγαλόπρεπης πολεοδομικής εικόνας. Ο κύριος άξονας για όλη την διάταξη θα ξεκινούσε από το Zwinger και θα σκόπευε κατευθείαν τον Έλβα. Απέναντι από την βασιλική εκκλησία θα ανεγείρετο ένα νέο θέατρο. Ως σύνδεση του θεάτρου με το Zwinger και ως αντίβαρο προς αυτό, θα χρησιμοποιούνταν η βασιλική Orangerie και το κτήριο του μουσείου. Στον Έλβα θα εδμιουργόταν μια μεγαλοπρεπής αποβάθρα με ιστούς για σημαίες

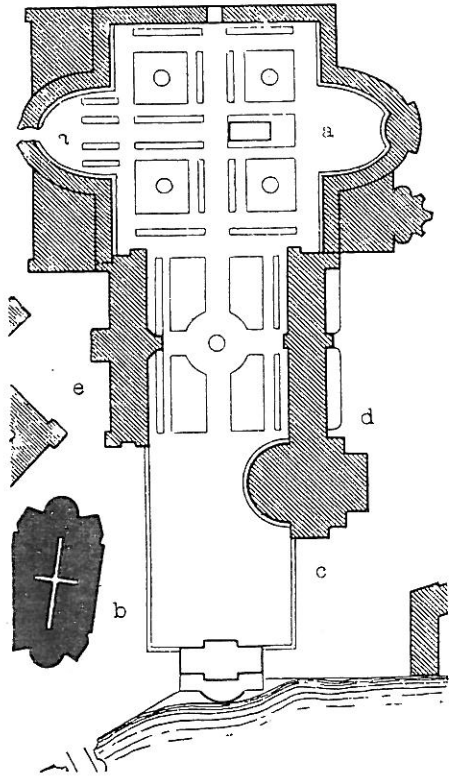
Ο Semper απάντησε στο ερώτημα που του είχε τεθεί με την κατάθεση ενός νέου πολεοδομικού σχεδίου, το οποίο ανήκει στα πιο ενδιαφέροντα, απ' αυτά που έχουν συντεθεί στην νεώτερη εποχή σ' αυτόν τον τομέα, και το οποίο θα στόλιζε την Δρέσδη με το ομορφότερο συγκρότημα που έχει δημιουργηθεί από την εποχή της ανέγερσης των κιονοστοιχιών

μνημειακού είδους, όπως στην πλατεία του Αγ. Μάρκου, και με μεγάλες κλίμακες, και αργότερα ακόμη θα στολιζόταν πλούσια όλη η εξαίσιος πλατεία, με μνημεία.

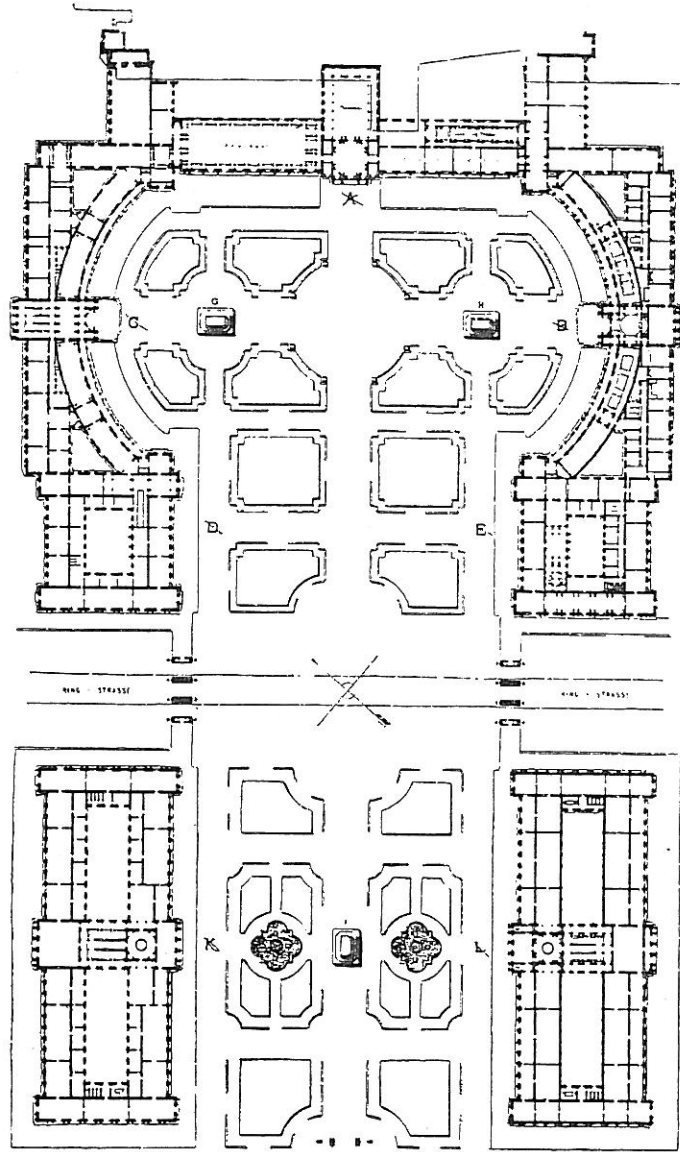
Αν είχαν πραγματοποιηθεί όλα αυτά ακριβώς έτσι, θα είχε παραγάγει αυτή η πλατεία μια καταπληκτική εντύπωση, και θα είχε γίνει μάλιστα μία διασημότητα πρώτης τάξεως. Το πεζό όμως, μικροπρεπές πνεύμα της εποχής αντιτάχθηκε τόσο πολύ σ' αυτήν την πειστικά ξεκάθαρη σύνθεση, μέχρι που όλα διασκορπίστηκαν και καταστράφηκαν. Κατ' αρχήν ήρθε η Orangerie σε μια ασήμαντη γωνία δρόμων, ενώ το θέατρο ανεγέρθηκε στην προβλεφθείσα θέση και τέλος, το μουσείο χρησιμοποιήθηκε ως τέταρτη πλευρά για να κλείσει το Zwinger. Σ' αυτήν την αμελέτητη και χωρίς νόημα διάταξη, το μουσείο δεν ταιριάζει με το Zwinger, ούτε και το Zwinger με το μουσείο, ενώ το θέατρο στέκεται χωρίς σύνδεση, μόνο του εκεί στην ερημιά της πλατείας. Όλος ο προσανατολισμός και η αίσθηση είναι χαμένη, και το ενδεχόμενο απ' αυτή την ακαταστασία, των τοποθετημένων εδώ κι εκεί κτηρίων, που στέκουν ολόγυρα χωρίς σύνδεση, σαν κομοδίνα για ξεπούλημα, να εξαγάγουμε κάποτε πάλι ένα κλειστό και αρμονικό σύνολο είναι για πάντα χαμένη. Αυτό είναι για

ζημιά όχι μόνο της Δρέσδης, αλλά και όλων των φίλων της τέχνης και γενικά των μορφωμένων, οι οποίοι στις επισκέψεις τους στη Δρέσδη θα ευφραίναν σ' αυτήν την πλατεία την καρδιά και την ψυχή τους και θα συναπεκόμιζαν πίσω στο σπίτι μια ζωντανή ανάμνηση.

Στον Gottfried Semper όμως δόθηκε η ευκαιρία να προτείνει γι' άλλη μια φορά την ίδια ιδέα, και μάλιστα σε ακόμη πιο μεγαλοπρε-

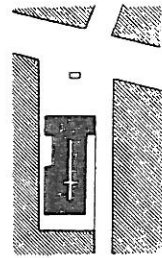
Εικ. 93. ΔΡΕΣΔΗ: Η πλατεία μπροστά από το Zwinger σύμφωνα με την μελέτη του G. Semper. a. Zwinger. b. Αυτοκρατορική εκκλησία. c. Αυτοκρατορικό θέατρο. d. Orangerie. e. Μουσείο.

Εικ. 94. BIENNE: Α. Β. C. D. E. Το νέο κτήριο του Ανακτόρου. Γ. Μνημείο του δούκα Καρόλου. Η. Μνημείο του πρίγκιπα Eugen. Ι. Μνημείο της αυτοκράτειρας Μαρίας Θηρεσίας. Κ. Αυτοκρατορικό Μουσείο φυσικής ιστορίας. Λ. Αυτοκρατορικό Μουσείο ιστορίας της τέχνης.

πείς διαστάσεις, δηλαδή για το οικοδομικό συγκρότημα της νέας πτέρυγας του Ανακτόρου και των Αυτοκρατορικών Μουσείων στην Βιέννη. Η διάταξη φαίνεται στην εικ. 94, η οποία είναι αναπαραγωγή του πρωτότυπου σχεδίου από το έργο που άφησε ο Sempers. Η διάταξη, κατά κύριο λόγο ταυτόσημη με αυτήν που είχε σχεδιαστεί για την Δρέσδη, ανατρέχει όπως φάνηκε, ως προς τα θέματά της, στην πλατεία του Αγ. Πέτρου στην Ρώμη, και πέρα απ' αυτή, μέχρι και στα αρχαία ρωμαϊκά σύνορα. Η πλατεία αυτή θα γίνει ένα αυτοκρατορικό Forum με όλη την σημασία της λέξης, και τεραστίων διαστάσεων, διότι οι διαστάσεις της είναι περίπου 240 μ. μήκος και 130 μ. πλάτος, σχεδόν το ίδιο μεγάλες, όσο και της πλατείας του Αγ. Πέτρου στη Ρώμη. Επίσης πάνω απ' αυτό το συγκρότημα αιωρείται φανερά ένα πιο ευοίωνο άστρο, απ' ό,τι πάνω απ' αυτό που σχεδιάστηκε για την Δρέσδη, διότι τα πάντα οδεύουν σταθερά προς μια ευτυχή ολοκλήρωση.

Αποδεικνύεται λοιπόν, ότι παρά την δυσμένεια των ρευμάτων της εποχής, επιτυγχάνεται πότε - πότε το όμορφο και το υψηλό, όταν σημαντικοί καλλιτέχνες βρίσκουν την κατάλληλη υποστήριξη στην μάχη ενάντια στην ακαισθησία που έχει γίνει μόδα. Ακόμη και διατάξεις μνημείων υψηλού ύψους έχουν ευτυχήσει στην νεώτερη εποχή, και θα ευχόμασταν μόνο, κάτι τέτοιο να μην ανήκε μονάχα στις εξαιρέσεις. Ειδικά η Βιέννη είχε με τα τελευταίως ανεγερθέντα μεγάλα μνημεία της σχετικά περισσότερη παρά ατυχία, ακόμη και όσον αφορά την τοποθέτησή τους, η οποία εξετάζεται εδώ. Το μνημείο του Schubert, εξαιρετης αισθητικής, βρήκε μια κατάλληλη ήσυχη θέση στο πράσινο του δημοτικού κήπου, και επίσης και το μνημείο του Haydn βρήκε μια θέση ανάλογη των διαστάσεών του (εικ. 95). Η πανύψηλη Columna rostrata του μνημείου Tegetthoff ταιριάζει εξαιρετικά στο τέλος της όμοιας με λεωφόρο Praterstraße και θα ευχόμασταν μόνο, η στρογγυλή πλατεία του Parterstern, για της οποίας το κέντρο δεν θα ταίριαζε καμιά άλλη μορφή πέρα απ' αυτήν μιας λεπτής ψηλής κολόνας ή ενός οβελίσκου, να εύρισκε μια αρχιτεκτονική διαμόρφωση, αντάξια του μνημείου. Το μόνο σωστό θα ήταν εδώ μια ρωμαλέα αρχιτεκτονική με κολόνες, με δύο ορόφους, χαραγμένη τριγύρω σε πλήρες ημικύκλιο. Δεν θα ήταν δυνατό να μετατεθεί εδώ γι' αυτόν τον σκοπό ένας μελλοντικός κεντρικός σιδηροδρομικός σταθμός, ή κάτι παρόμοιο; Ως πλατεία για το μνημείο του Radetzky, ενώ τυπώ-

Εικ. 95.
BIENNH:
a. Μνημείο
Haydn μπροστά
στην εκκλησία
Mariahilf.

νεται αυτό το κείμενο, έχει επιλεγεί οριστικά η θέση Am Hof μπροστά στο κτήριο του Υπουργείου Πολέμου*, επομένως στο άκρο της πλατείας. Όσον αφορά την κατεύθυνση του έφιππου ανδριάντα, προκύπτουν έπειτα δύο δυνατότητες, στο πνεύμα είτε του κύριου άξονα της πλατείας, είτε του κύριου άξονα του κτηρίου του Υπουργείου Πολέμου. Στην πρώτη περίπτωση πρέπει να παραμείνει επίσης το μνημείο, και στον άξονα της πλατείας, ώστε η τοποθέτησή του σε σχέση με την συνολική πλατεία να γίνεται αμέσως και σαφώς αισθητή από τον καθένα. Στην τελευταία περίπτωση αντίθετα, θα έπρεπε αυτό να σπρωχθεί κάπως από τον κεντρικό άξονα της πλατείας, προς το κτήριο του Υπουργείου, ώστε να είναι ακόμα και για τον αμήτο, αμέσως, με την πρώτη ματιά ξεκάθαρο ποιός είναι ο σκοπός εδώ και ότι κτήριο και μνημείο βρίσκονται σε μια εσωτερική συνάφεια. Καθεμιά απ' αυτές τις διατάξεις θα είναι τότε καλή.

Ως πλήρως επιτυχημένο αριστούργημα μπορεί να χαρακτηριστεί η επιλογή των διαστάσεων και η σύνθεση του μνημείου της αυτοκράτειρας Μαρίας Θηρεσίας. Η ρωμαλέα αρχιτεκτονική των αυτοκρατορικών μουσείων, η τεράστια έκταση της πλατείας, η ελεύθερη τοποθέτηση του μνημείου, απαιτούσαν εδώ μια ολοκληρωμένη, πλήρη επιδεξιότητα. Όλα ευτύχησαν. Ακόμη και το περίγραμμα του μνημείου βρίσκεται σε αρμονική συμφωνία με τους κυριαρχούντες θόλους των δύο μουσείων, των οποίων η σύνθεση με τους τέσσερις μικρούς γωνιακούς θόλους φέρνει στο φως για άλλη μια φορά την συμφωνία, μεταφρασμένη στη γλώσσα της πλαστικής. Μία τέλεια, καθαρή συγχορδία.

Έτσι, κάθε πόλη, ακόμη και στην νεώτερη εποχή, έχει να επιδείξει λίγο πολύ επιτυχημένες διατάξεις μνημείων, διότι οι καλλιτέχνες δημιουργούν το έργο τους σύμφωνα με τις ικανότητές τους, ώστε να εμποδίσουν τουλάχιστον μεγάλες συγκρούσεις. Ανεξαιρέτως όμως, πάσχει αυτή η τέχνη από τον διασκορπισμό των μνημείων σ' όλες τις πλατείες και τις γωνίες της πόλης. Εδώ τοποθετείται μια κρήνη, εκεί ένας ανδριάντας, και μόνο σε σπανιότατες περιπτώσεις επιτυγχάνεται να συνδεθούν μερικά λίγα μνημειακά κτήρια και μνημεία σε μια συνολική εικόνα. Κάθε πολύ μικρή κοινότητα πόλης θα μπορούσε να χαρεί μια μεγαλόπρεπη, γνήσια πλατεία, αν όλα τα σημαντικά κτήρια και μνημεία συνδέονταν, όπως και σε μια έκθεση, ενωμένα

* Αυτό συνέβη μετά την εντύπωση που προκάλεσε μιά διάλεξη που δόθηκε απ' τον συγγραφέα στις 28 Ιανουαρίου στον σύλλογο μηχανικών και αρχιτεκτόνων, περί συνόλων πλατειών και διατάξεων μνημείων, κατά την οποία τα επιχειρήματα και τα ιστορικά παραδείγματα υπέρ της διάταξης στις παρυφές και κατά της άποψης ότι γι αυτό κατάλληλο θα ήταν μόνο το μέσο, βρήκαν σχεδόν καθολική συναίνεση.

και καλοτοποθετημένα. Η επίτευξη αυτού και μάλιστα η εύστοχη προετοιμασία του, θα έπρεπε να είναι το αντικείμενο οικοδομικών σχεδίων. Απέναντι σε καμιά όμως απ' τις ως τώρα παρουσιασθείσες καλλιτεχνικές απαιτήσεις δεν συμπεριφέρεται το σύγχρονο σύστημα των τεργώνων τόσο απόλυτα αρνητικά, όσο στην ακόλουθη. Απ' την στιγμή που έχουν σχεδιαστεί αυτά τα κακότυχα τετράγωνα της οικοπεδοποίησης στο οικοδομικό σχέδιο, όμοια με τον κάναβο ενός πρωτοκόλλου πωλήσεων οικοπέδων, όλος ο κόπος είναι μάταιος. Σε μια περιοχή χαραγμένη έτσι, δεν μπορεί ποτέ πιά να προκύψει κάτι σημαντικό. Αυτός είναι ο λόγος, γιατί νεώτερα συγκροτήματα πέτυχαν ανεκτά, σχεδόν μόνο εκεί, όπου στα πλαίσια ενός πολεοδομικού συνόλου, έπρεπε αυτά, λόγο κατεδάφισης π.χ. παλιών οχυρωματικών εγκαταστάσεων, κ.λ.π. να προστεθούν εκεί, ενώ εντελώς νέες διαμορφώσεις ιδιαίτερα σε επίπεδο έδαφος χωρίς έντονα φυσικά εμπόδια, κατέληξαν σχεδόν παντού σε μια αποτυχία. Προκύπτει επομένως το ερώτημα, πώς θα καθίστατο δυνατόν, ακόμη και σε τέτοιες εντελώς ανεμπόδιστες οικοπεδοποιήσεις να προστατεύσουμε εξ αρχής τα συμφέροντα της τέχνης.

Ότι θα έπρεπε να προβλεφθεί κάτι προς αυτήν την κατεύθυνση, ομολογείται ήδη γενικώς, μετά τις χειροπιαστές αποτυχίες πολυάριθμων πολεοδομικών επεκτάσεων των τελευταίων δεκαετιών. Η καλουποειδής καναβοποίηση οικοπέδων αναγνωρίστηκε ως αισθητικώς ανεπίτρεπτη και καταβλήθηκε προσπάθεια να πλησιάσει κανείς την πολεοδομία των παλαιών μέσω παραχώρησης περισσότερης ελευθερίας κατά την οικοδομική ανάπτυξη. Σ' αυτό το πνεύμα αποφασίστηκαν ήδη το 1874 απ' την ολομέλεια του συνδέσμου των συλλόγων γερμανών αρχιτεκτόνων και μηχανικών του Βερολίνου τα ακόλουθα σημεία*:

“1. Ο σχεδιασμός πολεοδομικών επεκτάσεων συνίσταται κυρίως στον καθορισμό των θεμελιωδών αρχών όλων των μέσων κυκλοφορίας: δρόμων, λωρίδων για τα άλογα, λωρίδων για τα οχήματα, αγωγών, τα οποία πρέπει να αντιμετωπίζονται συστηματικά και επομένως σε σημαντική έκταση.

2. Το οδικό δίκτυο οφείλει κατ' αρχήν να περιέχει μόνο τις κατευθυντήριες γραμμές, όπου οι υπάρχουσες οδοί πρέπει να λαμβάνονται κατά το δυνατό υπ' όψιν, όπως επίσης πρέπει να προβλέπονται τέτοιες δευτερεύουσες γραμμές, που να καθορίζονται από τις τοπικές συνθήκες. Ο επιμέρους χωρισμός, πρέπει να διενεργείται κάθε φορά ανάλογα με τις ανάγκες του άμεσου μέλλοντος, ή να αφήνεται στην ιδιωτική δραστηριότητα.

* Βλέπε “Deutsche Bauzeitung 1874”.

3. Η ομαδοποίηση διάφορων περιοχών της πόλης πρέπει να πραγματοποιείται μέσω κατάλληλης επιλογής της θέσης και άλλων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων και αναγκαστικά μόνο μέσω προδιαγραφών υγιεινής σχετικών με την βιοτεχνία”.

Αυτή είναι μια σύντομη αφοριστική επιστολή προς όλα τα συστήματα καναβαποίησης ενός τέτοιου πάντα είδους και επομένως ένα αποφασιστικό βήμα προς τα εμπρός, προς καλύτερευση. Στην πράξη όμως δεν φαίνονται πουθενά οι καρποί αυτής της γνώσης: Το ύφος της πιο δυσάρεστης πεζότητας βαρύνει σαν κατάρα, ακόμη και μετά απ’ αυτές τις εξαιρετες αποφάσεις, όλες τις προσπάθειες της κατάτμησης. Φυσικότατα! Διότι τα τρία παραπάνω σημεία περιέχουν βέβαια μόνο αρνητικές διατάξεις, μόνο περιορισμούς, όπως γενικά όλη μας η νεώτερη κριτική της τέχνης και η αισθητική. Δίνουν την μόνη θετική λαβή, ότι οι υπάρχουσες ήδη οδοί θα έπρεπε κατά το δυνατόν να λαμβάνονται υπ’ όψιν. Βασικά αυτές οι επιθυμίες, ότι δηλαδή η βιομηχανική παραγωγή πολεοδομικών σχεδίων θα έπρεπε να περιοριστεί απλά στο ελάχιστο, δεν είναι τίποτε άλλο παρά μόνο ένα ψήφισμα δυσπιστίας ενάντια σ’ αυτούς τους παράγοντες, οι οποίοι είχαν μέχρι τώρα στα χέρια τους την κατασκευή οικοδομικών σχεδίων. Απ’ αυτά τα αναγνωρισμένα ολέθρια χέρια πρέπει να απαλλαγούμε όσο το δυνατόν περισσότερο, αυτό είναι το κύριο νόημα του ψηφίσματος. Και μ’ αυτό ακόμη το νοήμα, έχει η απόφαση μια θετική σημασία, αφού διαπιστώνει την αδυναμία να καταλήξουμε, με την οδό της οικοδομικής υπηρεσίας, σε ένα καλό πολεοδομικό σχέδιο. Αυτό είναι ομοίως σωστό, όπως και ότι με την υπηρεσιακή οδό δεν μπορεί κανείς να συνθέσει ένα μνημειακό εκκλησιαστικό κτίσμα, ή να ζωγραφίσει έναν ιστορικό πίνακα, ή να συνθέσει μια συμφωνία. Καλλιτεχνήματα δεν μπορούν να δημιουργηθούν από πολλούς στα πλαίσια της δραστηριότητας μιας επιτροπής ή ενός γραφείου, αλλά πάντα μόνο από έναν μοναδικό. Και ένα καλλιτεχνικώς αποτελεσματικό πολεοδομικό σχέδιο είναι ακριβώς ένα καλλιτέχνημα και όχι μια απλή διοικητική υπόθεση. Εδώ βρίσκεται ο πυρήνας του όλου θέματος. Εάν υποθέσουμε ότι καθένα μέλος μιας δημοτικής τεχνικής υπηρεσίας θα μπορούσε λόγω των γνώσεων και ικανοτήτων του, λόγω των πολυάριθμων ταξιδιών και λοιπών σπουδών του, όπως επίσης και λόγω της έμφυτης καλλιτεχνικότητας και της εύστροφης φαντασίας του να σχεδιάσει ένα πολεοδομικό σχέδιο, τότε όλοι μαζί στα πλαίσια του γραφείου δεν μπορούν να φέρουν εις πέρας τίποτε, πέρα από ένα ξηρό σχολαστικό πράγμα που μυρίζει απ’ την σκόνη των χαρτιών. Ο προϊστάμενος του γραφείου δεν έχει βέβαια καθόλου χρόνο, για να το κάνει αυτό μόνος του, αλλά καταπιέζεται από συ-

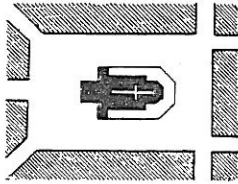
νεδριάσεις, εκθέσεις, επιτροπές, διοίκηση, κ.α. Ο υφιστάμενος υπάλληλος αντίθετα, δεν επιτρέπεται να αποτολμά να έχει δικές του σκέψεις, πρέπει να συμμορφώνεται στους υπηρεσιακούς κανόνες, και το σχεδιαστήριό του θα αντανακλά πάντα μόνο αυτούς, όχι γιατί δεν το μπορεί αυτός καλύτερα, όχι! Αλλά διότι αυτό είναι ένα υπηρεσιακό σχεδιαστήριο, πάνω στο οποίο αυτός εργάζεται, και η προσωπική του φιλοδοξία, η ατομικότητά του ως καλλιτεχνικώς ευαίσθητη φύση, ο ενθουσιασμός του για κάποιο θέμα, για το οποίο πρέπει αυτός να είναι υπεύθυνος απέναντι στον κόσμο, εδώ, λόγω της υπηρεσίας, δεν εξετάζεται καν, θα ήταν δε μάλιστα στην κυριολεξία και δείγμα απειθαρχίας.

Η προαναφερθείσα επομένως συλλογική απόφαση, δεν θα έπρεπε να περιορίζεται μόνο στην διατύπωση ότι η σύνταξη πολεοδομικών σχεδίων υπό την διεύθυνση των ίδιων των κύκλων των οικοδομικών υπηρεσιών, χωρίς ανταγωνισμό, ή άλλη παρεμβολή καλλιτεχνικών δυνάμεων θα ήταν μία άσκοπη διαδικασία, αλλά θα ώφειλε επίσης να δείξει, πώς θα έπρεπε να αντιμετωπισθεί το πράγμα στο μέλλον, και σύμφωνα με ποιές αρχές θα έπρεπε κανείς να ενεργήσει. Για όλα αυτά δεν γίνεται όμως λόγος πουθενά και όλα αφήνονται στην καλή τύχη, από την οποία μάλιστα στην παλιά εποχή προήλθαν τόσο εξαιρετικά πράγματα.

Στην υπόθεση όμως, ότι η τύχη, ακόμη και σήμερα, θα μπορούσε μόνη της να πραγματοποιήσει κάτι το όμορφο, όπως και στην παλιά εποχή, κρύβεται μία τεράστια πλάνη. Σίγουρα δεν ήταν η τύχη ή το κέφι μεμονωμένων ανθρώπων, όταν πραγματοποιούνταν κάποτε με σταδιακή εξέλιξη όμορφες αστικές πλατείες και ολόκληρα σύνολα, ακόμη και χωρίς σχέδιο κατάτμησης, χωρίς άμιλλα, χωρίς εξωτερικά εμφανή κόπο. Διότι αυτή η εξέλιξη, ακριβώς, δεν ήταν τυχαία. Ο κάθε ιδιοκτήτης δεν ακολουθούσε την αυθαιρεσία του, αλλά όλοι μαζί ακολουθούσαν ασυναίσθητα την καλλιτεχνική παράδοση της εποχής τους, και αυτή ήταν τόσο ασφαλής, ώστε τελικά όλα κατέληγαν πάντα στο καλύτερο. Όταν ο Ρωμαίος ανοικοδομούσε το *Castrum* του, ήξερε με απόλυτη ακρίβεια πώς έπρεπε να γίνει αυτό και δεν του περνούσε καθόλου απ' το μυαλό να θέλει να το κτίσει αλλιώς απ' ό,τι ήταν πατροπαράδοτο. Σ' αυτήν την πατροπαράδοτη μορφή όμως, περιέχονταν όλα τα απαραίτητα, όσον αφορά την άνεση και την ομορφιά. Εάν αργότερα εξελισσόταν αυτό σε ένα πολεοδομικό σύνολο, τότε ήταν και πάλι απολύτως αυτονόητο, ότι αυτό έπρεπε να έχει ένα *Forum* και ότι εκεί έπρεπε να διαταχθούν οι ναοί, τα δημόσια κτήρια και τα αγάλματα. Πώς όλα αυτά θα ρυθμιζόνταν και θα εκτελούνταν στις λεπτομέρειες, το ήξερε ο καθένας, διότι γι' αυτό υπήρχε μόνο μία μοναδική πατροπαράδοτη συνταγή, η οποία έπρεπε

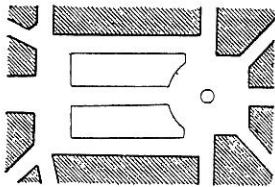
μόνο να προσαρμοστεί στις τοπικές συνθήκες. Επομένως, δεν ήταν καθόλου η τύχη, αλλά η μεγάλη, ζωντανή σ' όλον τον λαό, καλλιτεχνική παράδοση, η οποία παρήγαγε, φαινομενικά χωρίς σχέδιο, τα πολεοδομικά σύνολα και συγχρόνως δεν μπορούσε να σφάλει. Έτσι είχε το πράγμα και στον Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση.

Πώς θα επενεργούσε όμως σήμερα αυτή η αποκαλούμενη τύχη; Χωρίς πολεοδομικό σχέδιο, χωρίς κανονισμούς θα έκτιζε καθένας ιδιοκτήτης διαφορετικά, διότι μια στέρεα καλλιτεχνική παράδοση δεν είναι πιά ζωντανή στο πλήθος, και επομένως η συνέπεια αυτού, θα ήταν ένα άκαμπτο, συγκεχυμένο χάος. Ακριβώς το καλλιτεχνικώς πιο ακατάλληλο, δηλαδή ο οικοδομικός κύβος, η εδώ κι εκεί ασύνδετα τοποθετημένη μεμονωμένη οικοδομή, θα κυριαρχούσε ομοίως όπως και σε ένα προκαναβοποιημένο σύστημα τετραγώνων, και οι εκκλησίες και τα μνημεία θα κατελάμβαναν παντού το μέσο των πλατειών, διότι αυτό είναι ίσως το μοναδικό για το οποίο πιστεύει κανείς σήμερα, ότι αυτονόητα έτσι είναι σωστό και ότι δεν θα μπορούσε να γίνει αλλιώς.

Εικ. 96. Τυπική κατάσταση για εκκλησίες σύμφωνα με τον R. Baumeister.

Προς τούτο, παρέχει το έργο του R. Baumeister σχετικά με τις πολεοδομικές επεκτάσεις, μία επαρκή απόδειξη. Παρ' όλο ότι αυτός στέκεται απολύτως αποφασιστικά στο πλευρό της πρότασης του Βερολίνου, και υποβάλλει τα συνηθισμένα πολεοδομικά συστήματα σε μια εξοντωτική κριτική, οι διαμορφώσεις του των πλατειών δεν αποκλίνουν κατά κανόνα ούτε χιλιοστό απ' τις σύγχρονες αντιαισθητικές μορφές. Η κανονική περίπτωση για εκκλησιαστικά κτίσματα (εικ. 96) είναι η συνηθισμένη σήμερα, στο μέσο της πλατείας. Όλες οι υπόλοιπες μορφές πλατειών, τις οποίες ιδιαιτέρως

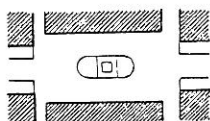
Εικ. 97.

εκθέτει ως υποδείγματα, όπως αυτές στις εικ. 97 έως 100, δείχνουν απλώς ένα δειγματολόγιο όλων των λαθών των σύγχρονων συνόλων με όλες τους τις αδυναμίες, χωρίς σ' αυτές να έχει περισωθεί έστω και μία μοναδική καλλιτεχνική σκέψη από το παρελθόν. Όλες παριστούν κόμβους της οδικής κυκλοφορίας, με όλα τα συνήθη κακά επακόλουθα της κυκλοφοριακής σύγχυσης, της αδυναμίας να αναδειχθεί η αξία των κτηρίων, να εκτεθούν αποτελεσματικά τα μνημεία και να διαμορφωθούν καλλιτεχνικώς οι πλατείες ως κλειστό σύνολο. Οι μοναδικές προτάσεις οι οποίες γίνονται ακό-

μη σε σχέση μ' αυτό, είναι: "Συχνότερη διακοπή των δρόμων μέσω πλατειών και αστυνομικώς απεριορίστη ελευθερία σε σχέση με την υποχώρηση των κτηρίων". Σχετικά μ' αυτές τις ανεπαρκέστατες συμβουλές δεν υπάρχει διαφωνία. Αυτή είναι η ατυχία, ότι αυτή ακριβώς η διαδικασία έχει γίνει σήμερα μόδα, ότι αυτές οι αρχές είναι ακριβώς που αντιφάσκουν κατευθείαν γενικώς σ' όλα τα πρότυπα του παρελθόντος και επίσης σε κάθε θεωρητικώς διατυπωμένη καλλιτεχνική απαίτηση.

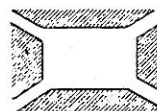
Όχι! Με την απλή μετάθεση των ζητημάτων της πολεοδομίας στους ώμους της τύχης δεν ξεορκίζεται το κακό. Πρέπει δίχως άλλο να διατυπωθούν οι απαιτήσεις της τέχνης θετικά, διότι σήμερα δεν μπορεί πιά κανείς να αφηθεί στην γενική αίσθηση, εκεί όπου κάτι τέτοιο σε θέματα της τέχνης δεν υπάρχει πλέον. Πρέπει απαραίτητως να μελετηθούν τα έργα του παρελθόντος και στην θέση της χαμένης καλλιτεχνικής παράδοσης να τεθεί η θεωρητική γνώση των λόγων, για τους οποίους τα συγκροτήματα των παλαιών δρούν τόσο εξαιρετικά. Αυτές οι αιτίες της καλής εντύπωσης πρέπει να τεθούν ως θετικές απαιτήσεις, ως κανόνες της πολεοδομίας. Μόνο αυτό μπορεί να μας βοηθήσει πραγματικά να πάμε μπροστά, εάν ακόμη αυτό θα ήταν γενικά δυνατό.

Αφού επιχειρήθηκε αυτό στα προηγούμενα, δεν μπορεί να αποφευχθεί το συμπέρασμα, να συντάξουμε τέτοιους κανόνες, ως τελικό αποτέλεσμα όλης της ανάλυσης.

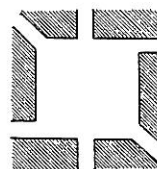
Εικ. 98.

Ένα πράγμα είναι εξ αρχής ξεκάθαρο, ότι δηλαδή δεν μπορεί να καταπιαστεί κανείς με το σχέδιο κατάτμησης μιας νέας περιοχής της πόλης, ξεκινώντας από καλλιτεχνική σκοπιά, χωρίς

Εικ. 99.

να σχηματίσει προηγουμένως μια εικόνα, περί του τι θα γίνει κατά προσέγγιση απ' αυτήν την περιοχή και ποιά περίπου δημόσια κτήρια και πλατείες θα αναμένονταν. Σχετικά μ' αυτό πρέπει να κάνει κανείς τουλάχιστον μια υπόθεση πιθανολόγησης, διότι χωρίς να έχει καμιά ιδέα από ποιά κτήρια και ποιές πλατείες θα αποτελείται μια πολεοδομική περιοχή, και ποιόν σκοπό θα εξυπηρετεί αυτό, δεν μπορεί βέβαια κανείς ούτε το πρόβλημα να θέσει: να μοιραστούν όλα έτσι, ώστε να προσαρμόζονται στο έδαφος και στις άλλες συνθήκες, και συγχρόνως να υπεισέρχεται και ένα μέγιστο καλλιτεχνικής επιδράσης. Αυτό θα ήταν ακριβώς, σαν ένας ιδιοκτήτης να έδειχνε ένα οικόπεδο στον αρχιτέκτονά του και να του έλεγε: Κτίστε μου εδώ επάνω κάτι για εκατό χιλιάδες φλουριά περίπου. "Εννοείτε

Εικ. 100.

μια πολυκατοικία;” Όχι! “ή μια έπαυλη;” Όχι! “Μήπως ένα εργοστάσιο;” Όχι! κ.λ.π. Αυτό θα ήταν τουλάχιστον γελοίο, σίγουρα τρελλό και δεν συμβαίνει ποτέ, διότι κανένας δεν κτίζει χωρίς κάποιο σκοπό και κανένας δεν απευθύνεται σ’ έναν μηχανικό χωρίς πολύ συγκεκριμένο σκοπό, χωρίς κτηριολογικό πρόγραμμα.

Μόνο στην πολεοδομία δεν το βρίσκει κανείς τρελλό, να θέλει να κάνει ένα οικοδομικό σχέδιο χωρίς συγκεκριμένο πρόγραμμα, και αυτό φυσικότερα, διότι ακριβώς δεν έχει κανένα, επειδή ακριβώς δεν γνωρίζει κανείς πώς θα εξελιχθεί η εν λόγω περιφέρεια. Η ακριβής έκφραση αυτής της έλλειψης προγράμματος είναι έπειτα ο γνωστός κάναβος των οικοδομικών τετραγώνων. Αυτό σημαίνει ορθά και κοφτά: “Θα μπορούσαμε ήδη να κάνουμε κάτι το όμορφο και το σκόπιμο, αλλά δεν ξέρουμε τι και γι’ αυτό αποποιούμαστε πρόθυμα να καταπιαστούμε μ’ αυτό το όχι λεπτομερώς διατυπωμένο θέμα, και έτσι εγκαταλείπουμε απλά την διάρθρωση της επιφανειακής έκτασης, ώστε να μπορεί να ξεκινήσει η καταστροφή ανά τετραγωνικό μέτρο”.

Τι απόσταση από το ιδεώδες των παλαιών! Μόλαταύτα, δεν έχει περιγραφεί μ’ αυτά κάποια γελιογραφία, αλλά έχει μόνο σκιαγραφηθεί πιστά η πραγματικότητα. Στην Βιέννη, έχει χαραχθεί ένας τέτοιος κάναβος οικοδομικών τετραγώνων για την δέκατη περιφέρεια, ο οποίος εν συνεχεία μάλιστα ματαιώθηκε, και προς το παρόν βρίσκεται επίσης άλλος ένας τέτοιος στα χαρτιά, για την ονομαζόμενη νέα συνοικία Donaustadt, ο οποίος δεν θα μπορούσε να γίνει ακόμη πιο ελεεινός και αδέξιος.

Υπέρ της άποψης, ότι ένας από τους λόγους για τέτοια σύνολα κενά περιεχομένου, είναι η έλλειψη προγραμματισμού, συνηγορεί επίσης και μια κατάτμηση μέγιστης κλίμακας, δηλαδή ο χωρισμός σε πολιτείες της Βόρειας Αμερικής. Η όλη εκτεταμένη χώρα επιμερίστηκε εκεί, σύμφωνα με το ίδιο σύστημα τετραγώνων, μέσω ευθειών γραμμών κατά την διεύθυνση των κατακόρυφων και οριζόντιων συντεταγμένων, και μ’ αυτό εκφράστηκε σαφώς το γεγονός, σύμφωνα με την φύση του επίσης, ότι δεν ήξερε ακόμη κανείς την χώρα, ότι δεν μπορούσε να προκαθορίσει κανείς την μελλοντική εξέλιξη, ότι ακριβώς η Αμερική δεν είχε πίσω της κανένα παρελθόν, καμιά ιστορία και ότι στον ανθρώπινο πολιτισμό δεν σήμαινε ακόμη τίποτε περισσότερο, πέρα από κάποια τετραγωνικά μίλια γης. Για την Αμερική, την Αυστραλία και άλλες παρθένες πολιτισμικές περιοχές, κατ’ αντιστοιχία ακόμη και για την πολεοδομία, μπορεί ο τετραγωνικός κάναβος να είναι προσωρινά αρκετά ικανοποιητικός. Όπου οι άνθρωποι που αφιερώνονται εξ ολοκλήρου στην επιδίωξή τους για εξάπλωση, ζούν μόνο για να κερδίζουν χρήματα, και κερδίζουν μόνο χρήματα για

να ζουν, εκεί μπορεί βέβαια να αρκεί να τους συσκευάσει κανείς μέσα στα οικοδομικά τους τετράγωνα, σαν τις ρέγγες μέσα στην κονσόρβα.

Μία απαραίτητη επομένως προϋπόθεση, είναι ένα πραγματικό πρόγραμμα. Οι προκαταρκτικές έρευνες γι' αυτό θα μπορούσαν να διεκπεραιωθούν δια της οδού των τεχνικών υπηρεσιών και των επιτροπών. Αυτές θα έπρεπε να αποτελούνται:

Α. Απο έναν προσδιορισμό των πιθανοτήτων αύξησης του πληθισμού της σχεδιαζόμενης πολεοδομικής περιοχής, για τα επόμενα πενήντα χρόνια. Επιπλέον από προβλέψεις για την αναμενόμενη κυκλοφορία και το είδος της κατοίκησης, απ' όπου θα έπρεπε να προκύψει, εάν στην εν λόγω θέση θα έπρεπε να μελετηθεί μια περιοχή ενοικιαζόμενων κατοικιών, ή μια συνοικία επαύλεων, ή ένα σύνολο αφιερωμένο, κατά το πλείστο ή εν μέρει στο εμπόριο ή την βιομηχανία. Η αντίρρηση, ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να προεκτιμηθεί με ασφάλεια ούτε καν κατά προσέγγιση, μπορεί να χαρακτηριστεί άφοβα ως μια απλή υπεκφυγή για να αποφευχθεί ο δίχως άλλο σημαντικός κόπος και η ευθύνη. Όποιος συμβουλευεται την ιστορία μιας πόλης, εξετάζει προσεκτικά την εξέλιξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας και το συνολικό υπόλοιπο στατιστικό υλικό, σταθμίζει τις συνθήκες του δεδομένου τόπου, αυτός έχει σίγουρα αρκετά ερείσματα για να προβάλει με κάποια ασφάλεια στο κοντινό μέλλον ένα πλήθος εμπειρικών δεδομένων, και τίποτε περισσότερο δεν είναι αναγκαίο. Εάν δεν έχει βέβαια κανείς το θάρρος να μελετήσει κάτι συγκεκριμένο, τότε ασφαλώς θα αναπτύσσεται κάθε φορά η περιφέρεια των ενοικιαζόμενων κατοικιών, διότι σ' αυτόν τον γενικό, κι όμως ακριβώς γι' αυτό ανιαρότατο και χωρίς χαρακτήρα σχηματισμό, μπορεί να στεγαστούν κατ' ανάγκη όλα: εργαστήρια, εργατικές κατοικίες, εμπορικά καταστήματα, ανάκτορα κ.λ.π. Όλα μπορεί να τα δεχθεί το οικοδομικό τετράγωνο των ενοικιαζόμενων κατοικιών, αλλά όλα μόνο εν ανάγκη, χωρίς να ικανοποιεί πλήρως κάποια απ' τις ειδικές απαιτήσεις. Σ' αυτό το τετράγωνο με τα ενοικιαζόμενα, που δίχως άλλο απορροφά σχεδόν πλήρως τις σύγχρονες πόλεις, πρέπει να αντιτάχθει αποφασιστικά το θάρρος της θέλησης, διαφορετικά εμφανίζεται αυτό εντελώς αφ' εαυτού του, παντού, ως έκφραση της αμφιταλάντευσης και της αμφιβολίας. Στις συνοικίες επαύλεων (στο Währing στην Βιέννη κ.λ.π.) έχει συμβεί ήδη αυτό στο ίδιο πνεύμα επανειλημμένα, και έτσι αυτό είναι απαραίτητο παντού, όπου πρόκειται να δημιουργηθεί ένα σύνολο με χαρακτήρα και ιδιοτυπία. Στην Βιέννη, μπορεί κανείς να παρατηρήσει την άκρως δυσάρεστη εξέλιξη μιας μονότονης περιοχής οικοδομικών τετραγώνων με ενοικιαζόμενες κατοικίες, ήδη στα σπάρ-

γανα, στην σταδιακά επιχειρούμενη οικοδόμηση της Donaustadt. Δεν θα ήταν καθόλου απαραίτητο να καταστρέψουμε τα πάντα εκ των προτέρων σε μια τόσο εξέχουσα θέση, η οποία πιθανώς καλείται να αποτελέσει κάποτε ένα λαμπρό σημείο της Βιέννης του μέλλοντος. Ας σκεφθεί κανείς την Πέστη, όπου βρίσκονται οι ωραιότερες και πιο ζωντανές περιοχές του Δούναβη, απ' τον οποίο κυρίως αντλούν την αισθητική τους· ας σκεφθεί κανείς, ότι το εμπόριο και η κυκλοφορία δεν μπορούν να παραμείνουν για πάντα ακριβώς έτσι, όπως έχουν προς το παρόν· ότι όμως αργά ή γρήγορα θα είναι επιτέλους κάποτε η διευθέτηση της Σιδηράς Πύλης και στον Δούναβη ένα τετελεσμένο γεγονός, και ότι η κυκλοφορία του Δούναβη θα είναι ικανή για μια μεγαλειώδη αύξηση, η οποία μπορεί να καθυστερεί ακόμη για πολύ, που τελικά όμως πρέπει να έρθει και θα έρθει αφού οι γεωγραφικές προϋποθέσεις γι' αυτό είναι δεδομένες. Θα πρέπει τότε να γκρεμιστεί πάλι το εν τω μεταξύ σταδιακά αυξημένο συνοθύλευμα των σπιτιών; Θα πρέπει τότε να μεταβληθεί, με υπερβολικό κόστος το ευτυχώς ακόμη μόνο στα χαρτιά ευρισκόμενο οδικό δίκτυο, που έχει εκπονηθεί σύμφωνα με το παράλογο τετραγωνικό σύστημα; Ποιός θα αναλάβει γι' αυτό σήμερα την ευθύνη; Ή πιστεύει κανείς ότι θα πρέπει ήδη τώρα να παραιτηθούμε οριστικά από μια μελλοντική εξέλιξη της Βιέννης; Πράγματι, δεν θα έπρεπε πιά να περάσει ούτε μια μέρα, για να διαταχθεί εκεί η αναστολή της ήδη επιχειρούμενης ανοικοδόμησης “ενοικιαζόμενων στρατώνων”, ακριβώς κατά το πρότυπο της δέκατης περιφέρειας, αλλιώς αυτή η εξαισία θέση, πάνω στο μεγάλο ποταμό, με μακρυνές θέες και βουνά στο βάθος, κάποια ωραία μέρα, χωρίς να το έχει θελήσει κανείς, θα έχει αναλωθεί για να γίνει μια πληκτική “συνοικία στρατώνων”, απ' την οποία δεν θα μπορεί πιά να διαμορφωθεί τίποτα σωστό.

Αυτό το παράδειγμα θα ήθελε να δείξει, ότι δεν αληθεύει, να πιστεύει κανείς ότι μπορεί να δουλέψει χωρίς πρόγραμμα. Προς όφελος επίσης του πράγματος πρέπει να συνταχθεί ένα πρόγραμμα, διότι αλλιώς διαμορφώνεται κάθε φορά από μόνη της η μεταξύ όλων χείριστη εναλλακτική περίπτωση*

B. Με βάση αυτές τις κατ' αρχήν αναγκαίες έρευνες, θα έπρεπε

* Στο εδώ παρατιθέμενο παράδειγμα θα έπρεπε προπαντός να αναζητηθεί με οποιαδήποτε θυσία μια συνεχής σύνδεση με την παλιά πόλη και εν συνεχεία, με μεγαλύτερη αύξηση της κυκλοφορίας του Δούναβη, θα έπρεπε στο μέσο περίπου της κατά μήκος εκτεινόμενης οικοδομικής έκτασης να τοποθετηθεί μια ανάλογη περιοχή εμπορίου, αντίθετα στο ρεύμα του ποταμού ενδεχομένως μια συνοικία επαύλεων, κατά την φορά του ρεύματος μια θέση βιομηχανίας, και όσο όλα αυτά δεν είναι ακόμη εφικτά θα έπρεπε καλύτερα να μην γίνει τίποτε, διότι δεν υπάρχει και καμιά ανάγκη γι αυτό.

εν συνεχεία να προβλεφθούν τα πιθανώς αναγκαία δημόσια κτήρια, κατά αριθμό, έκταση, και ενδεχόμενο εξοπλισμό. Όλα αυτά, με συλλογή του σχετικού στατιστικού υλικού, το οποίο το παίρνει κανείς παντού εύκολα, μπορούν να προκαθοριστούν πολύ καλά, διότι όλα αυτά εξαρτώνται από το πληθυσμιακό μέγεθος: ο αριθμός και το μέγεθος των εκκλησιών, των σχολείων, των υπηρεσιακών κτηρίων, των αγορών, των δημόσιων κήπων και ίσως ακόμη και ενός θεάτρου.

Μόλις έχει καθορισθεί και αυτό, θα έπρεπε να εξακριβωθούν οι βέλτιστες ομαδοποιήσεις και τοποθετήσεις συμπεριλαμβανομένων και όλων των συνδέσεων μ' αυτό δε, θα ξεκινούσε η κύρια σύνθεση του πολεοδομικού σχεδίου για την οποία θα έπρεπε απαραίτητως να προκηρυχθούν ανοιχτοί διαγωνισμοί. Εκτός από τα μόλις παρατεθέντα στοιχεία των προεργασιών, θα έπρεπε να επισυναφθεί στο πρόγραμμα του διαγωνισμού η ακριβής αποτύπωση του εδάφους, συμπεριλαμβανομένων όλων των μέχρι εκείνη τη στιγμή υπαρχόντων δρόμων και άλλων λεπτομερειών, όπως και πληροφοριών για κατευθύνσεις των ανέμων, ενδεχόμενες σημαντικές στάθμες νερού, και ό,τι άλλο θα μπορούσε να είναι τοπικής σημασίας.

Στους μελετητές θα ετίθετο το ζήτημα, να βάλουν κατ' αρχήν τα ζητούμενα δημόσια κτήρια, κήπους κ.λ.π. στην καταλληλότερη θέση και με την περισσότερη αρμόζουσα συσχέτιση μεταξύ τους. Συγχρόνως θα έπρεπε π.χ. ένας ή περισσότεροι δημόσιοι κήποι να διατηρηθούν σε όσο το δυνατόν ίση απόσταση μεταξύ τους. Κάθε ένας απ' αυτούς τους κήπους δεν θα έπρεπε να τοποθετηθεί ελεύθερος στους δρόμους, αλλά να περιβληθεί ολόγυρα με σπίτια (για τους λόγους που αναφέρθηκαν προηγουμένως) και να γίνει προσπελάσιμος μέσω δύο ή περισσότερων πυλών, μιας μορφής που να ανταποκρίνεται στις συνθήκες, αλλά να μην είναι κάθε φορά ίδια. Έτσι θα προστατευόνταν κατά το δυνατόν οι κήποι και θα προέκυπταν μέτωπα σπιτιών σημαντικής αξίας, συγχρόνως όμως και εξαιρετική προστασία συγκριτικά με το σύστημα των τυπικών οικοδομικών τετραγώνων.

Σε αντίθεση με τον επιμερισμό των κήπων, τα κτίσματα θα έπρεπε να συνενωθούν με την εκκλησία, τον ενοριακό κήπο και το δημοτικό σχολείο και άλλα παρόμοια, όπως ακριβώς αυτό φαίνεται ταιριαστό. Οπωσδήποτε θα έπρεπε μνημεία, κρήνες, και δημόσια κτήρια να συνδυαστούν κατά το δυνατόν, ώστε τουλάχιστον να γίνεται δυνατή μια μεγαλύτερη, πλούσια και εντυπωσιακή πλατεία. Εάν προέκυπταν περισσότερες πλατείες, τότε αυτές θα έπρεπε μάλλον να συνενωθούν επίσης σε ένα σύνολο πλατειών, αντί να διασκορπιστούν μακριά η μια απ' την άλλη. Κάθε πλατεία πρέπει να αποκτά στην τοποθεσία της, ήδη λόγω μεγέθους και μορφής της, έναν απόλυτα σαφή χαρα-

κτήρα, όπου εδώ θα έπρεπε να δοθεί προσοχή και στις καλές καταλήξεις των δρόμων και σε μια κλειστή μορφή του τοιχώματος της πλατείας. Θα έπρεπε επίσης να ληφθούν υπ' όψιν οι προοπτικές δράσεις, όπως επίσης και η εκμετάλλευση των τυχόν απ' την φύση δεδομένων προοπτικών. Το ευνοϊκό πεταλοειδές σχήμα των συνόλων του Bagock, το σύστημα των προαυλίων κατά το είδος των παλιών Atgium και άλλα παρόμοια, που είναι γνωστά ως με βεβαιότητα πλήρη αίσθησης στοιχεία, θα έπρεπε να τα διατηρούμε στην μνήμη μας για κατά περίπτωση χρησιμοποίηση. Εκκλησίες και μνημειακά κτήρια δεν θα έπρεπε φυσικά να διατάσσονται ελεύθερα, αλλά ενοικοδομημένα στο τοίχωμα της πλατείας, απ' όπου θα προέκυπταν εντελώς από μόνες τους κατάλληλες θέσεις για μελλοντικές κρήνες και μνημεία κατά μήκος των παρυφών της πλατείας. Ανωμαλίες του εδάφους, υπάρχοντα ποτάμια ή δρόμοι, δεν θα έπρεπε να παραμερίζονται βίαια, για να εξαναγκασθεί η εγκατάσταση ενός πληκτικού τετραγωνισμού, αλλά να διατηρηθούν ως ευπρόσδεκτοι λόγοι για διακοπτόμενους δρόμους και άλλα ακανόνιστα σχήματα. Τέτοια ακανόνιστα σχήματα, που προς το παρόν παραμερίζονται με υψηλά έξοδα, είναι ακριβώς απαραίτητα. Χωρίς τέτοια ακανόνιστα σχήματα θα μείνει στην εντύπωση του συνόλου, ακόμη και με άριστη κατά τα άλλα εκτέλεση, μια ακαμψία, μια ψυχρή επιτήδευση. Εκτός απ' αυτό, είναι ακριβώς αυτά, τα οποία κάνουν δυνατό τον εύκολο προσανατολισμό μέσα στην σύγχυση των δρόμων, και ειδικά από άποψη υγιεινής θα μπορούσαν αυτά να συσταθούν θεرمότατα, διότι η καμπυλότητα και η διακοπή των δρόμων στις παλιές πόλεις είναι αυτή που προξενεί την συσσώρευση και την διακοπή των κατευθύνσεων των ανέμων, έτσι ώστε ακόμη και οι ισχυρότερες θύελλες με όλη τους την δύναμη να σαρώνουν μόνο τις στέγες, ενώ στις πολεοδομικές περιοχές ορθογωνικής μορφής ορμούν μέσα απ' τους ευθείς δρόμους με τρόπο άκρως ενοχλητικό και επίσης βλαβερό για την υγεία. Αυτό μπορεί κανείς να το παρατηρήσει επαρκώς, παντού όπου συνυπάρχουν η μια δίπλα στην άλλη παλιές και νέες πολεοδομικές περιοχές, και πιο καλά ίσως στην τόσο πολύ ευλογημένη με αέρηδες Βιέννη. Ενώ μπορεί κανείς με μέτρια ένταση του ανέμου να διασχίσει την παλιά πόλη χωρίς ενόχληση, καλύπτεται αμέσως από σύννεφα σκόνης, μόλις πατήσει σε ένα νέο συγκρότημα.

Σε ελεύθερες πλατείες, δρόμοι που έρχονται απ' όλες τις κατευθύνσεις, που συγκεντρώνουν επίσης και τους ανέμους όλων των κατευθύνσεων (όπως στην νέα πλατεία του δημαρχείου της Βιέννης), μπορεί κανείς να παρατηρήσει, σχεδόν όλο τον χρόνο, τους πιο ωραίους ανεμοστρόβιλους, το καλοκαίρι ως στήλες σκόνης, τον χει-

μώνα ως σίφουνες χιονιού. Αυτό είναι επίσης ένα αξιόπαινο κατόρθωμα της σύγχρονης πολεοδομίας.

Ιδιαίτερη επίδραση στην κατανομή του ανέμου ασκούν κτήρια που εξέχουν ψηλά πάνω από το επίπεδο των στεγών, ειδικά οι γιγαντιαίες απότομες στέγες των γοθθικών καθεδρικών ναών, στις οποίες σπάνε οι άνεμοι και έτσι βυθίζονται στο βάθος. Γι αυτό και η γύρω περιοχή τέτοιων καθεδρικών ναών σπάνια είναι απολύτως υπήνεμη. Για τον καθεδρικό ναό του Αγ. Στεφάνου της Βιέννης το αναφέρει αυτό ένα παλιό εύθυμο ρητό:

“Στην Βιέννη, η μητρόπολη του Αγ. Στεφάνου
Είναι απ’ έξω γκρι και μέσα σκοτεινή.
Εάν την έχεις δει από εμπρός,
Τότε μπορείς να πας και προς τα πίσω,
Εκεί την βλέπεις από πίσω,
Εφ’ όσον στο επιτρέπει ο άνεμος”.

Ίσως να ήταν καλό, απλώς εξ αιτίας του ανέμου, να τοποθετούμε τέτοια εκκλησιαστικά κτίσματα, έτσι, ώστε αυτά να στέχονται με την περιοχή του ιερού αντίθετα προς την επικρατούσα κατεύθυνση του ανέμου, διότι τότε η σιλουέττα του επικλινούς ιερού και των υπερέχοντων πύργων θα αποτελούσε συνολικά, μια αντίθετα στον άνεμο λοξά υψωνόμενη επιφάνεια, η οποία θα πίεζε το ρεύμα του αέρα περισσότερο προς τα επάνω, παρά προς τα κάτω, και διότι η στέγη του μεσαίου κλίτους θα έσκιζε το ρεύμα του αέρα σαν μια αναποδογυρισμένη καρίνα πλοίου.

Ότι κατά την επιλογή των κατευθύνσεων των δρόμων θα πρέπει να λαμβάνονται υπ’ όψην προσηκτικά, τόσο τα σημεία του ορίζοντα, όσο και τα επικρατούντα ρεύματα του αέρα, το εκθέτει λεπτομερώς και ο Βιτρούβιος. Η σοφότετη όμως σύγχρονη πολεοδομία τα έχει φυσικά ξεχάσει και αυτά εντελώς, διότι αυτή φαίνεται να έχει ένα ιδιαίτερο δικαίωμα, να τα αντιμετωπίζει όλα τόσο αδέξια, όσο αυτό είναι δυνατό.

Μετά από προσηκτική εξέταση όλων των εδώ σύντομα αναφερθεισών προϋποθέσεων, το προσωρινό σκίτσο του πολεοδομικού σχεδίου θα έδειχνε ήδη μεμονωμένα οικοδομικά σύνολα, μερικά μεγαλύτερα συμπλέγματα κήπων με μακρυνές σειρές σπιτιών χωρίς διακοπή, και μερικές κύριες πλατείες με εντελώς συγκεκριμένο σχήμα και μέγεθος. Επιπλέον θα έπρεπε έπειτα να καθοριστούν πρώτα οι κύριες οδοί επικοινωνίας, συνυπολογίζοντας επίσης και όλες τις άλλες προϋποθέσεις, και μ’ αυτά θα έφτανε κανείς επιτέλους στο σημείο εκείνο, που η γενική συνέλευση των συλλόγων των μηχανικών και αρχιτεκτόνων στο Βερολίνο, χαρακτήρισε ως αφετηρία.

Αλλά και μ' αυτά επίσης θα είχε γίνει μόλις η μισή δουλειά, διότι το έργο που προέκυψε από τα επιτευχθέντα κύρια σημεία, εάν αφηθεί μόνο του, τείνει, όπως δείξαμε, παντού και πάντα προς το σύστημα των τετραγώνων. Κι εδώ επίσης θα ήταν λοιπόν τελευταία μια σταθερή απόφαση αναγκαία, ώστε το έργο που άρχισε καλά να μην εκφυλιστεί πάλι από μόνο του. Θα ήταν αναγκαία μία αδιάκοπη, επίσης καλλιτεχνική επιτήρηση, μία διαρκής απαίτηση καλλιτεχνικών δράσεων, είτε μέσω επαναλαμβανόμενων διαγωνισμών κατά την διάρκεια των εργασιών, είτε με άλλο τρόπο. Ενδεχόμενοι ειδικοί διαγωνισμοί για μεμονωμένες πλατείες μιας μεγαλύτερης πολεοδομικής επέκτασης θα μπορούσαν να συνδυαστούν επωφελώς με τον διαγωνισμό για τα δημόσια κτήρια, τα ευρισκόμενα σ' αυτήν την πλατεία, απ' όπου ίσως θα επιτυγχανόταν με τον καλύτερο τρόπο να υπάρξουν σε μία εντυπωσιακή αρμονία η πλατεία και τα κτήρια, αφού έτσι θα έβγαιναν στην πραγματικότητα από το ίδιο καλούπι. Εάν ο διαγωνιζόμενος αρχιτέκτων-καλλιτέχνης δεν ήταν δεμένος σε ένα συγκεκριμένο οικοδομικό τετράγωνο, όπως αυτόν τον καιρό συμβαίνει τις πιο πολλές φορές, αλλά μπορούσε να κινηθεί ελεύθερα, τότε θα κέρδιζαν και τα ίδια τα κτήρια σε ποικιλία και ζωή. Ενώ κατά το τετραγωνικό σύστημα, ακόμη, και τα πιο μεγαλόπρεπα μνημειακά μας κτίσματα τα πιέζει ένας βραχνάς. Η πιο στοιχειώδης κυβική κατανομή του χώρου, η οποία στους δημιουργούς του Βαρόκ παρουσιάζει ένα τέτοιο πλήθος θεμάτων, έχει συρρικνωθεί κάτω από την μοναρχική εξουσία αυτού του κακότυχου συστήματος κατάτμησης σε ένα μοναδικό βασικό σχήμα, το οποίο επιπλέον είναι το πιο ανιαρό απ' όλα, δηλαδή τον κύβο.

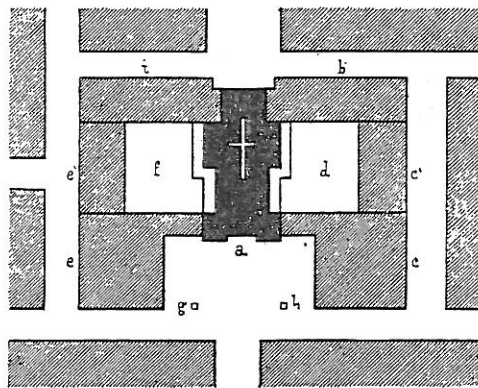
Μόνο η ελευθερία της διάρθρωσης της πλατείας θα μπορούσε εδώ να δώσει ζωή και κίνηση στην συνολική αρχιτεκτονική μορφή, και έτσι θα έπρεπε να εξετάζει κανείς συνεχώς πολλά ακόμη στην λεπτομέρεια, ώστε μια πολεοδομική επέκταση που άρχισε με επιτυχία να μην τελειώσει εντούτοις ανεπιτυχώς. Ένα πολεοδομικό συγκρότημα είναι ακριβώς ένα μεγάλο δύσκολο έργο. Όσο συχνά κι αν ερευνά κανείς την ιστορία μιας διάσημης παλιάς πόλης, μπορεί να αναγνωρίσει, πόσα τεράστια ποσά πνευματικού κεφαλαίου έχουν επενδυθεί εκεί, τα οποία τώρα αποδίδουν τόκους συνεχώς, υπό την μορφή της εξαίσιας αίσθησης. Με εγγύτερη θεώρηση, παρατηρεί κανείς, όπως και στην υλική ζωή έτσι κι εδώ, το ύψος των τόκων βρίσκεται σε αναλογία με το μέγεθος του επενδεδυμένου κεφαλαίου και ότι εξαρτάται από μια κατάλληλη επένδυση του τελευταίου, το να θέλει κανείς να απολαύσει τους τόκους ενός καλού αποτελέσματος. Η σκέψη για το ύψος του κατατεθειμένου πνευματικού κεφαλαίου, σε έναν

οποιονδήποτε σύγχρονο τετραγωνικό κάναβο, έχει κάτι που πράγματι ντροπιάζει. Μέγεθος τετραγώνων και πλάτος δρόμων έχουν τις πιο πολλές φορές ήδη καθοριστεί από κάποια απόφαση μιας συνεδρίασης. Έπειτα όμως μπορεί το σχέδιο της κατάτμησης της νέας πολεοδομικής περιοχής να ολοκληρωθεί ακόμη και απ' τον τελευταίο γραφιά ή κλητήρα, εάν δεν δίνει κανείς καμιά βαρύτητα σε λίγο πολύ λεπτή σχεδιαστική εκτέλεση. Οι καλλιτεχνικές αξίες του συγκροτήματος είναι τότε πράγματι μηδενικές και επομένως εκ των υστέρων, και η εντύπωση μηδενική, και κατ' ακολουθία αυτού και η χαρά επίσης των κατοίκων για την πόλη τους μηδενική, και έτσι σε τελευταία ανάλυση και η αφοσίωση σ' αυτήν, η υπερηφάνεια γι' αυτήν, με μια λέξη το συναίσθημα για την πατρίδα μηδενικό, όπως αυτό μπορεί κανείς πράγματι να το παρατηρήσει στους κατοίκους άτεχνων ανιαρών νέων πόλεων. Εάν θεωρηθεί από την σκοπιά αυτήν, θα έπρεπε ίσως να μπορεί να γίνει περισσότερο κατανοητή στην κυρίως υλικά διακείμενη εποχή μας, η σημασία μιας επίσης καλλιτεχνικής διαμόρφωσης της πολεοδομίας. Γύρω από την εθνική-οικονομική επίσης σπουδαιότητα των καλών τεχνών έχουν ήδη γραφτεί πολλά και αυτή προς το παρόν είναι γενικώς παραδεκτή. Αυτό είναι σημαντικό, διότι η καθαρά ιδεατή σημασία της τέχνης ως αυτοσκοπού, ίσως μάλιστα και ως ύψιστου σκοπού των πολιτιστικών επιδιώξεων και της ανθρώπινης δραστηριότητας γενικά, δεν γίνεται καθόλου γενικώς αποδεκτή. Επειδή όμως στην τέχνη γενικά ενυπάρχει επίσης και μια κοινωνική και μια οικονομική αξία, θα μπορούσε τελικά, πράγμα που θα έπρεπε να το δουν ακόμη και οι σκληρόκαρδοι πολεοδοοικονομολόγοι, να μην είναι καθόλου άσχημο, να μεταθέσουμε επίσης κάποτε κάποια ποσά, μέσω της οδού της φροντίδας για την τέχνη πολεοδομικών συνόλων, στην αίσθηση για την πατρίδα, στον τοπικό πατριωτισμό και ίσως επίσης και στον τουρισμό.

Εάν θεωρήσει κανείς το ερώτημα του πολεοδομικού σχεδιασμού από μια πλευρά, όπως αυτό συμβαίνει πάντα, τότε καταλήγει πάντα στο συμπέρασμα ότι τα πράγματα στην νεώτερη εποχή αντιμετωπίστηκαν πολύ επιπόλαια. Θα έπρεπε να προστεθεί σ' αυτόν πολύ περισσότερη πνευματική δύναμη και ειδικά να γίνει επίσης και μια φορά κάτι προς όφελος της παραμελημένης καλλιτεχνικής πλευράς. Εάν όμως θα έπρεπε να επιδιωχθούν οπωσδήποτε πρακτικά αποτελέσματα, τότε θα έπρεπε κανείς να προχωρήσει με μεγάλη ενεργητικότητα και επιμονή, διότι όσον αφορά το πνέυμα της καλλιτεχνικής αναζωογόνησης της πολεοδομίας δεν πρόκειται για τίποτε λιγότερο από την πλήρη απόρριψη της προς το παρόν επικρατούσας μεθόδου και την αναστροφή όλων των συνηθισμένων κανονισμών ακριβώς στο αντίθετό τους.

Για να συνοψίσουμε όλες τις ως τώρα χωριστά παρουσιασθείσες αντιμαχόμενες απόψεις, θα έπρεπε να θυμηθούμε γενικά την ενέργεια της όρασης, την ψυχολογική μορφή, υπό την οποία πραγματοποιείται η αντίληψη του χώρου, πάνω στην οποία βασίζονται όλα τα αρχιτεκτονικά αποτελέσματα. Το μάτι βρίσκεται στο κέντρο της πυραμίδας της όρασης. Τα προς θεώρηση αντικείμενα είναι κυκλικά τοποθετημένα γύρω του, ή πλησιάζουν λίγο πολύ αυτήν την ως προς τον παρατηρητή κοίλη διάταξη. Αυτή είναι η κατευθυντήρια προοπτική σκέψη μιας ενσυνείδητης σύνθεσης των δημιουργών του Bagock και φυσικά η μορφή εκείνη, στην οποία μόνο μπορούν να επιτευχθούν οι πιο έντονες εντυπώσεις, αφού μόνο έτσι μπορεί συγχρόνως να επισκοπηθεί και να γίνει αισθητός ένας μέγιστος αριθμός αντικειμένων του χώρου. Το εντελώς αντίθετο απ' αυτό προσφέρει το σύγχρονο οικοδομικό τετράγωνο.

Εκφρασμένη επομένως με συντομότερη διατύπωση, η απαίτηση της τέχνης είναι: **Κοιλότητα**, και η απαίτηση της εκμετάλλευσης των οικοπέδων: **Κυρτότητα**.

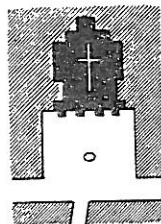
Εικ. 101.

Αυτό είναι μια αντίφαση, απ' αυτές που δεν θα μπορούσαν να είναι πιο έκδηλες. Η απαίτηση όμως, για ένα καλό πολεοδομικό σχέδιο, θα είναι να μην ενισχύουμε αποκλειστικά ούτε την αξία του ενός ούτε του άλλου, αλλά ανάλογα με τις δεδομένες συνθήκες να συμβιβάζουμε κάθε φορά επιδέξια και τις δύο ακραίες καταστάσεις, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται το μέγιστο της

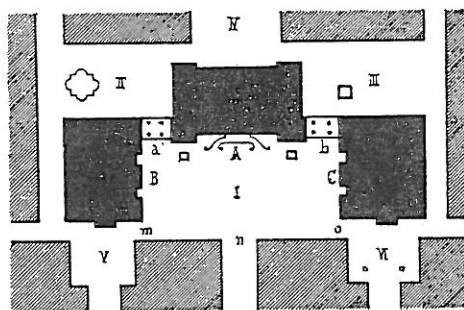
συνολικής εντύπωσης στο σύνολο του οικονομικού και επίσης καλλιτεχνικού αποτελέσματος.

Ένα απ' τα γενικώς εφαρμόσιμα βοηθητικά μέσα, για να πραγματοποιήσουμε αυτή την συμφιλίωση, έχει ήδη αναφερθεί: δηλαδή να παραχωρούμε προ παντός το προβάδισμα στην καλλιτεχνική απαίτηση των κύριων πλατειών και των λεωφόρων, ενώ οι δευτερεύουσες περιοχές θα μπορούσαν, προς όφελος της οικονομίας, να εγκαταλειφθούν περισσότερο στο σύστημα της εκμετάλλευσης της γης. Παρ' όλα αυτά φαίνεται, ότι μια κανονική κατάσταση, με τις αντίθετες μάλιστα απαιτήσεις της τέχνης, μπορεί ακόμη μέχρι έναν ορι-

σμένο βαθμό να βρει μια αρμονία. Για να το αποδείξουμε αυτό, ας εξηγήσουμε τα ακόλουθα σκίτσα: Η εικ. 101 παρουσιάζει την τοποθέτηση ενός εκκλησιαστικού κτίσματος κατά τα πρότυπα του Barock (όπως αυτά περίπου της εικ. 102). Η εκκλησία (a) είναι ενοικοδομημένη, απ' όπου προκύπτει μια πλατεία της εκκλησίας, κλεισμένη από τρεις πλευρές, με κατάλληλες θέσεις (g και h) για μνημεία ή κρήνες, στην οποία, απέναντι απ' την εκκλησία εκβάλλει ένας δρόμος αρκετά μεγάλου πλάτους. Τα προσοικοδομήματα θα ήταν τα ακόλουθα: (b). η ενοριακή αίθουσα, έτσι ώστε αυτή συμπεριλαμβανομένης και της γραμματείας να βρίσκεται σε άμεση επαφή με το ιερό της εκκλησίας· (c). ένα σχολείο αρρένων, ώστε από 'δω να μπορούν τα παιδιά, ακόμη και με κακό καιρό να φθάνουν αμέσως στην εκκλησία. Η μεγάλη αυλή (d). θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως αυλή γυμναστικής και είναι χωρισμένη από την εκκλησία μέσω μιας λεπτής υπηρεσιακής αυλής με υψηλή μάντρα. Η άλλη πλευρά μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί ως σχολείο θηλέων (e) με νηπιαγωγείο (f). Τα τρία υπόλοιπα οικοπέδα (c', e' και i') θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως ενοικιαζόμενες κατοικίες ή σε περίπτωση ανάγκης επίσης και για σχολικούς σκοπούς. Στις δύο αυλές (d και f) μπορεί κανείς να προβλέψει επίσης φυτεύσεις κισσών στην μάντρα του κήπου, δένδρων και θάμνων και ομοίως θα μπορούσε απέναντι από την πίσω όψη της εκκλησίας να διαταχθεί μία μικρή πλατεία ή μία όχι πολύ μακριά λεωφόρος με δενδροστοιχίες. Σ' αυτό το σκίτσο δόθηκε επίτηδες ένα όσο το δυνατόν λιτό παράδειγμα, όπως τυχόν αυτό θα ήταν κατάλληλο ως τύπος για ένα προάστιο. Η ομορφιά της ήρεμης κλειστής εκκλησιαστικής πλατείας, οι σημαντικές οικονομίες στο εκκλησιαστικό κτίσμα και η ευνοϊκή προσπέλασή του από το σχολείο και την ενοριακή αίθουσα, είναι οφθαλμοφανή. Μιά παρόμοια διάταξη θα μπορούσε να συμβεί σε κάθε πολύ μικρή εκκλησία χωριού, όπου η συσσώρευση των λίγων στοιχείων που κατέχει η μικρή κοινότητα,

Εικ. 102.
BIENNH:
Piaristenkirche
και πλατεία.

Εικ. 103.

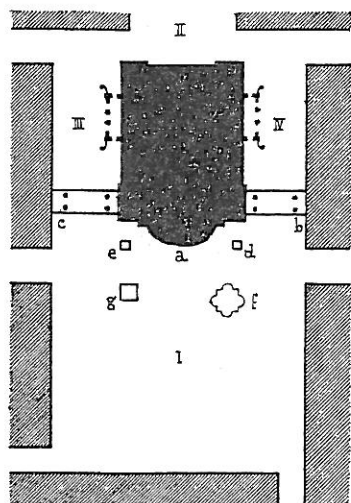
δηλαδή, εκκλησία, ενοριακή αίθουσα, σχολείο, ίσως ακόμη μία κρήνη, μία στήλη της θεοτόκου ή ένα μικρό μνημείο δίπλα σε μια αντίστοιχη δενδροφύτευση και χάραξη δρόμων, θα μπορούσαν να συνενωθούν σε ένα κλειστό σύνολο με αυξημένη εντύπωση.

Σε μεγαλύτερες κοινότητες πόλεων υφίσταται πάντα η ανάγκη ενός μεγαλύτερου δημαρχείου με το οποίο συνδέονται επίσης μία πλατεία αγοράς με κρήνη, και άλλα τυχόν διοικητικά κτήρια (ταμειυτήριο, ενεχυροδανειστήριο, δημοτικό μουσείο, αίθουσες αγορών, αποθήκες, κ.λ.π.). Απ' αυτά αναπτύσσεται ένας μεγάλος οικοδομικός κορμός, ο οποίος πρέπει να χωρισθεί σε πολυάριθμες πτέρυγες. Σύμφωνα με το συνηθισμένο σύστημα των τετραγώνων καθορίζεται γι' αυτό στο σχέδιο κατάτμησης, ένας αρκετά μεγάλος, περίπου τετραγώνος χώρος. Με αυτήν την εξ αρχής δυσμενή παραδοχή, δεν μένει στον αρχιτέκτονα τίποτε άλλο, από την διάταξη πολλών αυλών στο εσωτερικό, ενώ το εξωτερικό του κτηρίου παριστάνει ένα κυβοειδές κούτσουρο, τεσσάρων, σχεδόν όμοιων όψεων ίδιου ύψους, τις οποίες μπορεί να δει κανείς μόνο την μία μετά την άλλη ύστερα από ένα μακρύ περίπατο γύρω απ' τις γωνίες, έτσι ώστε να μην μπορεί να επιτευχθεί μία ταυτόχρονη συνολική επίδραση όλης της δαπάνης, δηλαδή ένα μέγιστο της εντύπωσης με τα ελάχιστα έξοδα. Εάν παραχωρούνταν στον αρχιτέκτονα κατά την σύνταξη του σχεδίου, επίσης και η μελέτη της πλατείας και της περιοχής της, τότε θα μπορούσε να είχε προσεγγιστεί το θέμα εξ αρχής εντελώς διαφορετικά. Θα μπορούσαν να είχαν μελετηθεί διάφορα μεγάλα και μικρά κτήρια, ανάλογα με τις υπάρχουσες ανάγκες, και αυτά θα μπορούσαν να ομαδοποιηθούν σύμφωνα με τους προοπτικούς νόμους των κοίλων επιφανειών, έτσι, ώστε να προκύψουν εντυπωσιακές δημόσιες πλατείες στη θέση των έρημων από ανθρώπους, μελαγχολικών εσωτερικών αυλών. Ο συνδυασμός θα ήταν κάθε φορά, υπό διαφορετικές συνθήκες διαφορετικός, και όσο περισσότερη ελευθερία θα επέτρεπε κανείς στον εαυτόν του, τόσο πιο γραφικές ομαδοποιήσεις θα μπορούσαν να επιτευχθούν. Εάν θέλει κανείς να απομακρυνθεί σκόπιμα πολύ λίγο μόνο από την κανονική κατάτμηση, τότε μπορεί να παρουσιασθεί ως απλό παράδειγμα το σκίτσο γενικής κάτοψης της εικ. 103. Σύμφωνα μ' αυτό, Α θα ήταν το κύριο κτήριο με άνετη ράμπα εισόδου, στο βάθος μιας πλατείας κλεισμένης απ' τις τρεις πλευρές (I), με δύο μνημεία, ιστούς για σημαίες, ή μεγάλους φανούς στις δύο πλευρές. Β και C θα ήταν πλάγια κτήρια, τα οποία στα σημεία a και b βρίσκονται σε σύνδεση με το κύριο κτήριο μέσω διαδρόμων πάνω από τοξωτά περάσματα. Έτσι θα προέκυπτε μία μεγαλόπρεπη πλατεία, περιβαλλόμενη από στοιχεία ενιαίου ύψους, και μία κατά το

δυνατόν εκμετάλλευση των μνημειακών όψεων, τρεις απ' τις οποίες θα μπορούσαν να επισκοπηθούν δια μιας, ενώ ανα δύο οι πίσω όψεις θα δέσποζαν στις μικρότερες πλατείες II και III. Επίσης και οι ακόμη μικρότερες δευτερεύουσες πλατείες IV, V και VI θα λάμβαναν ένα μερίδιο κάθε μία από κάθε όψη, ενώ σύμφωνα με το σύστημα των τετραγώνων θα έμεναν όλες αυτές οι όψεις με άριστο μνημειακό διάκοσμο, κρυμμένες στις αυλές, όπου δεν τις βλέπει κανείς. Κάθε μία από αυτές τις πολυάριθμες πλατείες θα μπορούσε να πάρει τον δικό της χαρακτήρα. Η κύρια πλατεία I θα μπορούσε να περιβάλλεται, σε σύνδεση με της τοξωτές πύλες a και b, ολόγυρα από κιονοστοιχίες, οι οποίες τώρα θα επιδρούσαν επίσης κατάλληλα, διότι θα ήταν ορατές, θα συνεχίζονταν χωρίς διακοπή, και ευρισκόμενες πάνω στις κατευθύνσεις κυκλοφορίας από την πλατεία II προς την VI και από την III προς την V, θα χρησιμοποιούνταν. Οι πλατείες II και III θα μπορούσαν, η μία μέσω μιας κρήνης, η άλλη μέσω ενός μεγαλύτερου μνημείου, το καθένα σε διαφορετική θέση, να δημιουργήσουν μια διαφορετική αίσθηση. Οι μικρότερες πλατείες V και VI αποκτούν έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα μέσω των γωνιών τους που υποχωρούν στην διερχόμενη κυκλοφορία, οι οποίες δε, θα ήταν εξαιρετικά κατάλληλες για εστιατόρια ή ζαχαροπλαστεία με προκατασκευασμένους εξώστες, ή για διάταξη υπερέχοντων μνημείων (αφιερωματικών στηλών) (βλ. VI). Ιδιαίτερα ευνοϊκός θα ήταν ένας τέτοιος ανοικτός διαχωρισμός του κτηριακού συμπλέγματος για τις οικοδομικές πτέρυγες ενός μεγαλύτερου Πανεπιστημίου, μιας Ακαδημίας ή τεχνικής ανώτατης σχολής. Στην μία πλευρά ίσως το εργαστήριο χημείας και οι διάφορες συλλογές, στην άλλη πλευρά το ινστιτούτο ανατομίας και γενικά η ιατρική σχολή, στη μέση το κύριο κτήριο. Αυτή, με ακόμη πιο εκτεταμένη ελευθερία στην ομαδοποίηση, θα ήταν σίγουρα για τον αρχιτέκτονα μια πολύ πιο εύλογη εργασία, απ' ό,τι να πρέπει να τα συμπίεσει όλα μέσα σ' έναν άκαμπτο κύβο χωρίς ισχυρές προεξοχές.

Ας μας επιτραπεί κι άλλο ένα παράδειγμα: η τοποθέτηση ενός θεάτρου. Αυτά τα οικοδομήματα πρέπει να στέκονται ελεύθερα για λόγους πυρασφάλειας. Εάν μεταχειριστεί όμως κανείς το βοηθητικό μέσο των τοξωτών πυλών ή των αψίδων, που εξέλειπε βέβαια στην σύγχρονη πολεοδομία, τότε μπορεί κανείς να εντάξει ακόμη κι ένα θεατρικό κτήριο σε ένα κλειστό τοίχωμα μιας πλατείας. Αυτές οι τοξωτές πτέρυγες θα μπορούσαν να περιέχουν διαδρόμους σε έναν ή δύο ορόφους, οι οποίοι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν άριστα ως εξοδοί κινδύνου, και εάν ήταν κατασκευασμένες από εντελώς άφλεκτο υλικό, όχι μόνο δεν θα περιέκλειαν κανένα κίνδυνο, αλλά η ανώτατη, πιθανώς καλυμμένη με πέτρινες πλάκες ταράτσα τους, θα παρείχε μάλιστα μια επιθυμητή

βάση δράσης για την πυροσβεστική. Εάν εφαρμόζονταν μ' αυτό το πνεύμα οι βασικές αρχές των παλαιών στην σύγχρονη πολεοδομία, θα προέκυπτε η τυπική κατάσταση της εικ. 104. Η κάπως προεξέχουσα κυκλική κατασκευή a του χώρου των θεατών, απαιτεί την υποχώρηση του κτηρίου από την κύρια πλατεία I, απ' όπου επίσης προκύπτει και η υποχώρηση των τοξωτών πυλών b και c όπως και η τοποθέτηση των φανών d και e και επίσης του μνημείου g ή της κρήνης f. Η πίσω όψη, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως ευπρόσδεκτος μνημειακός τοίχος για την πλατεία II, και οι σημαντικές διευρύνσεις δρόμων III και IV με τις ράμπες εισόδου, προσφέρουν την κατάλληλη θέση για τους απαραίτητους χώρους των οχημάτων, χωρίς να παραμορφώνεται απ' αυτά κάποια απ' τις κύριες πλατείες.

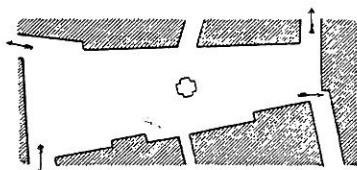

Εικ. 104.

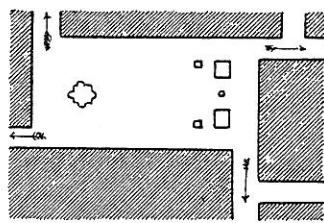
Όλοι αυτοί οι απλοί τύποι, όπως ειπώθηκε, έχουν σκοπίμως κατά το δυνατόν προσαρμοστεί σε μια σύγχρονη κανονική κατάτμηση, για να φανεί, ότι η περικύλιση των πλατειών και οι άλλες καλλιτεχνικές απαιτήσεις δεν θα προϋπέθεταν τόσο υπερβολικές προετοιμασίες, ούτε θα προκαλούσαν τόσα πολλά θύματα. Θα χρειαζόταν κυρίως, να παραμείνουν μόνο ελεύθερες κάπως εκτενέστερες επιφάνειες για τέτοια

κτηρίου από την κύρια πλατεία I, απ' όπου επίσης προκύπτει και η υποχώρηση των τοξωτών πυλών b και c όπως και η τοποθέτηση των φανών d και e και επίσης του μνημείου g ή της κρήνης f. Η πίσω όψη, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως ευπρόσδεκτος μνημειακός τοίχος για την πλατεία II, και οι σημαντικές διευρύνσεις δρόμων III και IV με τις ράμπες εισόδου, προσφέρουν την κατάλληλη θέση για τους απαραίτητους χώρους των οχημάτων, χωρίς να παραμορφώνεται απ' αυτά κάποια απ' τις κύριες πλατείες.

Όλοι αυτοί οι απλοί τύποι, όπως ειπώθηκε, έχουν σκοπίμως κατά το δυνατόν προσαρμοστεί σε μια σύγχρονη κανονική κατάτμηση, για να φανεί,

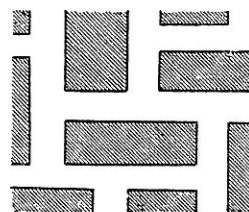
Εικ. 105. BIENNH: Η "νέα αγορά".

Εικ. 106.

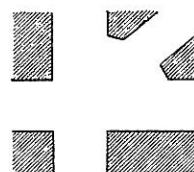
μεταγενέστερα συγκροτήματα, με κάπως ευνοϊκότερη χάραξη δρόμων απ' αυτήν που παρέχει το ορθογωνικό σύστημα. Ακόμη και να προετοιμαστεί αυτό για όλες τις περιπτώσεις, δεν θα ήταν δύσκολο, διότι κατά κύριο λόγο, αυτή η απαίτηση καταλήγει (όπως δείχνουν οι εικ. 102 έως 104) στο να μην τέμνονται οι εκβολές των δρόμων

στις γωνίες των πλατειών, αλλά όπως και στην εικ. 105 να κατευθύνονται προς διάφορες διεθύνσεις. Σύμφωνα με αυτό το καλό παλιό πρότυπο, θα αποδεχόμασταν γενικά ως τύπο μικρότερων πλατειών την μορφή της εικ. 106, όσον αφορά τις εκβολές των δρόμων και την διάταξη μνημείων και κρηνών. Σύμφωνα μ' αυτήν την μέθοδο θα μπορούσε μάλιστα να διενεργηθεί μια κατάτμηση τετραγώνων, όπως με μία ματιά φαίνεται στην εικ. 107, και αυτή η αλλαγή του ορθογωνικού συστήματος θα αντιστοιχούσε μάλιστα στο ήδη αποδεδειγμένο πλεονέκτημα (σελίδα 97) του διαχωρισμού της κυκλοφορίας σε κάθε φορά μία μόνο εκβολή δρόμου. Δεν θα μπορούσε όμως να επινοηθεί εδώ κανένα μεγαλύτερο σφάλμα, από του να περάσει σε κάποιον η σκέψη να εξυψώσει πάλι αυτήν την λεπτομέρεια της κατάτμησης σε άκαμπτο κανόνα για μία ολόκληρη πολεοδομική περιοχή. Ακριβώς η ατέλειωτη επανάληψη μιας και της αυτής μορφής κατάτμησης θα έπρεπε βέβαια να αποφευχθεί, διότι η συχνή βιομηχανική αντιγραφή της ίδιας χάραξης δρόμων, αδιάφορο ποιός, είναι σίγουρα καθ' εαυτή ανιαρή και αφόρητη για την αίσθηση. Στην χάραξη των οδικών αξόνων θα έπρεπε να παρέχεται σκοπίμως μία κατά το δυνατόν ποικιλία, και ακόμη και η μορφή της εικ. 107 θα επιτρεπόταν να χρησιμοποιηθεί μόνο που και που, πιθανώς ακριβώς εκεί, όπου αργότερα πρόκειται να δημιουργηθεί κάποτε ένα σύμπλεγμα μνημειακών κτισμάτων με σημαντικές αστικές πλατείες. Ακόμη και η άνεση των συνοικιών με τις επαύλεις γίνεται βαρετή όταν έχει υπερβολικά μεγάλη έκταση.

Εικ. 107.

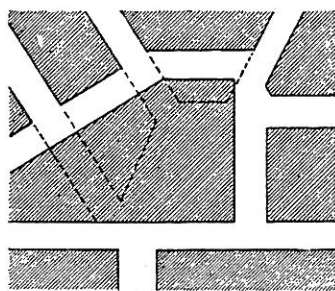
Μόνο σε μία μοναδική περίπτωση γίνεται απαραίτητο να εξαναγκάσουμε έναν επιμερισμό της κυκλοφορίας, δηλαδή εκεί, όπου περισσότεροι δρόμοι (όπως στην εικ. 108) συμβάλλουν σε έναν κόμβο, κάτι το οποίο κάτω από οποιοσδήποτε συνθήκες θα έδινε τόσο για την θέα όσο και για την κυκλοφορία μια κακή πλατεία. Αυτή η προσφιλής μορφή σύγχρονων πολεοδομικών συνόλων θα έπρεπε να εξαλειφθεί παντού όπου κάθε φορά προκύπτει ως υποπροϊόν της κατάτμησης. Η μέθοδος για να απομακρύνουμε ένα τέτοιο αγκωνάρι, προκύπτει εύκολα. Χρειάζεται μόνο να βάλει κανείς στην θέση της ακανόνιστης πλατείας, ένα ακανόνιστο οικόπεδο, όπως στην εικ. 109. Έτσι ακολουθεί κανείς απλά τον σοφό κανόνα των παλιών, όλα τα ενοχλητικά ακανόνιστα σχήματα να μετατατίθενται στην αφάνεια,

Εικ. 108.

δηλαδή στα κτισμένα οικόπεδα, και μέσα σ' αυτά πάλι στους τοίχους, πράγμα με το οποίο εξαφανίζεται πραγματικά το ακανόνιστο σχήμα.

Η λεπτομερειακή λύση ενός τέτοιου σημείου θα διαμορφωνόταν σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση διαφορετικά. Εάν περνούν από 'δω ένας ή δύο κύριοι άξονες κυκλοφορίας, θα έπρεπε αυτοί να διατηρηθούν, και να απομακρυνθούν μόνο οι δευτερεύουσες εκβολές δρόμων. Επίσης μέσω εκτροπής, στροφής, διακοπής ή καμπύλωσης των δρόμων που συμβάλλουν εδώ, θα μπορούσε να αποφευχθεί η αμφισβητήσιμη θέση και αυτό θα έδινε μια επιθυμητή θεματοποίηση ακανόνιστων σχημάτων στο πολεοδομικό σχέδιο, τα οποία βέβαια θα έπρεπε να διατηρηθούν με όλα τα μέσα, για καταπολέμηση της πεζής κανονικότητας, η οποία δίχως άλλο, κατά την σύνθεση στο σχεδιαστήριο απειλεί πάντοτε

Εικ. 109.

να πάρει το προβάδισμα. Υπό όρους θα ήταν όμως ακριβώς ενδεδειγμένο σ' έναν τέτοιο κόμβο, η εγκατάσταση ενός δημόσιου κήπου, με ένα πλαίσιο σπιτιών να τρέχει ολόγυρα.

Μέσα απ' όλη την έρευνα αποδεικνύεται αρκετά ικανοποιητικά, ότι δεν θα ήταν καθόλου αναγκαίο, να συνθέτουμε τα σύγχρονα πολεοδομικά σχέδια έτσι, σαν να βγαίνουν απ' το ίδιο καλούπι, ως συνήθως, και ότι δεν θα ήταν καθόλου απαραίτητο να παραιτούμαστε γι αυτό από

όλες τις ομορφιές της τέχνης, από όλα τα επιτεύγματα του παρελθόντος. Δεν είναι αλήθεια ότι μας εξαναγκάζει σ' αυτό η σύγχρονη κυκλοφορία. Δεν είναι αλήθεια ότι μας εξαναγκάζουν σ' αυτό οι σύγχρονες απαιτήσεις της υγιεινής. Είναι απλά απερισκεψία, ευκολία και έλλειψη καλής θέλησης αυτά που μας καταδικάζουν, εμάς τους σύγχρονους κατοίκους των πόλεων, να υποφέρουμε ισοβίως στις άμορφες συνοικίες του πλήθους την εξοντωτική για το πνεύμα θέα των ίδιων πάντα τετραγώνων ενοικιαζόμενων κατοικιών, των ίδιων πάντα σειρών δρόμων. Είναι βέβαια αλήθεια, ότι η ήπια δύναμη της συνήθειας εξασθενίζει αυτή την επίδραση. Ας αναλογιστεί όμως κανείς την εντύπωση που δέχονται οι αισθήσεις μας μετά την επιστροφή από την Βενετία ή την Φλωρεντία. Πόσο οδηγηρά μας προσβάλλει τότε αυτός ο άνοστος μοντερνισμός! Ίσως αυτή να είναι μια απ' τις εσωτερικές αιτίες, γιατί ο ευτυχισμένος κάτοικος αυτών των καλλιτεχνικώς τόσο εξαιρετικά διαμορφωμένων πόλεων δεν αισθάνεται την ανάγκη να τις εγκαταλείψει, ενώ εμείς, κάθε χρόνο, δραπετεύουμε τουλάχιστον για μερικές εβδομάδες στην φύση, για να μπορούμε να υπομείνουμε την πόλη για ένα ακόμη χρόνο.

XII

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΜΙΑΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΕΤΗΣΗΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

Στα μόλις προηγηθέντα, μετρήθηκαν με την κλίμακα του μεγάλου παρελθόντος, και επιχειρήθηκε να βελτιωθούν, σκόπιμα μόνο απλούστατες μορφές της πολεοδομίας. Για πλήρη ολοκλήρωση του συνόλου, πρόκειται τώρα εδώ να δοθεί ακόμη ένα παράδειγμα μεγάλου μνημειακού ύφους. Γι αυτό ίσως να μην προσφέρεται καμιά σύγχρονη πόλη τόσο έξοχα, όσο ακριβώς η Βιέννη, διότι εδώ πραγματοποιήθηκε μια απ' τις μεγαλύτερες πολεοδομικές επεκτάσεις, με την ενεργοποίηση πρωτόγωνρων μέσων. Αυτή η εξέλιξη συνέπεσε επιπλέον με μια παράξενα ευνοϊκή εποχή, στην οποία αναπτύσσονταν ζωηρά σ' όλη την Κεντρική Ευρώπη τέχνες και επιστήμες των τεχνών και στην οποία απ' την μια μεριά υπήρχαν ήδη τα κατορθώματα της παλιάς οικοδομικής περιόδου του Μονάχου, απ' την άλλη μεριά όμως η μεγάλη ζύμωση των μορφολογικών σπουδών δεν είχε ακόμη ολοκληρωθεί και τα πνεύματα βρίσκονταν σε μια ευχάριστη κατάσταση ύψιστης διέγερσης.

Το μεγάλο έργο δεν επιχειρήθηκε όμως μόνο με φλογερό ζήλο, αλλά και με προσεκτική περίσκεψη και εάν σήμερα δεν φαίνεται να εκπληρώθηκαν όλες οι τότε φιλόδοξες προσδοκίες, όσον αφορά τα μελλοντικά καλλιτεχνικά αποτελέσματα του νέου συγκροτήματος, τότε μπορεί να προταχθεί ήδη σ' αυτήν την θέση, πριν από την λεπτομερή έρευνα αυτών των περιστάσεων, η παρατήρηση, ότι οπωσδήποτε τίποτε δεν έχει ακόμη χαθεί, όπως νομίζουν μερικοί, αλλά ότι όλα όσα λείπουν θα μπορούσαν εύκολα να επιτευχθούν. Αρκεί μόνο να μην θεωρεί κανείς ακόμη το τεράστιο έργο στην σημερινή του κατάσταση, ως ολοκληρωμένο.

Βέβαια τα μεγάλα μνημειακά κτίσματα έχουν ολοκληρωθεί και σ' αυτό δεν μπορεί να αλλάξει τίποτε πλέον. Αλλά ούτε και το θέλουμε αυτό, διότι είμαστε ευτυχείς, έτσι καλοφτιαγμένα να τα κατέχουμε. Οι πλατείες και οι δρόμοι όμως μπροστά και πλαϊ τους; Αυτά, απ'

την άποψη της καλλιτεχνικής αίσθησης είναι εντελώς λανθασμένα και αντιαισθητικά τοποθετημένα, και όμως αυτό το τμήμα του συνολικού έργου, δηλαδή η κυρίως κατάτμηση, θα πρέπει να είχε καταντήσει ακόμη χειρότερο, δηλαδή χωρίς να διορθώνεται πια, αν δεν είχε προχωρήσει κανείς τα έργα με τόση προσοχή. Τρεις ήταν οι βασικές σκέψεις, που έκαναν δυνατό να πραγματοποιηθεί ένα ακόμη και σήμερα βιώσιμο σύνολο. Πρώτον, ότι αφέθηκαν άκτιστοι κατά το δυνατόν μεγάλοι χώροι, πράγμα που κάνει υπαρκτή μία περειαίρω δυνατότητα διαμόρφωσης ακόμη και σήμερα. Δεύτερον, ότι το σχέδιο πολεοδομικής επέκτασης κρατήθηκε επίτηδες κοντά στο πρότυπο του Παρισιού. Μέσω αυτού επιτεύχθηκε συγχρόνως κάποια ευρύτητα του χώρου και παρουσιάστηκε μια κάποια ομοιότητα προς τις αρχές του Bagock, όπως η προοπτική όψη του παλατιού Schwarzenberg και η σύνθεση της πλατείας Schwarzenberg. Η εκμετάλλευση του μεγάλου προτύπου του Bagock θα ήταν φυσικά στην Βιέννη πολύ πιο άμεση απ' ό,τι με την παράκαμψη του Παρισιού, όπου δεν παρέλαβε κανείς αυτούς τους τύπους γνήσιους, αλλά από δεύτερο χέρι, ενώ ακριβώς στην Βιέννη υπήρχαν τα ίδια τα εξαισία παραδείγματα. Αλλά πρέπει να είναι κανείς δίκαιος. Τότε, το Bagock δεν άξιζε ακόμη τίποτε, αυτό ήταν τότε ο πλέον δυσφημημένος καλλιτεχνικός τρόπος έκφρασης, και η λέξη Bagock ήταν συνώνυμη με το φθαρμένο, αντιαισθητικό, εκφυλισμένο. Η μεγαλύτερη ιδέα πραγματικής οργανωτικής σοφίας, έγκειται όμως περισσότερο στο γεγονός, ότι η αρχή έγινε σκόπιμα με λιγότερο σημαντικά τμήματα, των οποίων επρόκειτο αργότερα μόνο, να ακολουθήσουν τα μεγάλα μνημειακά οικοδομήματα, ενώ το πιο ρωμαλαίο οικοδομικό σύμπλεγμα, τα Αυτοκρατορικά Μουσεία και το Ανάκτορο, κρατήθηκαν για το τέλος, με σωστή επίση προβλεψη της περίπτωσης, που πραγματικά παρουσιάστηκε, ότι με την βοήθεια μιας τόσο εκτεταμένης οικοδομικής ανάπτυξης, αναπτύσσονται οι καλλιτεχνικές δυνάμεις απ' εαυτές, και αυτές θα έπρεπε να ωριμάσουν πρώτα στις μέγιστες επιδόσεις. Έτσι συνέβη λοιπόν, και αναπτύχθηκε πραγματικά η δύναμη με τους υψηλότερους στόχους και τελικά βρέθηκε επίσης και ο κατάλληλος καλλιτέχνης δημιουργός στην σωστή ώρα για την μεγαλόπρεπη νέα πλατεία του Ανακτόρου. (βλ. σελίδα 120).

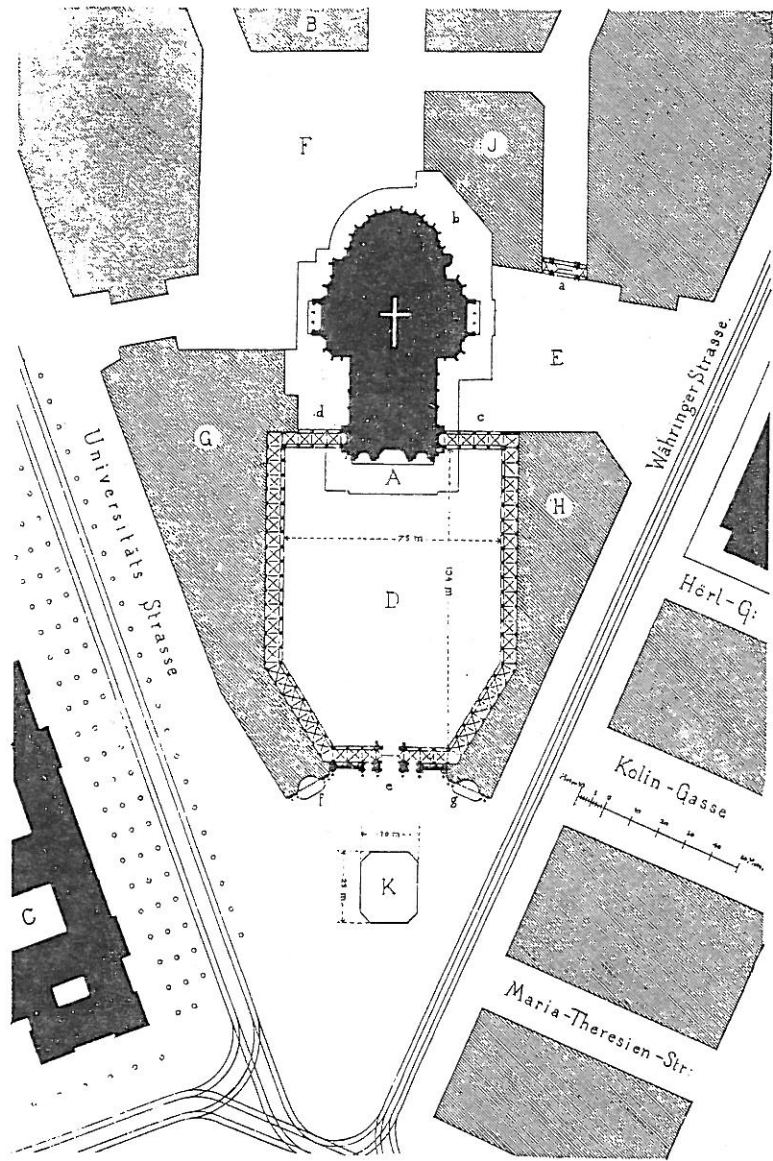
Μόνο ένα πράγμα θα μπορούσε να υποστηριχθεί, και υποστηρίχθηκε ήδη επίσης, ότι αυτός ο καλλιτέχνης, ο οποίος μπόρεσε να συντάξει για την Δρέσδη μία τόσο μεγαλειώδη μελέτη, θα έπρεπε να είχε κληθεί ήδη νωρίτερα. Αλλά και αυτό υπόκειται σ' έναν περιορισμό, διότι ο G. Semper ήταν τότε αφοσιωμένος στη Ζυρίχη και η ανεντέλεστη μελέτη του για την Δρέσδη ήταν περιπού χαμένη. Επίσης,

ο γνώστης της ιστορίας της τέχνης μας, θα πρέπει να έχει ενδοιασμούς, για το αν θα μπορούσε τότε μία μελέτη πολεοδομικής επέκτασης του *Semper* να γίνει κατανοητή και να προταθεί για υλοποίηση, σε μία εποχή, που σε ευρεία κλίμακα αμφέβαλλε κανείς ακόμη γενικά για την πιθανότητα μιας τόσο αξιόλογης οικοδομικής δραστηριότητας, και εξέταζε τα πάντα σε έναν πολύ πιο στενό ορίζοντα απ' ό,τι τώρα. Μιά κολοσσιαία μελέτη πολεοδομικής επέκτασης στο αρχαίο πνεύμα, θα θεωρείτο στην αρχή της όλης προσπάθειας, πιθανώς ως ουτοπία. Για έργα ύψιστου ύφους έπρεπε να ωριμάσει πρώτα η ίδια η εποχή. Πέτυχε την ωριμότητα και μ' αυτήν επήλθε και η κλήση του *Semper*, στην κατάλληλη ακόμη στιγμή. Εάν αυτό είχε συμβεί νωρίτερα, τότε ίσως, οι για την σύγχρονη ακόμη αντίληψη υπερβολικά μεγάλες αρχιτεκτονικές σκέψεις να είχαν μείνει στα χαρτιά, ενώ τώρα, ωριμάζουν αυτές προς μια ευτυχή ολοκλήρωση.

Η σημερινή άποψη, μετά απ' όλα αυτά, είναι η ακόλουθη: Επιτυχημένα είναι τα κτήρια, αποτυχημένη η χάραξη των οικοπέδων. Ευτυχώς όμως υπάρχει τόσος χώρος ελεύθερος, ώστε να μπορούν ακόμη να αρθούν οι ζημιές των τελευταίων.

Πραγματικά παραδείγματα θα το έδειχναν αυτό σαφέστατα και έτσι ας αρχίσουμε δίχως άλλο με την περιγραφή των παρατιθέμενων σκίτσων αναμόρφωσης ενός τμήματος της πολεοδομικής επέκτασης της Βιέννης.

Στην εικ. 110 παρουσιάζεται η αναμόρφωση της πλατείας μπροστά από την *Votivkirche*. Σύμφωνα με την ως τώρα κατάστασή της, είναι μια απ' αυτές τις "πλατείες - τσόντες", όπως αυτές προκύπτουν πάντα από μόνες τους στον διακεκομμένο τετραγωνικό κάναβο, με όλα τα ενυπάρχοντα λάθη αυτού του είδους. Η πλατεία δεν διαχωρίζεται απ' τους δρόμους (*Währingersraße* και *Universitätsstraße*) και διαχέεται επομένως στο περιβάλλον. Για την περίκλειση μιας καλλιτεχνικής αίσθησης δεν μπορεί εδώ να γίνει λόγος. *Votivkirche*, Πανεπιστήμιο, εργαστήριο χημείας και τα διάφορα κτήρια κατοικιών, στέκονται εκεί μεμονωμένα και αστήρικτα ολόγυρα, χωρίς καμιά αίσθηση συνόλου. Αντί να εντείνεται αμοιβαία η εντύπωσή τους μέσω κατάλληλης διάταξης και αλληλοσυντονισμού, ηχεί το κάθε κτήριο μιαν άλλη μελωδία σε άλλο τόνο. Όταν ενατενίζει κανείς συγχρόνως την γοθτική *Votivkirche*, το κατασκευασμένο σε γνησιότητα αναγεννησιακό ρυθμό Πανεπιστήμιο και τις πολυκατοικίες, που ασπάζονται τις πιο διαφορετικές κατευθύνσεις προτιμήσεως, δεν είναι τίποτε άλλο παρά σαν να έπρεπε να ακούσει κανείς την ίδια στιγμή μια φούγκα απ' τον *S. Bach*, ένα μεγάλο *Finale* από μια όπερα του *Mozart* και ένα *Couplet* του *Offenbach*. Ανυπόφορο!

Εικ. 110. Μελέτη για την αναμόρφωση της πλατείας της Votivkirche.

Πράγματι ανυπόφορο! Τι είδους νεύρα θα πρέπει να είναι αυτά που θα έμεναν απ' αυτό ανέγγιχτα! Είναι ακριβώς δυσάρεστη η βάρβαρη εντύπωση που προκαλούν οι δύο θόλοι του σπιτιού στην Währingerstraße σε αντίθεση προς το ευγενές, λεπτό κτήριο της Votivkirche. Αυτές καθ' εαυτές, οι όψεις αυτών των κτηρίων έχουν επινοηθεί ακριβώς μεγαλοπρεπείς και έχουν εκτελεστεί με δεξιοτεχνία, ταιριάζει όμως αυτό δίπλα στην Votivkirche; Ειδικά ο καμπυλωμένος θόλος παγόδας, ο οποίος διατηρήθηκε τόσο επιβλητικός, προφανώς μόνο και μόνο για να υπερβεί ακόμη περισσότερο την εντύπωση του διπλανού του παλιότερου θόλου, δρα πράγματι προσβλητικά. Πώς να προκύψει λοιπόν μια καλλιτεχνικά ολοκληρωμένη αίσθηση πλατείας, όταν κάθε αρχιτέκτονας, αποσκοπεί φιλάρεσκα μόνο στο να επισκιάσει τα έργα των γειτόνων του και να καταστρέψει κατά το δυνατόν την εντύπωσή τους; Κάτι τέτοιο πρέπει να αχρηστεύει το σύνολο μιας πλατείας ακριβώς έτσι, όπως στο δράμα αφανίζεται η αίσθηση μιας μεγάλης σκηνής, όταν οι φορείς των δεύτερων και τρίτων ρόλων θέλουν πειστικά να είναι οι πρώτοι, και λείπει η ενεργητικότητα του διευθυντή ή του σκηνοθέτη ο οποίος θα τους επαναφέρει στη θέση τους. Εδώ θα ήταν επειγόντως αναγκαίο το στιβαρό χέρι ενός τρόπον τινά αρχιτέκτονα - σκηνοθέτη, ήδη κατά την διανομή των ρόλων, και μάλιστα επειγόντως, αφού ένα λάθος στον τομέα της αρχιτεκτονικής, τις πιο πολλές φορές, δεν μπορεί πλέον να αρθεί εκ των υστέρων.

Στην προκειμένη περίπτωση είναι δυνατή μια εξυγίανση, και μάλιστα ως ακόλουθο του δεύτερου μεγάλου λάθους αυτής της ονομαζόμενης πλατείας, δηλαδή του τεράστιου μεγέθους της. Αυτή η ατέλειωτη κενότητα του χώρου κάνει ό,τι είναι δυνατόν για να υποβαθμίσει την αίσθηση του εξάισιου εκκλησιαστικού κτίσματος στο ελάχιστο. Ας σκεφθεί κανείς την Votivkirche στην θέση της Notre Dame στο Παρίσι, ή στη θέση του καθεδρικού ναού του Αγ. Στεφάνου στη Βιέννη. Τι αίσθηση! Ας σκεφθεί κανείς αντίθετα τον καθεδρικό ναό του Αγ. Στεφάνου να στέκεται στην θέση της Votivkirche, πάνω σ' αυτή την άμορφη, ανιαρή πλατεία-τέρας. Η αίσθησή του θα συρρικνωνόταν τότε υπερβολικά. Μόνο η διάταξη και η εντελώς αδέξια κατάτμηση ευθύνονται εδώ, για το γεγονός ότι μπορεί κανείς να ακούει να λένε: Η Votivkirche κατάντησε πολύ μικρή, μοιάζει με μια μακέττα και ιδιαίτερα από τα πλάγια φαίνεται πολύ περιέργη. Και τα δυό είναι σωστά. Η αιτία αυτής της μη ικανοποιητικής αίσθησης δεν βρίσκεται στο αριστοτεχνικά εκτελεσμένο κτήριο, αλλά στην πλατεία. Εκτέθηγε ήδη νωρίτερα επαρκώς, ότι ένα γοτθικό εκκλησιαστικό κτήριο δεν αντέχει την πλήρη ελευθέρωση και προπαντός μια εντελώς ελεύθερη πλάγια θέα από μεγάλη απόσταση.

Μ' αυτά έχουν αποκαλυφθεί οι αιτίες του κακού. Να προταθεί τώρα μια εξυγίανση, δεν είναι πλέον δύσκολο. Πρέπει να διαχωρισθούν οι υπάρχουσες αρχιτεκτονικές εντυπώσεις και να τεθούν στο σωστό φως οι ομορφιές της *Votivkirche*, σύμφωνα με την εμπειρία από παρόμοια οικοδομήματα, σύμφωνα με τις διδαχές παλιών καλών συνόλων πλατειών καθεδρικών ναών. Ηεξωτερική αίσθηση ενός καθεδρικού ναού, η οποία θα έπρεπε, μέσω κατάλληλων διαμόρφωσεων της πλατείας να ανέλθει σε ένα μέγιστο σημείο, είναι όμως αυτή της κύριας όψης με τους προεξέχοντες πύργους, για την οποία θα απαιτείτο μια στενομέτωπη πλατεία, αυτή της πλάγιας όψης, στην οποία θα έπρεπε να αποκοπούν από την εικόνα, αφ ενός οι υψηλοί πύργοι και αφ ετέρου η ασύμμετρα λοξά κατωφερής περιοχή του ιερού, και τέλος η ιδιάζουσα πάλι αίσθηση του στεφανιού των παρεκκλησιών, το οποίο επιδρά πολύ πιο ωραία από μια γωνιακή άποψη, με τις πολλές προοπτικές αλληλοκαλύψεις, τις διαφοροτικές κατευθύνσεις των αντηρίδων, τους πολυάριθμους μυτερούς πυργίσκους και άλλα παρόμοια. Ότι όλες αυτές οι απαιτήσεις μπορούν, λόγω της απέραντης έκτασης του άδειου χώρου, να ικανοποιηθούν ακόμη και σήμερα, το αποδεικνύει το συμπληρωματικό σκίτσο της εικ. 110. Σύμφωνα μ' αυτό, έχει προβλεφθεί μπροστά στην κύρια όψη ένα μεγάλο *Atrium*, στο οποίο πέφτει η ευθύνη να ενισχύσει την αξία της κύριας όψης, και μέσω οικοδόμησης των οικοπέδων G και H να κάνει το ακατάλληλο περιβάλλον αβλαβές. Όσον αφορά τώρα το μέγεθος αυτής της εκκλησιαστικής πλατείας, με 75 μ. πλάτος (δηλαδή κατά το ήμισι πλατύτερη από την πλατεία του Αγ. Μάρκου) και με 104 μ. μήκος είναι αυτή, σύμφωνα με τα κοινά παραδείγματα παλιών πλατειών, πάρα πολύ σημαντική.

Ως *Atrium* θα αρκούσε σύμφωνα με τα παλιά πρότυπα μια τετράγωνη πλατεία με μήκος πλευρών όχι πολύ μεγαλύτερο από το πλάτος που έχει η όψη της εκκλησίας. Στην συντριπτική τους πλειοψηφία, οι παλιές πλατείες εκκλησιών είναι, όσον αφορά την έκταση της επιφάνειας, κατά προσέγγιση τόσο μεγάλες όσο και η επιφάνεια που καλύπτεται από την ίδια την εκκλησία. Εάν όμως θέλει κανείς μια κατά το δυνατόν μεγάλη, επιβλητική πλατεία, τότε μπορεί να την χαράξει τρεις φορές μεγαλύτερη. Μιά ακόμη πιο μεγάλη πλατεία θα ήταν επιζήμια για την εντύπωση και θα έχανε κάθε αναλογία με το κτήριο. Σ' αυτή την μέγιστη κλίμακα θα αποδεχόμασταν εδώ το *Atrium* (D), διότι αυτό το δικαιολογούν οι διαστάσεις του γειτονικού δακτυλίου και η ως τώρα συνήθεια, να βλέπει κανείς εδώ εκτάσεις μέγιστου είδους. Οι υψικόρυφες τοξοστοιχίες που τρέχουν ολόγυρα, θα ώφειλαν να πραγματοποιηθούν κατά το δυνατόν κομψές στις λε-

πτομέρειες, πιθανώς επίσης σε ορισμένες κατάλληλες θέσεις με τύμπανα, στο ύψος της εκκλησίας (φυσικά σε πέτρα), όλα όμως έτσι, ώστε να υπηρετούν απλώς και μόνο την εξύψωση της εντύπωσης της εκκλησιαστικής όψης. Γι αυτόν τον λόγο, οι τοξοστοιχίες θα έπρεπε να διατηρηθούν κατά το δυνατόν λεπτές ψηλές και χωρίς να καλύπτονται από κάποιο άμεσο επίθεμα ορόφων, ενώ τα οικοδομικά συμπλέγματα (G και H) πίσω τους, θα έπρεπε να είναι μόλις τόσο υψηλά, ώστε οι πάνω απ' αυτά εκτεινόμενες οπτικές φυγές να μην συναντούν πλέον τα ήδη ως ενοχλητικά χαρακτηρισμένα σχήματα των στομφωδών θόλων των πολυκατοικιών. Σ' αυτήν την οπτική κατεύθυνση θα έπρεπε να βρει η ανάπτυξη σε ύψος των νέων κατασκευών το όριο της, δηλαδή αυτό σημαίνει, προς το Atrium χαμηλότερη, προς τον δρόμο ψηλότερη. Στις εισόδους c, d, e, και στις γωνίες της πλατείας, θα μπορούσε η άμεση περιοχή να διαμορφωθεί ακόμη πιο μνημειακά. Στις δύο επιμήκεις πλευρές, θα σκεπτόταν κανείς έναν σταδιακό εμπλουτισμό με μνημεία, τοιχογραφίες και άλλα παρόμοια, έτσι ώστε τελικά να γέμιζε όλος ο χώρος με έργα τέχνης, όπως στο γνωστό Campo santo στην Pisa και σ' άλλα αντίστοιχα. Το μέσο της όμορφης ελεύθερης πλατείας θα ήταν τότε επίσης κατάλληλο να δεχθεί ένα πλήθος από μεγάλα και μικρά μνημεία, ενώ η σημερινή άμορφη επιφάνεια, χωρίς κάποια εσωτερικά ερείσματα, δεν αξίζει για κάτι τέτοιο. Μία ή δύο επίσης κρήνες θα ταίριαζαν πολύ καλά, διότι αυτές ανήκουν από παλιά στο Atrium και ομοίως και ένας σωστά συντεθειμένος κήπος. Αυτός θα έπρεπε να αφήσει ελεύθερο τον χώρο αμέσως μπροστά απ' την εκκλησία όπως και μια φαρδιά λωρίδα στον κατά μήκος άξονα από το e ως το A. Πλαγίως της κυρίας εισόδου e στα λοξά τμήματα των πεζοδρομίων, δεν θα έβλαπτε να υπήρχαν μεγάλα δένδρα και θάμνοι. Ειδικά για την αναψυχή των παιδιών και των ενηλίκων θα προσέφερε αυτό το Atrium πολύ περισσότερα απ' ό,τι τα τωρινά εκτενέστατα και όμως άσκοπα συγκροτήματα.

Δεν εξαρτάται από την επιφανειακή έκταση, αλλά από την σωστή διαμόρφωση. Για την αξία από άποψη υγιεινής, η οποία υποστηρίζεται πάντα στις περιπτώσεις διατήρησης των χώρων μας ελεύθερων, δεν μπορεί βέβαια να γίνει λόγος στην σημερινή πλατεία, η οποία είναι εκτεθειμένη πράγματι κατά τρόπο αφόρητο, σ' όλες τις φθορές λόγω του αέρα και του καιρού, του καύσωνα και της σκόνης, όπως επίσης στον θόρυβο του δρόμου και στα συνεχή κουδουνίσματα των τράμ. Η τωρινή αμμώδης έρημος είναι γι' αυτόν επίσης τον λόγο τις πιο πολλές φορές άδεια από ανθρώπους, ενώ το εδώ μελετημένο Atrium, προστατευμένο από αέρα και σκόνη, απελευθερωμένο από

τον θόρυβο του δρόμου, πλούσια εφοδιασμένο με σκιερούς χώρους ανάπαυσης στις τοξοστοιχίες και μεταξύ των θάμνων δίπλα στην κύρια είσοδο, σίγουρα θα αναζητιόταν ευχάριστα για ανάπαυση. Στα λοξά τμήματα των πεζοδρομίων δίπλα στην κύρια είσοδο e θα επιτρέπονταν γι' αυτό κάλλιστα και εμπορικά καταστήματα, κυρίως για να προσφέρουν μικρά αναψυκτικά, και στις κρυφές γωνιές, είσοδοι προς επιτηρούμενα αποχωρητήρια, ενώ σ' όλη την πλατεία θα έπρεπε να αποφεύγεται κάθε άμεση σύνδεση με το αποχετευτικό δίκτυο, με σκοπό την κατά το δυνατόν διατήρηση του αέρα καθαρού. Επίσης κι ένα μικρό φυλάκιο θα μπορούσε να στεγαστεί στα οικοδομικά συμπλέγματα G και H και να είναι προσπελάσιμο από τις τοξοστοιχίες. Μ' αυτόν τον τρόπο εξοπλισμένη, θα μπορούσε η πλατεία D να προσφέρει προς την κατεύθυνση της υγιεινής σημαντικά πράγματα, ενώ η τωρινή γιγαντιαία πλατεία, παρά τα υψηλά έξοδα συντήρησης, δεν προσφέρει τίποτε σε σχέση μ' αυτό, διότι λείπει η οργάνωση. Όσο για την παρουσίαση της καλλιτεχνικής εντύπωσης, αυτήν ας την αφήσουμε στον αξιότιμο αναγνώστη. Καλλιτέχνες θα βρίσκονταν αρκετοί που να μπορούν να επιλύσουν ανάλογα αυτό το πρόβλημα, και έτσι θα δινόταν λοιπόν επίσης ένα παράδειγμα, πώς θα έπρεπε να χειριστεί κανείς την επένδυση πνευματικού καλλιτεχνικού κεφαλαίου σε ένα πολεοδομικό σύνολο. Θα έπρεπε να έχουν τεθεί πρώτα τα ζητήματα, μετά θα ακολουθούσαν ήδη οι καλλιτεχνικές λύσεις. Εάν όμως ξεκινάει κανείς με τον τετραγωνικό κάρναβο, ο οποίος δεν περιέχει καλλιτεχνικά ζητήματα, τότε να μην εκπλήσσεται όταν απουσιάζουν και οι καλλιτεχνικές λύσεις.

Το εξωτερικό του οικοδομικού κορμού G θα ώφειλε, ως επέκταση της Universitätsstraße να εναρμονίζεται με τα εκεί ευρισκόμενα κτίσματα και ομοίως και το εξωτερικό των πολυκατοικιών του οικοπέδου H. Έτσι απομένει ακόμη η διαμόρφωση της προς τον δακτύλιο ευρισκόμενης κεφαλής του συνόλου. Εδώ θα ήταν κατ' αρχήν απαραίτητη μία ρωμαλέα αρχιτεκτονική τοξωτής πύλης στο σημείο e και αυτή δεν θα έπρεπε να είναι εξωτερικά γοθτική, αλλά κατά προτίμηση σε ύφος ιταλικής όψιμης Αναγέννησης, όπως και το Πανεπιστήμιο, αφού αυτήν θα μπορούσε κανείς να την ατενίζει συγχρόνως με το Πανεπιστήμιο. Αντίθετα η ενότητα ύφους με το εσωτερικό του Atrium δεν είναι καθόλου αναγκαία, αφού αυτήν την εξωτερική αρχιτεκτονική δεν μπορεί ποτέ κανείς να την δει ταυτοχρόνως με την γοθτική Votivkirche ή τις γοθτικές τοξοστοιχίες του Atrium. Έτσι θα αναιρείτο η αντίθεση του ύφους, μέσω μετάθεσης του ορίου των στυλ στο εσωτερικό του οικοδομικού πυρήνα, έτσι, όπως μπορεί κανείς να εξαφανίσει και ακανόνιστα σχήματα των οικοπέδων με τον

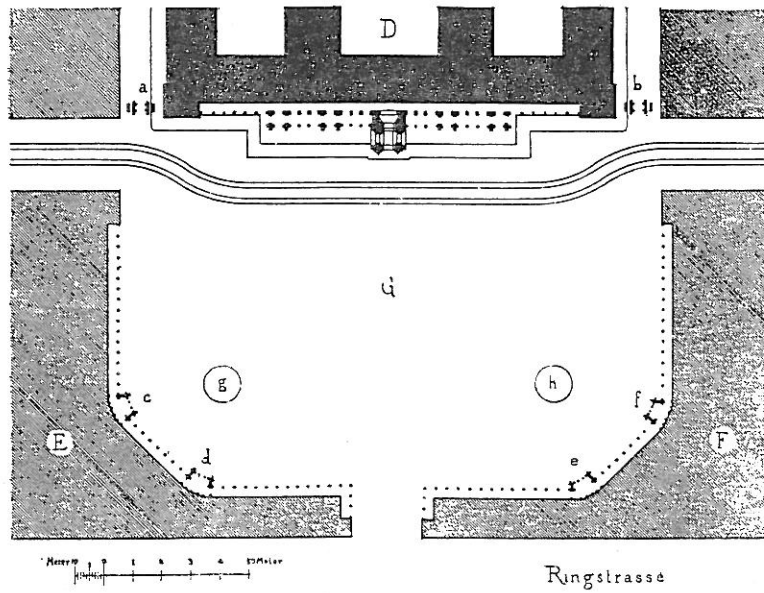
ίδιο τρόπο. Απομένει πάντα να ακολουθούμε τον ίδιο κανόνα, δηλαδή ότι αυτά που μπορεί κανείς να δει την ίδια στιγμή, οφείλουν να ταιριάζουν μεταξύ τους και δεν χρειάζεται να ενδιαφέρεται γι' αυτά που δεν μπορεί να τα δει. Έτσι ακολουθεί κανείς τα βήματα της πραγματικής εντύπωσης, και δεν μπορεί ποτέ να σφάλει. Δίπλα στην κεντρική, όμοια με θριαμβευτική αψίδα περιοχή, στο σημείο e, θα προέκυπταν δύο ακόμη ψηλότερα μέτωπα στα σημεία f και g, τα οποία θα ήταν σαν φτιαγμένα για την διάταξη δύο μεγάλων κρημών. Αφού θα είχαν ολοκληρωθεί όλα αυτά, θα έμενε μπροστά άλλος ένας χώρος ελεύθερος, αρκετά μεγάλος ώστε να μπορεί να τοποθετηθεί εκεί η *Notinkirche* άλλη μια φορά. Τόσο ατέλειωτα μεγάλη είναι αυτή η πλατεία. Εκεί θα ήταν τότε η κατάλληλη θέση (k) για ένα μνημείο πρώτου μεγέθους. Υπό την προϋπόθεση του κλειστού αρχιτεκτονικού φόντου από το f ως το g θα μπορούσε εδώ να επιδράσει ένα μνημείο κατά τέτοιο τρόπο, ώστε κάθε γλύπτης να μπορεί με χαρά να προχωρήσει σε μία σύνθεση γι' αυτό.

Ακόμη πιο απλά, ικανοποιούνται σαν από μόνες τους και οι υπόλοιπες απαιτήσεις. Μέσω οικοδόμησης του οικοπέδου I δίπλα στην τοξωτή πύλη a προκύπτει η για την πλάγια όψη επιθυμητή πλατεία E. Η τοξωτή πύλη a θα διατηρούσε την δεξιά πλευρά της πλατείας κλειστή στην θέα και θα αντιστοιχούσε στις εισόδους του c, χωρίς γι' αυτό να προκαλεί μια ανιαρή άκαμπτη συμμετρία, σε ένα σημείο, όπου αυτή δεν θα ταίριαζε σε σχέση με την όλη διαμόρφωση της πλατείας και με το ομοίως μη συμμετρικό σχήμα της εκκλησίας. Στο b θα έπρεπε να γίνει αποδεκτή μία κατά το δυνατόν στενή διάβαση, και οπωσδήποτε να μην επιτραπεί καμιά διαμπερής κίνηση οχημάτων, προς όφελος της αίσθησης αντίθεσης έναντι των ανοικτότερων πλατειών. Για τον ίδιο λόγο θα πλησίαζαν στο d οι κτηριακές πτέρυγες κατά το δυνατόν κοντά στην εκκλησία, ώστε οι όμοιες όψεις των δύο πλευρών να επιδρούν κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο, άλλοτε στην κατάσταση της ελεύθερης θέας, άλλοτε στην κατάσταση της πυκνής δόμησης, όπως και στους πιο πολλούς καθεδρικούς ναούς. Έτσι θα φαίνονταν και οι εισοδοί στο *Atrium*, στα c και d κάθε φορά διαφορετικές και επίσης θα αποτελούνταν, στην μια πλευρά από τέσσερα ανοίγματα και στην άλλη μόνο από τρία. Στην σκέψη να μετατεθεί η έδρα του ιεράρχη από το B στο J και μάλιστα να τεθεί σε άμεση σύνδεση με την εκκλησία, δεν θα μπορούσε κανείς, για καθαρά καλλιτεχνικούς λόγους, να αντιτείνει τίποτε. Στην τελευταία απαίτηση, δηλαδή να προβληθεί και το στεφάνι των παρεκκλησιών, με μια γωνιακή όψη, ανταποκρίνεται η πλατεία F, και γι' αυτό δεν χρειάζεται μάλλον να παρατηρηθεί τίποτε.

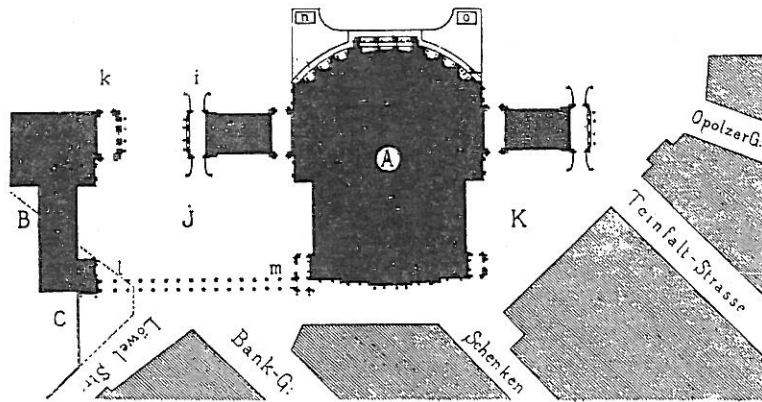
Παρομοίως έχει η κατάσταση και με την πλατεία του Δημαρχείου. Ούτε κι εδώ προκύπτει μια αίσθηση πλατείας, διότι αυτή η αποκαλούμενη πλατεία Δημαρχείου παρουσιάζει μία επιφάνεια ανοικτή προς όλες τις κατευθύνσεις, χωρίς περίκλειση, χωρίς συγκέντρωση των καλλιτεχνικών εντυπώσεων προς μια κάποια κατεύθυνση, και διότι επίσης εδώ, η κενή επιφάνεια εκτείνεται πάρα πολύ. Ας φαντασθεί κανείς το νέο Δημαρχείο σε ένα περιορισμένο περιβάλλον, με μόνιμη κοσμοσυρροή, μετατεθειμένο κάπου περίπου στο εσωτερικό της πόλης στο Graben. Εδώ θα έπρεπε να προκαλούσε αυτό μια τεράστια εντύπωση, ενώ στο σημερινό περιβάλλον δεν δείχνει καθόλου τόσο κολοσσιαίο όσο πραγματικά είναι, λόγος για τον οποίο απογοητεύονται συνεχώς οι ξένοι και λένε, ότι αυτοί, σύμφωνα με τα σχέδια θα το φαντάζονταν ογκωδέστερο.

Στά πλευρικά συγκροτήματα των κήπων υπάρχουν ορισμένα σημεία, απ' όπου θεωρούμενο το κτήριο, αναπτύσσεται γιγαντιαία εις ύψος. Εάν έχει πάρει κανείς λίγο πριν την δυσμενή θέση ακριβώς απέναντί του, στον δακτύλιο, τότε αυτό δεν είναι τίποτε άλλο, παρά σαν να το έβλεπε κανείς ξαφνικά μέσα από έναν μεγεθυντικό φακό. Δεν πιστεύει κανείς στις ίδιες του τις αισθήσεις· τόσο πολύ έχει μετατεθεί η κλίμακα, ως επακόλουθο της αίσθησης της αντίθεσης. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία: το Δημαρχείο της Βιέννης απαιτεί μια κλειστή πλατυμέτωπη πλατεία μικρών διαστάσεων και ανάλογη, όσον αφορά το ύψος, εκτέλεση.

Ακόμη πιο δυσμενής είναι η σημερινή κατάσταση του νέου Ανακτορικού Θεάτρου. Και τι δεν θα είχαν κατορθώσει οι παλαιοί δημιουργοί σε πλήθος εντυπώσεων με ένα τόσο εξαισιό οικοδόμημα και με τόσο πολλές μνημειακές όψεις ολόγυρα! Κάθε μία απ' τής πίσω γωνίες, απ' την μια μεριά το κλιμακοστάσιο, απ' την άλλη η σκηνή, αποτελεί σίγουρα αυτή καθ' εαυτή, ήδη το ένα μισό μιας θαυμάσιας πλατείας. Πού έμεινε όμως τό άλλο μισό της; Η πλατεία κ στην πλευρά της Teinfaltstraße είναι χαμένη χωρίς ελπίδα σωτηρίας. Η πίσω όψη, η οποία θα ταίριαζε εξαιρετικά για τοίχωμα μιας πλατείας δεν θα μπορούσε ομοίως να ενισχυθεί πια στην αξία της. Μόνο η γωνία προς την Löwelstraße θα μπορούσε ακόμη να διαμορφωθεί σε μια ωραία πλατεία J, διότι εδώ υπάρχει ακόμη ελεύθερος χώρος. Έτσι θα μπορούσε ακόμη να αναιρεθεί και η τωρινή απομόνωση όλου του κτηρίου, το οποίο στέκεται εκεί χωρίς κάποια συνοχή, σαν ογκόλιθος. Χειρότερα όμως είναι τα πράγματα στην πρόσοψη προς τον δακτύλιο. Η βασική μορφή του κτηρίου απαιτεί εδώ ένα εντελώς διαφορετικό περιβάλλον. Η προεξέχουσα καμπύλωση απαιτεί επιτακτικά μια αντίθετη κίνηση του πεζοδρομίου, που βρίσκεται μπροστά,

H

Εικ. 111. Μελέτη για την αναμόρφωση της πλατείας του Δημαρχείου.

μεταξύ των σημείων π και ο (βλ. εικ. 111), και μια υποχώρηση της οδικής κυκλοφορίας. Αντ' αυτού, περνά αρκετά κοντά σ' αυτήν την θέση η γραμμή του τράμ, με μια φορτικότητα που πληγώνει αμέσως κάθε λεπτή αίσθηση.

Η προξενούμενη απ' αυτό αίσθηση είναι ακριβώς η ίδια μ' αυτήν, που προκαλεί η κακοήθεια ορισμένων ανθρώπων, η οποία συνίσταται στο γεγονός ότι κατά την διάρκεια μιας συνομιλίας πλησιάζουν όλο και περισσότερο προς το σώμα του συνομηλητή τους, μέχρι που τελικά τον πιάνουν σχεδόν απ' το κουμπί του σακκακιού. Υποχωρεί κανείς προς τα πίσω, αλλά αμέσως ακολουθεί και ο βασανιστής, μέχρι να μας ακουμπά σχεδόν με την μύτη. Ανακουφίζεται πραγματικά κανείς μόλις απαλλαγεί απ' τον ενοχλητικό τύπο. Αυτό είναι το είδος της απρεπούς οχληρότητας, με την οποία πλησιάζει εδώ το τράμ το ευγενές μας κτήριο, σκληρά μέχρι το μέτωπο, ενώ εδώ ακριβώς θα ήταν απαραίτητη μια κάποια ελευθερία του χώρου. Το τράμ επομένως, θα έπρεπε να μετατεθεί από 'δώ, και μάλιστα ει δυνατόν, από το κτήριο της Βουλής και μέχρι την Votivkirche, στην Reichsratstraße μπροστά στο Δημαρχείο, το οποίο, λόγω της κατά μήκος ανάπτυξης της πρόσοψής του, μπορεί να το ανεχθεί χωρίς ζημιά.

Αυτές θα ήταν οι προϋποθέσεις για την διαμόρφωση πλατειών σ' αυτήν την θέση και απ' αυτές προκύπτει το σκίτσο της εικ. 111.

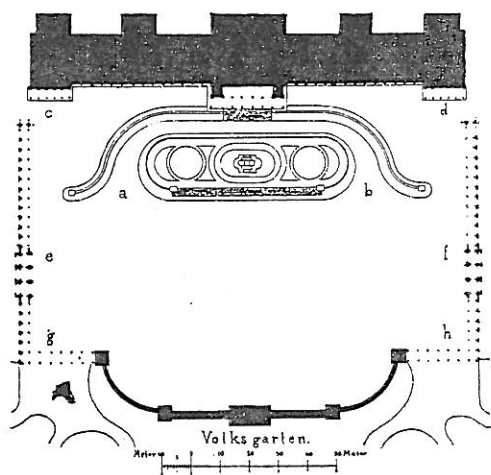
Με την εν μέρει οικοδόμηση του πολύ μεγάλου κενού χώρου θα μπορούσε να δημιουργηθεί μία ξεχωριστή πλατεία Δημαρχείου G στην οποία θα ανήκε η υποχρέωση να δημιουργήσει με βάση την υπάρχουσα αρχιτεκτονική του Δημαρχείου, μια προτότυπη αστική εικόνα. Γιά την επίτευξη αυτού του σκοπού θα έπρεπε να οδηγηθούν οι μορφές των πλαγιών τοξοστοιχιών του Δημαρχείου, ολόγυρα σ' όλη την πλατεία, και ομοίως, αντίστοιχα με τους τρεις μικρούς πύργους της όψης του Δημαρχείου, θα έπρεπε να ανεγερθούν στις γωνίες c, d, e, f τέσσερις πύργοι-έρκερ, όλα όμως κατασκευασμένα με λίγο μικρότερες διαστάσεις και λιγότερο μεγαλοπρεπή, ώστε να εξαρθεί έτσι η ρωμαλέα εντύπωση του Δημαρχείου ακόμη περισσότερο. Για τον ίδιο λόγο, όλα τα κτήρια των οικοπέδων E και F δεν θα επιτρεπόταν να αποκτήσουν το πλήρες ύψος των βιεννέζικων πολυκατοικιών, αλλά θα έπρεπε να είναι κατά ένα ή δύο ορόφους χαμηλότερα. Στο H θα έπρεπε να διασπασθεί το τείχωμα της πλατείας σε μορφή δρόμου, ώστε να γίνει επίσης δυνατή η θέα προς τον πύργο από το A. Στο a και b θα έπρεπε να κλεισθεί το τείχωμα της πλατείας μέσω μνημείων όμοιων με θριαμβευτικές αφίδες, τα οποία θα μπορούσαν ίσως, όπως και τα μνημεία Skaliger στην Verona, αλλά σε πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις, να φέρουν πάνω σε ένα μεσαίο θόλο το καθέ-

να από έναν έφιππο ανδριάντα, πιθανώς έναν ήρωα από την εποχή της υπεράσπισης της Βιέννης εναντίον των Τούρκων. Άλλα μικρότερα μνημεία θα μπορούσαν να ανεγερθούν μπροστά στους πύργους-έρκερ, εκεί όπου βρίσκονται τα στοιχεία c, d, e, f, και γενικά ένα πλήθος επίσης θα μπορούσε να διαταχθεί κατά μήκος όλης της παρυφής της πλατείας. Στην θέση του g και h θα μπορούσαν να τοποθετηθούν κρήνες, καλύτερα όμως θα ήταν να κτιστούν εκεί μόνιμα μουσικά περίπτερα, να διοργανωθεί εκεί μια τακτική μουσική στην πλατεία, και στην μια πλευρά να τοποθετηθεί ένα καφενείο πολύ μεγάλης έκτασης και αντιστοίχως στην άλλη πλευρά ένα εστιατόριο.

Ότι η έτσι συντελεσθείσα δόμηση θα έφερνε επίσης περισσότερους ανθρώπους κοντά στο Δημαρχείο και ότι θα εξαφάνιζε την αντίθεση ύφους μεταξύ των σήμερα ταυτοχρόνως ορατών οικοδομημάτων, κτισμένων με τις πιο διαφορετικές κατευθύνσεις ύφους, δεν χρειάζεται καμιά ειδική απόδειξη. Ο σχηματισμός της πλατείας J είναι ομοίως σαφής στο σκίτσο. Το συμμετρικά προς το θέατρο μελετημένο νέο κτήριο (B) (πιθανώς πτέρυγα διοίκησης ή και ακόμη αυτοτελούς σημασίας), εισδύει λίγο μέσα στον δημοτικό κήπο (C) και θα έπρεπε να συνδέεται με το θέατρο από το l μέχρι το m με μια κιονοστοιχία, στις οποίας τον επάνω όροφο θα μπορούσε να υπάρχει ένας διάδρομος επικοινωνίας. Στα n και o, ή και σε σημεία ακόμη πιο απομακρυσμένα το ένα από το άλλο, θα προέκυπταν δύο εξόχως κατάλληλες θέσεις για τοποθέτηση μεγάλων μνημείων.

Το τελείωμα του όλου συγκροτήματος προς το Πανεπιστήμιο και το Κοινοβούλιο είναι ευκρινές από την εικ. 113.

Δύο όμοια οικοπέδα στις δύο στενές πλευρές της πλατείας Δημαρχείου δόθηκαν στο Πανεπιστήμιο και στο κτήριο του Κοινοβουλίου και ως κύρια όψη με τις ράμπες εισόδου επιλέχθηκε η πλευρά προς τον δακτύλιο. Αυτή η τελευταία ήταν μια ευτυχής επιλογή, αν και έπρεπε να συμβιβαστεί κανείς με την δυσχέρεια, ότι για μια ευ-

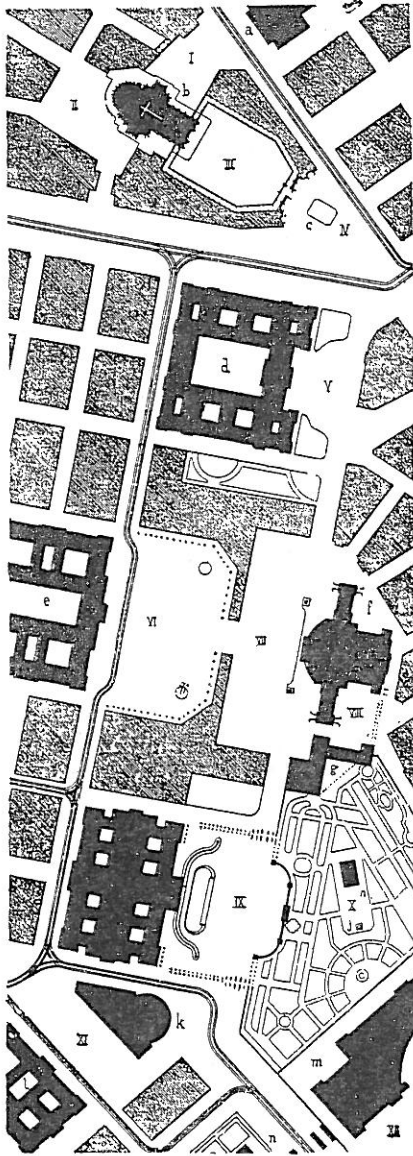

Εικ. 112. Σκαρίφημα μελέτης για μια πλατεία μπροστά απ' το κτήριο του Κοινοβουλίου.

ρύτερη εξάπλωση των ραμπών εισόδου, παρέμενε ο χώρος κάπως περιορισμένος. Ιδιαίτερα στο κτήριο της Βουλής ήταν αυτό δυσάρεστο, και προκάλεσε ένα μακρύ αγώνα γύρω από την περιοχή, την οποία τελικά κατέκτησε νικηφόρα ο δακτύλιος. Δεν υπάρχει όμως καμιά αμφιβολία, ότι για όλες τις ανεπάρκειες αυτής της σημαντικότητας θέσης όλης της πολεοδομικής επέκτασης, δηλαδή απ' τ' Αυτοκρατορικά Μουσεία μέχρι την *Votivkirche*, η αιτία είναι ως επί το πλείστον ο δακτύλιος. Έτσι έχει το πράγμα στο Πανεπιστήμιο, όπου δεν θα μπορέσει πλέον καθόλου να πλαστεί μια ήσυχη πλατεία, η οποία να αντιστοιχεί πλήρως στην αξία, την σημασία και την αρχιτεκτονική διαμόρφωση του κτηρίου, και έτσι επίσης συμβαίνει και στο κτήριο της Βουλής, όπου όμως μία εξυγίανση είναι ακόμη δυνατή. Σε κανένα άλλο παράδειγμα δεν μπορεί να καταδειχθεί σαφέστερα η αντίφαση μεταξύ κτηρίου και πλατείας, η πλήρης ακαταλληλότητα της θέσης, απ' ό,τι εδώ. Το κτήριο το ίδιο, λόγω της ναοειδούς μορφής των προεξοχών του και λόγω της διαμόρφωσης των λεπτομερειών όσον αφορά το ύψος, ανήκει στην αποκαλούμενη ελληνική Αναγέννηση. Η ομαδοποίηση των όγκων (μεσαίο κτίσμα, γωνιακά κτίσματα συνδεδεμένα μέσω επιμήκους πτέρυγας, ράμπα εισόδου, μικρός κήπος) μας δείχνει όμως ένα καθαρόαιμο *barock* συγκρότημα, όπως δεν θα μπορούσε να είχε επινοηθεί ωραιότερο και για το οποίο οι αρχαίοι Έλληνες δεν είχαν ούτε καν αμυδρή ιδέα. Εδώ, μπροστά μας, στέκεται το *barock* ανακτορικό κτίσμα στις βασικές του γραμμές· ακόμη και ο πραγματικά απαραίτητος κήπος βρίσκεται ήδη στα σπάργανα. (βλ. εικ. 112 μεταξύ a και b). Που είναι όμως η απαραίτητη διαμόρφωση αυτού του θέματος; Μπορεί λοιπόν κανείς να αρνηθεί σε ένα κτήριο, το οποίο έχει ανεγερθεί για σημαντική προοπτική αίσθηση, το απαραίτητο προαύλιο για υποχώρηση του παρατηρητή; Δεν θα έπρεπε να το θεωρεί κανείς δυνατό, αλλά η σύγχρονη πολεοδομία με την απόλυτη ανικανότητά της να κατανοήσει τους όρους της τέχνης, και ακόμη λιγότερο να τους ικανοποιήσει, το κατάφερε κι αυτό. Μόνο ο σταδιακός εθισμός σ' αυτήν την κατάσταση, ήδη κατά την διάρκεια της ανοικοδόμησης, την κάνει αυτή σήμερα ανεκτή. Αυτή η έντονη σύγκρουση αυτή καθ' εαυτή είναι (θεωρημένη καλλιτεχνικώς), πράγματι ανυπόφορη. Εδώ πρέπει να φύγει ο δακτύλιος, εδώ πρέπει να δημιουργηθεί το προαύλιο που ανήκει στο κτήριο. Μόνο τότε θα μπορούσε και το κτήριο να ξεδιπλώσει όλη του την χάρη. Απ' αυτήν μπορεί κανείς ήδη να αισθανθεί ένα μικρό μέρος, όταν παρατηρεί το τόσο εξαιρετικά τοποθετημένο για προοπτική ακριβώς επίδραση κτήριο, τον χειμώνα, από τον ναό του Θησείου, διαμέσου των γυμνών δένδρων του δημοτικού κήπου και

του δακτυλίου. Μπορεί να το πει κανείς ανοικτά, ότι οι Βιεννέζοι δεν έχουν δει ακόμη το κτήριο της Βουλής τους, διότι τα σωστά σημεία θέας γι' αυτό, έχουν μετατοπισθεί λόγω του δακτυλίου. Είναι ακριβώς σαν να είχε κολλήσει κανείς μια πολύτιμη ταπετσαρία στον τοίχο ανάποδα. Διότι όλες οι αρχιτεκτονικές ομορφιές των κτηρίων, σ' όλη αυτήν την διαδρομή του δακτυλίου, δεν δείχνουν την αξία τους και δεν εκφράζονται με όλη τους την δύναμη. Να βελτιωθεί αυτή η κατάσταση, θα ήταν και στο κτήριο επίσης της Βουλής δυνατό. Στην εικ. 112 έχει σχεδιαστεί μια προσπάθεια. Στις δυο πλευρές από το c μέχρι το g και από το d μέχρι το h θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί το κλείσιμο του χώρου μέσω ισογείων κιονοστοιχιών στο ύψος του υπογείου του κτηρίου της Βουλής. Εξωτερικά με καμάρες, με μια ανάλογη με το κτήριο αδρή πλινθοδομή, εσωτερικά με κιονοστοιχίες και οριζόντια δοκάρια, δηλαδή κατ' ουσίαν σύμφωνα με το είδος της παλιάς πύλης του ανακτόρου, αλλά διαμορφωμένες παντού με περισσότερη λεπτότητα, με ακριβή αναφορά στις μορφές και τις διαστάσεις του κτηρίου της Βουλής. Και στις δυο πλευρές θα έπρεπε να τοποθετηθεί ένα ανάλογο του κεντρικού κτηρίου αέτωμα, με παρόμοιο ανάγλυφο και ολόγλυφο διάκοσμο με μια διακοπή σε μορφή αφίδας θριάμβου στα e και f, πάνω στην οποίας το υπερυψωμένο μεσαίο τμήμα θα έβρισκαν θέση δίτροχες άμαξες, όπως και στο κυρίως κτήριο. Στο g και h θα τοποθετούνταν ελεύθερες εισοδοί προς τον δημοτικό κήπο, κάτι που θα συνέδεε καλά αυτόν τον ωραίο κήπο με την νέα πλατεία, θα έκανε δυνατή μια ευπρόσδεκτη διάβαση από εδώ προς το κέντρο της πόλης και που λόγω αποκλεισμού της τωρινής εισόδου δια της νέας πτέρυγας του ανακτόρου, θα είναι και γι' άλλον έναν λόγο αναγκαία. Σε μια τέτοια πλατεία θα ήταν τότε επίσης δυνατή η περαιτέρω εμφάνιση της ράμπας, όπως άλλωστε αυτή είχε αρχικά σχεδιαστεί, και η διάταξη μεγαλοπρεπών μνημείων. Ειδικά απέναντι απ' το κτήριο της Βουλής προκύπτει μέσω μιας εντομής στον δημοτικό κήπο μια πλατεία πρώτης τάξεως για ανέγερση ενός μεγαλόπρεπου μνημείου, του οποίου η ανάπτυξη κατά πλάτος θα επέτρεπε προτότυπες συνθέσεις, και θα ήταν ήδη γι' αυτό επωφελής, διότι ακριβώς σήμερα, αυτή η παραλλαγή συναντάται μόνο σπάνια.

Ακολουθώντας τον μέχρι τώρα δρόμο από την *Votinkirche* ως τα Αυτοκρατορικά Μουσεία, απομένει ακόμη η τελευταία θέση χωρίς ρυθμό, δηλαδή η τριγωνική πλατεία στο μέγαρο της Δικαιοσύνης. Και αυτή οφείλει την γένεσή της στην στροφή του πολυγώνου του δακτυλίου σ' αυτήν την θέση και επομένως στη ρήξη του ορθογωνικού συστήματος κατά την χάραξη. Σε όλες σχεδόν τις νεώτερες πό-

Επεξήγηση του σχεδίου

A. Πλατείες.

- I, II, IV. Νέες πλατείες στην Votivkirche.
- III. Atrium της Votivkirche.
- V. Πλατεία του Πανεπιστημίου.
- VI. Πλατεία του Δημαρχείου.
- VII. Η μεγάλη πλατεία του θεάτρου.
- VIII. Η μικρή πλατεία του θεάτρου.
- IX. Προαύλιο του κτηρίου του Κοινοβουλίου.
- X. Πλατεία του κήπου.
- XI. Πλατεία μπροστά στο Μέγαρο της Δικαιοσύνης.
- XII. Νέα πλατεία του Ανακτόρου.

B. Κτήρια.

- a. Εργαστήριο Χημείας.
- b. Votivkirche.
- c. Θέση για ένα μεγάλο μνημείο.
- d. Πανεπιστήμιο.
- e. Δημαρχείο.
- f. Αυτοκρατορικό θέατρο.
- g. Πτέρυγα του Αυτοκρατορικού Θεάτρου (σχέδιο).
- h. Ναός του Θησέως.
- j. Θέση προβλεπόμενη για το μνημείο του Goethe.
- k. Μη προσδιορισμένο ακόμη νέο κτήριο.
- l. Μέγαρο της Δικαιοσύνης.
- m. Νέα πτέρυγα του ανακτόρου.
- n. Αψίδα θριάμβου (σχέδιο).

Εικ. 113. Γενικό σχέδιο.

λεις συναντάται αυτή η αντιαισθητική μορφή τριγώνου και για τους ίδιους λόγους πάλι πουθενά δεν έγινε δυνατόν να γεννηθεί απ' αυτήν κάτι ωραίο. Για βελτίωση αυτών των τριγωνικών πλατειών δεν υπάρχει απολύτως καμία συνταγή. Αυτές πρέπει απλώς να οικοδομηθούν. Σύμφωνα με τις συνθήκες της εδώ δεδομένης περίπτωσης (βλ. εικ. 113), το καλύτερο θα ήταν, να κτιστεί η κορυφή αυτής της πλατείας προς τον δακτύλιο, έτσι ώστε να δημιουργηθεί προς τα πίσω, προς το μέγαρο της Δικαιοσύνης, μια τετράγωνη πλατεία (XI στην εικ. 113), ενώ η μπροστινή κορυφή του κτηρίου (k) θα σχημάτιζε μια ρωμαλέα κυκλική κατασκευή. Η διάμετρος αυτής της κυκλικής κατασκευής θα μπορούσε να επιλεγεί τόσο μεγάλη, ώστε να μπορεί μ' αυτήν να επιτευχθεί μια επιβλητική εντύπωση. Σύμφωνα με την εικ. 113 ανέρχεται αυτή σε 50 μ., δηλαδή περισσότερο απ' ό,τι στο Μανσωλείο του Αυγούστου στη Ρώμη, αν και είναι μικρότερη απ' ό,τι στο γιγαντιαίο Μανσωλείο του Αδριανού (το σημερινό Engelsburg), το οποίο κατέχει διάμετρο 73 μ. Η αρχιτεκτονική αυτού του κτηρίου θα κρατιόταν επίσης σε υψηλότατο ύψος παραπλήσιο αυτού των Αυτοκρατορικών Μουσείων. Αυτά προκύπτουν απ' την κατάσταση, για να μπορέσει αυτή να μπει σε τάξη. Ένα άλλο ερώτημα είναι, ποιόν σκοπό θα μπορούσε να εξυπηρετεί ένα τέτοιου είδους κτήριο. Για κτήριο ενοικιαζόμενων κατοικιών, δύσκολα θα το φανταζόταν κανείς· σύμφωνα με την μορφή του, μάλλον για μανσωλείο, για κρύπτη με μοναστηριακές πτέρυγες ακουμπισμένες προς τα πίσω, αλλά επίσης και για μουσείο ή ωδείο. Είναι γνωστό ότι για το Μουσείο του εμπορίου στο κέντρο της πόλης δεν μπόρεσε ακόμη να βρεθεί κατάλληλη θέση, αλλά και για έλλειψη αιθουσών συναυλιών εκφράστηκαν ήδη παράπονα. Εδώ όμως, όπου οφείλομε μόνο να δείξουμε με ένα πρακτικό παράδειγμα, με ποιόν τρόπο θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί μία πολεοδομική διεύθετηση ύψιστου ύψους, δεν μπορεί να είναι η κατάλληλη θέση για να μηχανευτούμε τέτοιου είδους φαντασίες του μέλλοντος.

Συνοψίζοντας το αποτέλεσμα της έρευνας με βάση το συνολικό σχέδιο της εικ. 113, μπορεί ακόμη να επιστηθεί η προσοχή μας στην νέα σαφή χάραξη της γραμμής του τράμ, όπως προκύπτει από το σκίτσο, όπου θα παρατηρούσαμε επίσης, ότι την μη διακρινόμενη στο σκίτσο σύνδεση με την γραμμή του Währing, θα την σκεπτόμασταν στην Schwarzschanierstraße πίσω από την Votivkirche. Υπ' αυτόν τον όρο διαμορφώνεται η σύνδεση προς όλες τις κατευθύνσεις το ίδιο ευνοϊκή όπως και ως τώρα, αλλά η κυκλοφορία έχει μετατεθεί εκεί, όπου δεν ενοχλεί, αλλά περισσότερο μάλλον εξυπηρετεί. Μέσω της όλης αναμόρφωσης επιτεύχθηκε: 1. ο παραμερισμός της

αντίθεσης των στύλ, 2. μία ουσιωδώς ανυψωμένη εντύπωση καθενός μνημειακού κτίσματος, 3. μια ομάδα χαρακτηριστικών πλατειών, 4. η δυνατότητα, να διαταχθεί εδώ συνενωμένο ένα πλήθος μεγαλύτερων, μέσων και μικρότερων μνημείων.

Καθεμιά απ' τις αποκτηθείσες πλατείες θα προσέφερε μία άλλη αστική εικόνα. Κατ' αρχήν δίπλα στην μεγαλόπρεπη νέα Ανακτορική πλατεία (XII), σ' αυτό το μεγαλειώδες βασιλικό Forum με όλη την σημασία της λέξεως, θα βρισκόταν το προαύλιο της Βουλής, ένα είδος αυτοκρατορικού Forum (XI), πραγματοποιημένο στο αττικό πνεύμα. Όσον αφορά τον γλυπτικό εξοπλισμό, θα εκλαμβάνοταν αυτή η πλατεία ως καλλιτεχνικός συμβολισμός της αυτοκρατορικής ιδέας και αναλόγως θα έπρεπε να επιλεγούν και τα μνημεία, τα οποία θα μπορούσαν να συγκεντρωθούν εδώ σταδιακά. Παραπλευρώς, στον δημοτικό κήπο, απέναντι από το ναό του Θησείου (h), θα μπορούσε να διαμορφωθεί ένα είδος κόγχης από δένδρα και θάμνους, της οποίας το κέντρο θα ήταν κατάλληλο για να παραλάβει το μελλοντικό μνημείο του Goethe. Και αυτή επίσης η πλατεία θα είχε κάτι το όμοιο με Forum, κάτι το αρχαϊζόν. Εάν συνυπολόγιζε κανείς σ' αυτά και τον όμορφο κήπο και το σαν μανωλιό κτήριο k, τότε θα είχε συνενώσει εδώ μια ομάδα συνταιριασμένων έργων σε άμεση γειτνίαση, και όμως διαχωρισμένων μεταξύ τους, τόσο, όσο αυτό θα ήταν αναγκαίο λόγο του ύψους. Μερικά βήματα από 'δω θα βρισκόταν κανείς στην εντελώς διαφορετικού είδους πλατεία του Θεάτρου (VII και επίσης VIII), όπου θα ήταν η κατάλληλη θέση, για να τιμήσουμε μεγάλους ποιητές και γενικά καλλιτέχνες μέσω μνημείων. Μία αστική εικόνα, πάλι εντελώς διαφορετική απ' τις ως τώρα, θα προσέφερε η πλατεία του Δημαρχείου (VI) με τις γοθτικές στοές της, και τα μνημεία, τα οποία θα διατάσσονταν εδώ και θα μπορούσαν να αφιερωθούν στα πρόσωπα τα γνωστά στην ιστορία της πόλης. Ακόμη και για το Πανεπιστήμιο, θα μπορούσε να κερδηθεί επίσης ένα προαύλιο (V), το οποίο θα έπρεπε να εξυψώνει σημαντικά την αίσθηση του ωραίου πρότυπου, εάν αφαιρείτο η μονότονη ευθεία δένδροστοιχία του δακτυλίου, και αντί αυτής τοποθετούνταν δεξιά κι αριστερά μεγαλύτερες και πυκνότερες συστάδες δένδρων και θάμνων. Μία εντελώς ιδιάζουσα όμως εντύπωση θα προκαλούσε το Atrium της Votickirche. Εδώ θα ήταν επίσης ο ήσυχος καθαγιασμένος χώρος για μνημεία των έξοχων ανδρών της επιστήμης. Οι κατάλληλες θέσεις για μνημεία δεν θα έλειπαν λοιπόν για γενιές ολόκληρες, μετά την μορφοπλαστική διαμόρφωση αυτής της σειράς των πλατειών, ενώ με την σημερινή κατάσταση, λόγω της τεράστιας ευρύτητας του χώρου δεν πραγματοποιείται ούτε μια μοναδική διάταξη.

Αυτή την ανάλυση ας την δεχθούμε λοιπόν σαν ένα παράδειγμα, για τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε περίπου να διαπλασθεί καλλιτεχνικά το μνημειακό κέντρο μιας μεγάλης πόλης, σύμφωνα με τις διδαχές της ιστορίας, σύμφωνα με τα παραδείγματα ωραίων παλαιών πόλεων. Οι λύσεις μπορούν εδώ να είναι πολύ διαφορετικές. Οι αρχές όμως και η μέθοδος, σύμφωνα με την οποία ενεργεί κανείς, θα έπρεπε να είναι παντού οι ίδιες, εάν δεν επρόκειτο να απαρνηθεί κανείς εξ αρχής την ευλογία της τέχνης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τέτοιες προσπάθειες, για να ενισχυθεί η αξία του παλιού πολεοδομικού συστήματος επίσης και στην νεώτερη εποχή, με πλατείες όμοιες με Forum, έχουν εμφανισθεί ήδη επανειλημμένως. Ζωγράφοι και αρχιτέκτονες εντρυφούν με ακρίβεια σε αποκαταστάσεις αρχαίων πλατειών, και οι πολλές εξαισιες εικόνες, που τις χρωστάμε σ' αυτόν τον ενθουσιασμό για ένα χαμένο ιδεώδες δείχνουν, ότι τέτοια ωραία πράγματα μπορούμε να τα πραγματοποιήσουμε πολύ καλά, ακόμη και σήμερα. Όλες όμως αυτές οι προσπάθειες έχουν κοινό στην μοίρα τους, ότι μένουν στα χαρτιά. Έτσι έγραφε ήδη πριν από τριάντα χρόνια ο E. Förster στο έργο του της βιογραφίας του αρχιτέκτονα J. G. Müller (σελ. 39): "Το γεγονός ότι τα μεγάλα νεόδμητα κτήρια στο Μόναχο στέκονται ως επι το πλείστον μεμονωμένα και επομένως, δεν επιτυγχάνουν την αισθητική επίδραση, την οποία, παρά τις κάποιες ελλείψεις και αντιφάσεις, θα έπρεπε να ασκούσαν εάν ήταν συγκεντρωμένα, οδήγησε τον Müller στην σκέψη, να συνθέσει ένα μεγάλο οικοδομικό σύνολο, στο οποίο ήταν συγκεντρωμένα σε μια πλατεία: Καθεδρικός Ναός, Δημαρχείο, Βιβλιοθήκη, Χρηματιστήριο, κ.λ.π." Το ότι αυτή η καθαρά ακαδημαϊκή μελέτη, όσον αφορά την εφικτότητά της, δεν αποτέλεσε ποτέ ούτε καν αντικείμενο μελέτης, είναι κατανοητό, διότι είχε τεθεί απλώς και μόνον ως μια θεωρητική μελέτη. Ο Müller έλαβε όμως επίσης μετά, το 1848, μέρος σ' έναν διαγωνισμό για το Bas fonds της Rue royale στις Βρυξέλλες, και μάλιστα με μία μελέτη στο πνεύμα του αρχαίου Forum. Αυτή η μελέτη του διαγωνισμού διακρίθηκε βέβαια και τιμήθηκε, αλλά δεν εκτελέστηκε.

Η τύχη της μελέτης του G. Sempere για την Δρέσδη αναφέρθηκε ήδη, και αυτό το γεγονός είναι ακόμη πιο χαρακτηριστικό για την μοίρα, που στις μέρες μας πλανάται πάνω απ' την πολεοδομία ως έργο τέχνης, αφού γι' αυτή την μελέτη ενδιαφέρθηκαν ζωηρά υψηλότατοι κύκλοι, και άρχισε μάλιστα και η πραγματοποίησή της. Αλλά και αυτό το έργο που ξεκίνησε όπως φαίνεται με τόσο ευνοϊκούς οιωνούς δεν επρόκειτο να ευτυχήσει. Απέναντι σε τέτοιου είδους ζωφερές ιστορικές εμπειρίες, χρειάζεται και ένα κάποιο θάρρος, να πι-

στεύει κανείς ακόμη πιο μακριά, σε ένα τέτοιο ιδανικό, κι ας θεωρεί την τόσο πολύ πεζή εποχή μας σχεδόν ανίκανη να παραγάγει σ' αυτόν τον τομέα ακόμη κάτι το μεγάλο και ωραίο. Ίσως όμως αυτό να ευτυχήσει, γιατί όπως ήδη ειπώθηκε, ένα καλό άστρο φαίνεται να επικρατεί στο στερέωμα πάνω απ' την πολεοδομική επέκταση της Βιέννης. Πρέπει επίσης να αναλογισθεί κανείς ότι εδώ δεν πρόκειται πλέον καθόλου για ένα κολοσσιαίο νέο σύνολο. Το δύσκολο και πολυδάπανο τμήμα του συνόλου έχει ήδη ολοκληρωθεί και απομένει πλέον μόνο η ευκολότερη και ελάχιστη εργασία, να τοποθετηθεί το έτοιμο έργο, και στο σωστό πλαίσιο. Η εικόνα, που είναι και το σημαντικότερο πράγμα, είναι παντού έτοιμη, μόνο το πλαίσιο λείπει ακόμη. Θα έλεγε κανείς, ότι σ' αυτήν την κατάσταση υπάρχει μάλιστα κάτι το πιεστικό, που αργά ή γρήγορα θα έπρεπε να ξεσπάσει και θα ξεσπούσε, προς τα έξω. Ο χρόνος μάλιστα στον οποίο θα μπορούσε να μπει αυτή η κίνηση σε τροχιά, φαίνεται να μπορεί να καθοριστεί από πριν, όταν σκέφτεται κανείς, ότι το ένα, εντελώς μεγάλοπρεπο, όμοιο με Forum σύνολο, δηλαδή η νέα πλατεία του Ανακτόρου, ωριμάζει πράγματι προς την ολοκλήρωσή του. Πρόκειται για μία σύλληψη τέτοιας υψηλής ιδέας και τέτοιων απαιτήσεων σε μέσα, που μετά την ανέγερση της πλατείας του Αγ. Πέτρου στην Ρώμη, πουθενά πιά δεν πραγματοποιήθηκε. Ποιός δεν θα έπαιρνε καινούργιο θάρρος όταν προκύπτουν τέτοια πράγματα; Εδώ μπορεί κανείς να προϋπολογίσει ακριβώς την πορεία της εξέλιξης. Η μία πτέρυγα του Ανακτόρου προβάλλει ψηλά ήδη από τώρα, και δεν είναι πολύ μακριά ο καιρός που θα αρχίσει η εκτέλεση και της δεύτερης, απέναντι. Μετά την ολοκλήρωση του Ανακτορικού κτηρίου θα πέσει όμως η παλιά ανακτορική πύλη και έτσι η εξαιρετική τεράστια πλατεία θα έρθει δια μιας στο φως. Μ' αυτά όμως θα έχει φτάσει και η κρίσιμη στιγμή, κατά την οποία θα αποφασιστεί το μέλλον του όλου, η στιγμή, κατά την οποία θα πρόκειται για την εκτέλεση των δύο σχεδιασμένων τελειωμάτων προς τον δακτύλιο σε μορφή ασπίδων θριάμβου, διότι μόνο η ολοκλήρωση αυτών των κτισμάτων θα συμπεριλάβει όλη την πλατεία ως ένα ενιαίο καλλιτεχνικό σύνολο. Μετά όμως θα προκύψει αναμφισβήτητα πιεστική από μόνη της η αναγκαιότητα, να ανεγερθεί προς τους αυτοκρατορικούς σταύλους ένα τελείωμα αντίστοιχου ύφους, με εφαρμογή μιας αρχιτεκτονικής, αντίστοιχης του υπογείου των Αυτοκρατορικών Μουσείων (όλο το κάτω μισό).

Η εντονότατη όμως αίσθηση που θα εξασκεί τότε αναμφισβήτητα, αυτή η ακόμη εν εξελίξει ευρισκόμενη πλατεία, δεν θα αστοχήσει στην άσκηση μιας έντονης αισθητικής δύναμης και θα είναι απολύ-

τως αδύνατο να υποφέρουμε για πολύ, μόλις παραδίπλα, την αντιασθητική τριγωνική πλατεία μπροστά στο μέγαρο της Δικαιοσύνης, και όλη την σύγχυση των πλατειών στο κτήριο του Κοινοβουλίου και ακόμη πιο πέρα. Τότε θα πρέπει να έχει φτάσει η στιγμή, που θα συμβεί κι εδώ επίσης κάτι, και μάλιστα στο ίδιο πνεύμα ιδεώδους, στο οποίο λάμπει στην κορυφή το μεγάλο πρότυπο της νέας πλατείας των Ανακτόρων.

Τότε, έτσι θα πίστευε κανείς, δεν θα επρόκειτο πια για γνώμες υπερ ή κατά, αφού τα πάντα θα κυριαρχούνται από την ίδια πεποίθηση, αλλά το πολύ ακόμη, για την προμήθεια των μέσων, με τα οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί και το υπόλοιπο των κτηριακών έργων. Ακριβώς αυτό όμως δεν θα μπορούσε να υπόκειται σε καμιά δυσκολία, διότι, εξαιρουμένου του γεγονότος ότι σ' αυτήν την εποχή η Βιέννη θα παρουσιάζει έναν ασφαλώς υψηλότερο πληθυσμιακό δείκτη και ότι στο κέντρο εδώ και πολύ καιρό δεν έχει κτιστεί τίποτε, γίνεται από τα παρουσιασθέντα σκίτσα σαφές, ότι ακόμη και για ιδιωτικούς κερδοφόρους σκοπούς προκύπτει ένα πλήθος μεγάλων οικοπέδων για κτίσιμο. Τα κέρδη απ' αυτά τα οικοπέδα θα κάλυπταν ασφαλώς τα έξοδα για το μεγαλύτερο μέρος των απαιτούμενων τοξοστοιχιών και έτσι μένει πάλι μόνο το αρχικό ερώτημα, εάν ένα τέτοιο συγκρότημα θα έβρισκε γενική απήχηση ή όχι.

Για τον αδαή μπορεί να είναι μια δύσκολη απόφαση, να κάνει εδώ μια επιλογή, διότι εάν αποτύγχανε το πείραμα της οικοδόμησης, τότε αυτό θα ισοδυναμούσε πραγματικά με ένα μεγάλο ατύχημα, διότι τότε θα έπρεπε κανείς να αφήσει τα ανεγερθέντα κτήρια όπως έχουν. Αλλά και γι' αυτό θα μπορούσε να βρεθεί μία διέξοδος, η οποία πρέπει επίσης εδώ να διατυπωθεί με συντομία, όχι από τάση ονειροπόλησης, αλλά γιατί η προτεινόμενη αυτή διαδικασία είναι πραγματικά εφικτή, και θα μπορούσε να ακολουθηθεί όχι μόνο εδώ, αλλά και αλλού επίσης. Θα μπορούσε δηλαδή κανείς επ' ευκαιρία να χρησιμοποιήσει π. χ. το μελετημένο μπροστά απ' την *Votivkirche* Αττίουμ ως εκθεσιακό χώρο για μια, φυσικά λόγω γειτνίασης με την εκκλησία, όχι καθ' εαυτή απρεπή έκθεση, και μ' αυτήν την ευκαιρία να συνθέσει τα προσωρινά εκθεσιακά κτήρια από σανίδες και σοβά έτσι, ώστε να παριστάνουν συγχρόνως και ένα κοντινό προς την πραγματικότητα μοντέλο της σχεδιασμένης δόμησης. Τότε θα μπορούσε ο καθένας, ακόμα και ο αδαής, να κρίνει την εντύπωση, και η κοινή γνώμη θα ήταν ασφαλώς σε θέση να αποφασίσει, αν θα έπρεπε να επιχειρηθεί ή όχι μια οριστική οικοδόμηση σύμφωνα με αυτό το μοντέλο. Ο ειδικός μπορεί βέβαια να εγγυηθεί την ορθότητα αυτής της μελέτης ήδη από το σχέδιο.

Υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, δεν θα επιτρεπόταν, ούτε εδώ, ούτε στην εν μέρει οικοδόμηση της πλατείας του Δημαρχείου, να παραδοθεί το οικοπέδο στην ελεύθερη διάθεση του ιδιοκτήτη. Αυτό θα κατέστρεφε τα πάντα εκ των προτέρων, διότι τότε, οι διάφοροι αρχιτέκτονες θα ήθελαν σίγουρα με τις προσόψεις τους να ξεπεράσουν τους άλλους. Σ' αυτήν την περίπτωση θα έπρεπε να ετοιμαστούν ήδη από πριν όλα τα σχέδια για όλα ανεξαιρέτως τα κτίσματα, έτσι, ώστε να επιτευχθεί η επιθυμητή αρμονική συνολική αίσθηση, και όλα να υποταγούν στην αισθητική επίδραση του κεντρικού κτηρίου. Σε κάθε οικοπέδο θα έπρεπε να ενυπάρχει δέσμευση ότι θα εκτελεσθεί το δεδομένο σχέδιο χωρίς ουσιαστικές εξωτερικές αλλαγές. Έτσι, το κατασκευασμένο εδώ φανταστικό επινόημα μιας πραγματικής οικοδόμησης, διδάσκει ένα σημαντικό παράγοντα, που θα μπορούσε και αλλού επίσης να βρει χρήσιμη εφαρμογή. Σήμερα, που κτίζει κανείς σε όλα τα είδη ύφους και σ' όλες τις κατευθύνσεις προτιμήσεων και που έχει την τάση να μην νοιάζεται για τον γείτονά του, δεν είναι βέβαια πια τα πράγματα έτσι, όπως τον παλιό καλό καιρό, όταν το ζήτημα για το ύψος ήταν ακόμη άγνωστο και τα κτήρια προέκυπταν από μόνα τους έτσι, ώστε να ταιριάζουν μεταξύ τους και με το σύνολο. Δεν θα πίστευε κανείς, ότι σε μια τόσο δύσκολη περίπτωση θα αρκούσε, να δοθούν στον ιδιοκτήτη μερικοί, γραπτοί απλώς κανονισμοί. Οι πιο παράξενες ιδέες θα ξεσπούσαν πιθανώς ακόμα και με τους πιο αυστηρούς κανονισμούς.

Με αυτά θα φερόταν σ' πέρας το παρατεθέν παράδειγμα, όσον αφορά επίσης και τον τρόπο και τα μέσα πραγματοποίησής του. Μελέτη στην πραγματικότητα, χρησιμοποιήθηκε αυτό ως παράδειγμα στα πλαίσια αυτού του κειμένου, διότι έτσι μπόρεσε να εξηγηθεί η ουσία της καλλιτεχνικής πολεοδομίας και της αποστολής της στην εποχή μας, ευκολότερα απ' ό,τι μέσω ακαδημαϊκών θεωριών. Κατά τον ίδιο τρόπο θα έπρεπε να πραγματευθούμε κι άλλα ζητήματα διευθετήσεων, στη Βιέννη π.χ. το θέμα της κάλυψης της κοίτης του ποταμού Wien -όπου η διαμόρφωση των πλατειών Schwarzenberg και Αγ. Καρόλου, ή της περιοχής του Freihaus, δεν θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν μόνο ως τεχνικά ζητήματα, αλλά επίσης και ως καλλιτεχνικά πρώτης τάξεως- η ενδεχόμενη κατάτμηση του Lillienwallterrain και πολλά άλλα.

Ένα είναι σίγουρο, ότι σήμερα προσεγγίζουμε τέτοια θέματα με πολύ μεγαλύτερη υπευθυνότητα απ' ό,τι μόλις πριν από λίγες δεκαετίες, και η σοβαρότητα αυτών αυξάνει, όσο περισσότερες εμπειρίες υπάρχουν σ' αυτόν τον τομέα. Σήμερα φορτώνεται μια βαρεία ευθύνη πάνω του, αυτός που καταστρέφει ένα πολεοδομικό σχέδιο, μετά

από τόσα πολλά ήδη υπάρχοντα κακά και καλά παραδείγματα. Σήμερα όμως δεν είναι πλέον καθόλου αναγκαίο, να επισπεύδουμε τέτοιου είδους ζητήματα, όπως συνέβαινε πριν από μερικές δεκαετίες, όπου οι πόλεις άρχισαν ξαφνικά να αυξάνουν με ανυποψίαστο τρόπο, και έλειπαν οι δυνάμεις που θα ικανοποιούσαν αμέσως τον συνωστισμό. Σήμερα είναι καθήκον κάθε ειδικού να εξετάζει στις μεγαλύτερες κατατμήσεις τα πάντα προσεκτικά, ακόμη και την καλλιτεχνική πλευρά, και θα ευχόμασταν, ο ακόμη και σήμερα συνηθισμένος σ' αυτόν τον τόπο στα σχέδια πολεοδομικής επέκτασης, τετραγωνικός κάρναβος, να αφηνόταν μόνο για τις γραμμωτές σελίδες. Εάν υπολογιζόταν και η καλλιτεχνική πλευρά περισσότερο και προσελκύονταν πλούσιες καλλιτεχνικές δυνάμεις, πιθανώς δια της οδού επίσης συχνών διαγωνισμών, τότε θα μπορούσαμε να επιτύχουμε κάποια καλά πράγματα, τουλάχιστον όσον αφορά την τυπική πλευρά, ακόμη κι αν το υψηλό ιδανικό των παλαιών θα μείνει για μας για ανυπολόγιστο χρόνο ανέφικτο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΡΑΣΙΝΟ ΣΤΙΣ ΜΕΓΑΛΟΥΠΟΛΕΙΣ (ΑΣΤΙΚΟ ΠΡΑΣΙΝΟ)

Οι πρόγονοί μας ήταν από αμνημονεύτων χρόνων άνθρωποι των δασών. Εμείς είμαστε άνθρωποι των οικοδομικών τετραγώνων. Απ' αυτό και μόνο εξηγείται ήδη η ασυγκράτητη φυσική ορμή του κατοίκου της μεγαλούπολης προς τα έξω, στην ύπαιθρο, από το χωνευτήριο της σκόνης, της θάλασσας των σπιτιών, προς το πράσινο της ελεύθερης φύσης. Απ' αυτό εξηγείται ότι για τον αστό, που λαχταράει τη φύση, κάθε δένδρο, κάθε ελάχιστη νησίδα χορταριού, κάθε γλάστρα με λουλούδια είναι ιερή, και σύμφωνα μ' αυτό το γενικό λαϊκό αίσθημα, δεν θα επιτρεπόταν ούτε ένας θάμνος να θυσιαστεί στον βωμό μιας κατά τα άλλα επίσης τόσο αναγκαίας αστικής δόμησης, αλλά αντιθέτως θα έπρεπε επίσης να προστεθεί στο παλιό απόθεμα όσο το δυνατόν πιο πολύ πράσινο.

Αυτή την ψυχική διάθεση του κοινού εκφράζει η ίδρυση πολυάριθμων συλλόγων για την φροντίδα των κήπων στις μεγάλες πόλεις και σωματείων για την μέριμνα καλλιέργειας λουλουδιών, όπως και η γενική συμμετοχή σε διαλέξεις σχετικές μ' αυτό το αντικείμενο και στις πολυάριθμες, δημοφιλείς πράγματι ανθοκομικές εκθέσεις.

Στην Φρανκφούρτη δημιουργήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του ενενήντα ένας σύλλογος για τον εξωραϊσμό των αστικών όψεων και αυτός εμφανίστηκε αμέσως στην δημοσιότητα με την προκήρυξη ενός διαγωνισμού για την "διακόσμηση των μπαλκονιών με λουλούδια". Αυτός ο διαγωνισμός επαναλήφθηκε ήδη το 1895 και έγινε πολλαπλώς αντικείμενο μίμησης αλλαχού, εμπλουτισμένος μάλιστα ακόμη και μέσω υποδιαίρεσης των ερωτημάτων σε διαγωνισμούς για γλάστρες, για παράθυρα κατοικιών κ.λ.π. Ό,τι σημαντικό σ' αυτό το πνεύμα έχει επιτελέσει το Αμβούργο, είναι γενικά αναγνωρισμένο και σχετικά μ' αυτό μπορούμε να παραπέμψουμε στο ζωηρά ενδιαφέρον κείμενο του Lichtwark: "Η λατρεία των λουλουδιών 1897".

Αλλά ό,τι είναι η διακόσμηση με λουλούδια για το εξωτερικό και το εσωτερικό του σπιτιού, αυτό είναι και οι κήποι, και οι συστάδες δένδρων και θάμνων για την πόλη. Εφ' όσον δε το προάστιο St. Gilles των Βρυξελλών προκύρηξε ένα βραβείο για την ωραιότερη έπαυλη της συνοικίας του των επαύλεων, ώστε να κεντρίσει την φιλοδοξία των ιδιοκτητών, γιατί δεν μπορεί κάποτε για τον ίδιο σκοπό να προκηρυχθεί επίσης ένα βραβείο για το ωραιότερο προκήπιο ενός δρόμου ή μιας πολεοδομικής περιοχής; Μια έξοχη ιδιαιτερότητα είναι εδώ, π.χ. οι εξαισίες καλλιέργειες τριανταφύλλων στα προκήπια του θερέτρου Baden στην Βιέννη. Όλα αυτά δεν επιδρούν θετικά βελτιώνοντας μόνο την υγεινή, αλλά πρέπει να εκτιμηθούν ιδιαιτέρως και από άποψη καλλιτεχνική. Εάν αφαιρέσει κανείς από μια αίθουσα υποδοχής ή από ένα κλιμακοστάσιο την διακόσμηση με λουλούδια, τότε αφαιρεί με μιας και από την αρχιτεκτονική, την τοιχογραφία, ακόμη και από τα χαλιά και τα έπιπλα ένα μεγάλο μέρος της αισθητικής τους επίδρασης. Η συνολική εντύπωση γίνεται στεγνή και μονότονη, διότι έχει χαθεί η ευεργετική αίσθηση αντίθεσης της αυστηρής τεχνητής μορφής προς την ελεύθερη φυσική μορφή. Έτσι συμβαίνει επίσης σε αδρές γραμμές και με τις αστικές εικόνες ωραίων πλατειών ή έξοχων δρόμων. Γι' αυτό μάλιστα και οι αρχιτέκτονες σπάνια παραλείπουν να τοποθετούν δένδρα και θάμνους στα προοπτικά σχέδια των μνημειακών κτηρίων τους, ενώ είναι γενικά συνηθισμένο σε καλλιτεχνικές και τεχνικές εκθέσεις, για την διακόσμηση των εκθεσιακών χώρων να παρέχει τις υπηρεσίες του ο διακοσμητής κήπων.

Μόνο στα γρήγορα θα αναφερόταν επίσης και ένα άλλο σημαντικό συστατικό στοιχείο του φυσικού τοπίου, το οποίο ο πολεοδόμος εξ ίσου δεν μπορεί να στερηθεί, αν θέλει να ζωντανέψει τα αστικά του τοπία και να ξεγελάσει ευχάριστα τους κατοίκους αυτών των συσσωρευμένων όγκων σπιτιών, για την θλίψη αυτής της αφύσικης μονοτονίας: το νερό. Τι θα ήταν ή Βενετία χωρίς νερό; Εάν είχε πραγματοποιηθεί η βάρβαρη πρόθεση, να μπαζωθούν τα κανάλια της, θα είχε καταχωνιασθεί και η καλλιτεχνική μεγαλοπρέπεια της Βενετίας που επιφέρει ψυχική ανάταση. Τι θα ήταν η Βουδαπέστη χωρίς τον Δούναβη, το Παρίσι χωρίς τον Σηκουάνα, το Αμβούργο χωρίς την μεγάλη Alster, η Koblenz, το Mainz, η Κολωνία κ.λ.π. χωρίς τον Ρήνο; Ακόμα και ο μικρός Pegnitz, πόσες εξαισίες δροσερές πολεοδομικές θέες δεν χαρίζει στην αξιοσέβαστη Νυρεμβέργη, από κοινού με τις μεγαλόπρεπες συστάδες δένδρων! Η προσθήκη νερού στο πράσινο της μεγαλούπολης βρήκε την αναγνώριση της υψηλής της σημασίας, ακόμη και με την εισαγωγή ενός, ήδη γενικώς συνηθισμένου, τεχνικού όρου της πολεοδομίας που καλείται "διακοσμητικό

νερό". Στην καλλιτεχνικώς ύψιστη όμως βαθμίδα μέχρι τώρα, έφθασε η χρήση του διακοσμητικού νερού ήδη στην αρχαία Ρώμη και, ακολουθώντας τα ίχνη της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εποχής, και στην Ρώμη των ύψιστου ύφους φιλότεχνων παπών της Αναγέννησης. Όποιος έχει δει την Fontana Trevi, δεν ξεχνά ποτέ πια στην ζωή του αυτή την ρωμαλέα αίσθηση, και το έντονο πάφλασμα της Aqua Paola προσφέρει πραγματικά μια ζωογόνα δροσιά. Σίγουρο είναι, ότι στην ανάμνηση της Ρώμης, οι αγωγοί του νερού και τα μνημειακά στόμιά τους, αποτελούν ένα ανεξίτηλο συστατικό στοιχείο.

Όλα αυτά δεν είναι όμως μόνο αισθητικώς πολύτιμα, αλλά και από καθαρά άποψη υγιεινής εντελώς απαραίτητα. Οι μεγαλύτερες ελεύθερες επιφάνειες των μεγαλουπόλεων, ιδιαίτερα όταν μοιάζουν να χρησιμοποιούνται ως συγκροτήματα κήπων, εξοπλισμένα επίσης με υδάτινες επιφάνειες και υδραγωγεία, είναι οι σαφώς απαραίτητες για την αναπνοή λεκάνες αέρα της μεγαλούπολης και επομένως σε απόλυτη αντιστοιχία λέγονται πνεύμονές της.

Ασφαλώς ένας μεγάλος όγκος πολυκατοικιών χρειάζεται τέτοιες διακοπές μέσω διάταξης εκτεταμένων ελεύθερων περιοχών αέρα, προπαντός από άποψη υγιεινής, αλλά επίσης όχι λιγότερο και για νοερή ψυχική ανάταση μέσω μιας αναζωογόνησης από ενδιασπαρτες φυσικές εικόνες. Χωρίς αυτό το στήριγμα στην ελεύθερη φύση θα ήταν η πόλη μια αφόρητη φυλακή, και απ' αυτήν την άποψη, η κοινή γνώμη έχει δίκιο με την κρίση της: "Όσο πιο πολύ τόσο πιο καλά".

Δυστυχώς η πραγματοποίησή αυτής της αρχής έχει τα όριά της, όχι μόνο στα υπερβολικά αυξανόμενα έξοδα και στην αξία της οικοδομικής γης, ιδιαίτερα στο κέντρο των μεγάλων πόλεων, αλλά προπαντός στην απ' αυτό εξαρτώμενη χωρική επέκταση, η οποία τελικά ακόμη και με τα πιο σύγχρονα μέσα μεταφοράς δεν θα μπορούσε να υπερνικηθεί. Το Buenos Aires π. χ. είχε πριν από λίγα χρόνια με περίπου 600 000 κατοίκους την επιφάνεια του Βερολίνου, διότι περίπου το 95% των σπιτιών του δεν είχε κανέναν επάνω όροφο, ενώ αντίθετα είχε έναν, αν και μικρό μόνο, κήπο. Αυτό είναι πολύ ειδυλλιακό, θα μπορούσε μάλιστα να το πει κανείς "πομπηιακό", για μια ευρωπαϊκή όμως πόλη ακατάλληλο.

Επομένως η υποχρέωση του πολεοδόμου απέναντι σ' αυτό το ειδικό ζήτημα, είναι, να επιλέγει τις διάφορες διαρρυθμίσεις του έτσι, ώστε να επιτυγχάνει μία κατά το δυνατόν μεγαλύτερη, από πλευράς υγιεινής και αισθητικής, επιτυχία με συγχρόνως τις πιο ασήμαντες δαπάνες σε χρήματα και χώρο. Αυτή η θέση του ερωτήματος απαιτεί μια ακριβή στάθμιση κάθε μεμονωμένης μορφής χρησιμοποίησης του φυσικού τοπίου, του πράσινου στην μεγαλούπολη, ως προς

τα προτερήματα και τα μειονεκτήματα, και μάλιστα με προσεκτική αποφυγή των προκαταλήψεων, που ανήκουν ίσως στις παραδοσιακές συνήθειες. Σκοπός αυτών των γραμμών είναι να επιχειρηθεί αυτή η στάθμιση, να μπει επιτέλους αυτή η συζήτηση στο αυλάκι.

Ας ξεκινήσουμε αμέσως με την διαπίστωση μιας ακόμη γενικά αρκετά διαδεδομένης προκατάληψης.

Πριν από περίπου σαράντα χρόνια άνοιξε ο δρόμος για να γίνει γενικώς γνωστή η ήδη παλιότερη ανακάλυψη, ότι δηλαδή άνθρωποι και ζώα εισπνέουν οξυγόνο και εκπνέουν διοξείδιο του άνθρακα, ενώ αντιθέτως τα φυτά αποβάλλουν οξυγόνο και απορροφούν διοξείδιο του άνθρακα. Απ' αυτό φαινόταν να προκύπτει αναμφισβήτητα το γεγονός, ότι μέσω της εκπνοής του διοξειδίου του άνθρακα από πολλούς ανθρώπους, οι οποίοι ζούν στενά ο ένας κοντά στον άλλον, ιδιαίτερα σε αίθουσες συγκεντρώσεων, αίθουσες σχολείων κ.λ.π. συγκεντρώνεται το διοξείδιο του άνθρακα γύρω τους με τέτοιο τρόπο, ώστε θα έπρεπε να εμφανιστεί πραγματικός κίνδυνος ασφυξίας, ιδιαίτερα όταν δεν υπάρχουν φυτά πλούσια σε φύλλωμα σε ικανοποιητικό αριθμό, τα οποία θα απορροφούσαν πάλι ευχαρίστως αυτό το διοξείδιο του άνθρακα και στη θέση του θα απέβαλαν οξυγόνο. Προέκυψε ένας πραγματικός πανικός για το διοξείδιο του άνθρακα. Ας σκεφθεί όμως κανείς επίσης: ένας και μόνον άνθρωπος παράγει σε μια ώρα 35 m³ διοξειδίου του άνθρακα. Τρομερό!

Απο τις σχολικές αρχές δόθηκαν εντολές προς όλα τα δημοτικά σχολεία, οι οποίες επέβαλλαν την τοποθέτηση κατά το δυνατόν πολλών φυτών πλούσιων σε φύλλωμα στις τάξεις διδασκαλίας για την παραγωγή του αναγκαίου για τα κακόμοιρα παιδιά οξυγόνου και για την εξαφάνιση του περιττού διοξειδίου του άνθρακα.

Κάποιος λαίμαργος για οξυγόνο, ανάπνεε, όπως εξιστορεί ο Puchner, κάθε μέρα αρκετές ώρες ανάμεσα στις γλάστρες του. Αλλά στο αποκορύφωμα της λατρείας του οξυγόνου έφτασε η όλη κίνηση κυρίως με την ανακάλυψη του όζοντος και των επιδράσεών του στον ζωικό οργανισμό. Σε υποτιθέμενα πλούσια σε περιεκτικότητα όζοντος δασικά εδάφη, ανεγέρθηκαν θεραπευτήρια και κτίστηκαν ευάερα σπίτια· εφευρέθηκε επίσης η λάμπα του όζοντος. Η κοινότητα των αποκαλούμενων «ροφητών του όζοντος» μεγάλωνε καθημερινά.

Παράλληλα ακολούθησε η αυστηρή επιστημονική έρευνα αθόρυβα και απαρατήρητα τον δρόμο της. Αρχικά διεπίστωσε ο καθηγητής Ebermayer (Ανακοινώσεις γύρω από την περιεκτικότητα διοξειδίου του άνθρακα της ατμόσφαιρας του δάσους 1878), ότι ο αέρας σε ένα καλά κλεισμένο δασικό σύμπλεγμα το καλοκαίρι, είναι σχεδόν διπλάσιος σε περιεκτικότητα διοξειδίου του άνθρακα απ' ό,τι ο ελεύ-

θερος ατμοσφαιρικός αέρας, και μάλιστα λόγω ασθενέστερου εξαερισμού και συνεχούς νέας παραγωγής διοξειδίου του άνθρακα στην σπασισμένη στρώση φύλλων. Στο έργο του που εκδόθηκε το 1885, γύρω από την ποιότητα του αέρα του δάσους, ανακοινώνει επιπλέον ο Ebermayer, ότι οι διακυμάνσεις της περιεκτικότητας διοξειδίου του άνθρακα του αέρα, είναι πολύ μικρότερες απ' ό,τι πίστευε κανείς παλαιότερα, δηλαδή αυτές κυμαίνονται μόνο μεταξύ 0,025 έως 0,936 %. Με όσο πιο ευαίσθητα όργανα και όσο πιο μεγάλες ποσότητες αέρα έκανε κανείς τις έρευνες, τόσο πιο ασήμαντες εμφανίζονταν οι διαφορές. Οι έρευνες στο Παρίσι, στο Λονδίνο, στην Γενεύη, στο Παλέρμο, στο Manchester κ.λ.π. οδήγησαν με εκπληκτικό τρόπο στο ίδιο αποτέλεσμα. Ακόμη και στις μεγαλουπόλεις φτάνει η περιεκτικότητα του διοξειδίου του άνθρακα μόνο κατ' εξαίρεση το 0,035 %. Η περιεκτικότητα σε διοξείδιο του άνθρακα του αέρα του δάσους κυμαίνεται μεταξύ 0,026 και 0,036 %. Τους ίδιους ακριβώς αριθμούς απέδωσαν μετρήσεις στα ψηλά βουνά και στην ανοικτή θάλασσα: σε καθαρότατο αέρα της υπαίθρου 0,033 %. Η μέση περιεκτικότητα σε διοξείδιο του άνθρακα ανήλθε σύμφωνα με τις μετρήσεις διάφορων εκεί παρατηρητών, για το Rostock 0,029 %, για το Dieppe 0,0296 %, για το Aubin 0,0293%. για το Gembloux 0,0294%.

Ακριβώς έτσι έχει το πράγμα και για το οξυγόνο. Οι διακυμάνσεις της περιεκτικότητας του αέρα σε οξυγόνο, κινούνται σύμφωνα με τις μετρήσεις του U. Kreusler (Περί περιεκτικότητας του αέρα σε οξυγόνο 1885) μόνο μεταξύ 22,88 και 20,94 % και σύμφωνα με τον καθηγητή W. Hempel μεταξύ 20,877 και 20,971 %.

Η σύνθεση του αέρα πρέπει λοιπόν να θεωρηθεί σταθερή μέσα σε στενά όρια και η προς τούτο αναγκαία εξαιρετικά γρήγορη εξισορρόπηση στις μάζες του αέρα βασίζεται στην ισχυρή εξάπλωση των αερίων. Αυτό είναι το αποτέλεσμα της αυστηρής επιστημονικής έρευνας, έναντι του οποίου καταπίπτουν στο κενό όλες οι εσπευσμένες και, όπως φαίνεται, επίσης αβάσιμες υποθέσεις.

Όσον αφορά επίσης την κατά τα λοιπά καθαρότητα του αέρα του δάσους, οι έρευνες των A. Serafini και J. Arata (Έρευνες στην περιοχή της γεωργικής φυσικής XIV, Μόναχο) αποδεικνύουν, ότι στο εσωτερικό των δασών απαντώνται κάποτε περισσότερα βακτηρίδια και μικρόβια, απ' ό,τι έξω, διότι αυτά, υπό ορισμένες προϋποθέσεις τα καλλιεργεί το δάσος.

Όλη επομένως αυτή η ομάδα των δήθεν για την υγεία ευνοϊκών επιδράσεων των φυτεύσεων, εκπίπτει. Απομένει μόνο η επίδραση ενός συμπαθητικού μέσου, μια επίδραση που βασίζεται στην φαντασία, και αυτή δεν μπορεί βέβαια να αγνοηθεί, διότι είναι γνωστό το γεγο-

νός, ότι μέσω μιας απλής φαντασίας δεν μπορούν να θεραπευτούν μόνο οι λεγόμενοι κατά φαντασίαν ασθενείς, αλλά επίσης και πραγματικοί άρρωστοι.

Ο μελαγχολικός άνθρωπος της μεγαλούπολης είναι ένας τέτοιος, εν μέρει κατά φαντασία, εν μέρει πραγματικός άρρωστος. Υποφέρει από την λαχτάρα, από την νοσταλγία για την ελεύθερη φύση. Αυτή η αρρώστια, η οποία μπορεί να φτάσει μέχρι την χαλάρωση κάθε επιθυμίας για εργασία, δεν θεραπεύεται από ασυναίσθητη εισπνοή τόσων κυβικών μέτρων οξυγόνου ή όζοντος, αλλά από την θέα του πράσινου, από την παράσταση της προσφιλούς αγαπημένης μητέρας φύσης. Αυτό μπορεί και πρέπει να το υπολογίζει ο πολεοδόμος, και έτσι γίνεται επίσης και το πρόβλημά του επιλύσιμο. Διότι ενώ η απαίτηση να παράγουμε για κάθε αναπνέοντα πνεύμονα μερικά τετραγωνικά μέτρα επιφάνειας φυτικού φυλλώματος θα διέλυε κάθε πόλη σε μια απέραντη περιοχή επαύλεων, αρκεί τώρα η απλή παράσταση, η απλή θέα πράσινου φυλλώματος, ακόμη και του μεμονωμένου μόνο δένδρου, το οποίο με τα μεγάλα κλαδιά του κρέμεται πάνω από μια μάντρα κήπου και αναξωογονεί έναν ολόκληρο δρόμο, ή της μεγαλόκορμης φλαμουριάς σε μια παράμερη, ήσυχη γωνιά μιας πλατείας, πιθανώς κοντά σε μια κρήνη που το νερό της κελαρύζει, ή μιας χαμηλωμένης έκτασης με γρασίδι και λουλούδια μπροστά στις χωρίς κίνηση πτέρυγες ενός υπερέχοντος μνημειακού κτηρίου. Είναι σίγουρα γνωστό το γεγονός, ότι η φαντασία δεν χρειάζεται κανένα χονδροειδή σωρό εντυπώσεων, αλλά μόνο ερεθίσματα, μόνο σημεία εκκίνησης.

Επομένως το πολύ γόνιμο θέμα του μεμονωμένου δένδρου, που επιτυγχάνεται με ασήμαντα έξοδα και που στην σύγχρονη πολεοδομία έχει σχεδόν εξαφανιστεί, φαίνεται πάλι να είναι άξιο προσοχής.

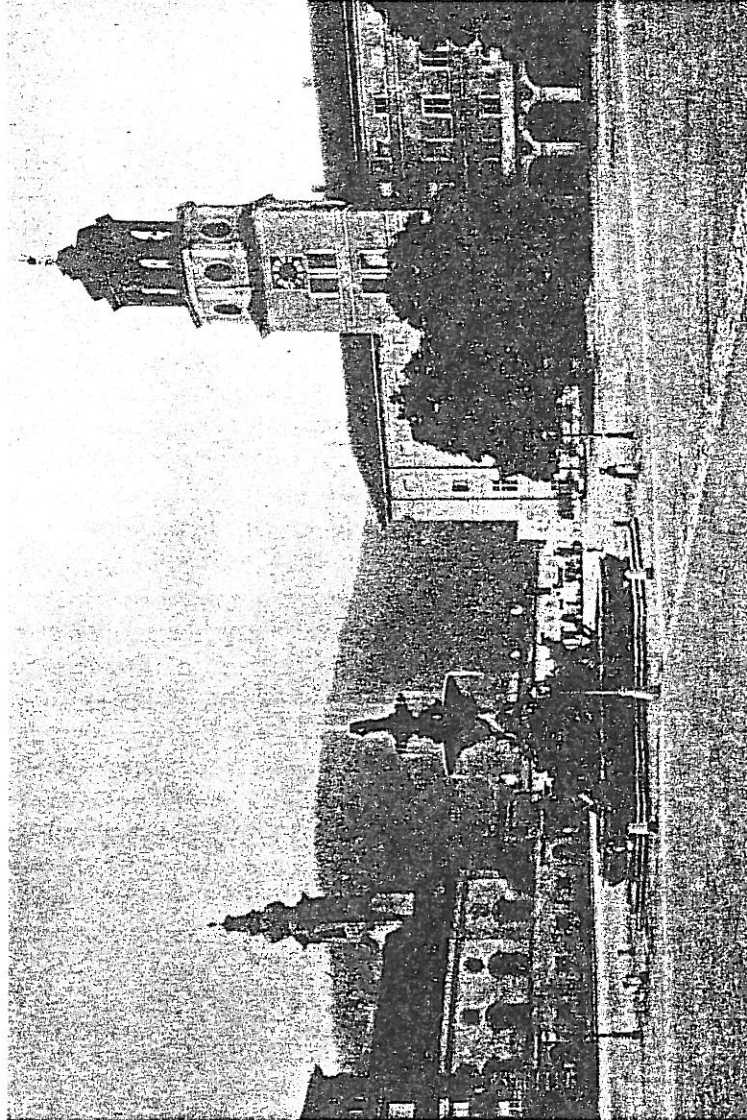
Ποιός, απ' όλους όσους έχουν δει την Ρώμη, δεν θυμάται τον μεγάλο φοίνικα στο Lateran: ένα μοναχικό δένδρο, ορατό όμως από μακριά, εξυψώνεται στην όψη μέσα από ένα πλήθος δρόμων. Αυτός ο μοναδικός φοίνικας χαρακτηρίζει την Ρώμη ως νότια πόλη, διότι αυτός ο μοναδικός κορμός, κεντρίζει την φαντασία, το ίδιο όπως κι ένα ολόκληρο άλσος από φοίνικες. Αν φαντασθεί κανείς αυτόν τον μοναδικό φοίνικα να λείπει απ' όλες τις πολυάριθμες όψεις δρόμων, στις οποίες είναι ορατός, τότε υφίσταται η εντύπωση αυτών των αστικών εικόνων, δια μιας μια σημαντική απώλεια, όμοια με την διαφορά, σαν να έβλεπε κανείς μια πλατεία, άλλοτε με χαρούμενη λιακάδα, και άλλοτε με θολό καιρό και κακό φωτισμό. Το ίδιο πετυχαίνει για την πλατεία του και ο γνωστός πλάτανος των γενίτσαρων της Κωνσταντινούπολης, και παντού, όπου τα κειμήλια μιας

παλιάς πολεοδομικής ποίησης δεν έπεσαν ακόμη εντελώς θύματα του μαχαιριού του σύγχρονου γεωμέτρη, βρίσκει κανείς πλήθος παρόμοιων παραδειγμάτων. Εδώ έχει ακόμα διατηρηθεί μια παλιά καστανιά σε μια ήσυχη γωνιά δίπλα σε μια παλιά εκκλησία, εκεί έχει ακόμη παραμείνει από τον παλιό καιρό μια μεγάλη μελιά, η οποία κάποτε άφηνε την φυλλωσιά της να θροΐζει πάνω από ένα μικρό εξωκλήσι του χωριού, ή απλά πάνω απ' έναν Εσταυρωμένο του επαρχιακού δρόμου, καθώς τότε το συνεχώς αυξανόμενο πολεοδομικό τέρας που καταβροχθίζει την γη, δεν είχε ακόμη προωθήσει τις μάξες των σπιτιών του μέχρις εδώ. Ακόμη και η μεγάλη φλαμουριά του χωριού, ή εκείνη δίπλα στο μαγγανοπήγαδο της αυλής, έχει διατηρηθεί κατά τύχη εδώ κι εκεί στις μεγάλες πόλεις, ακόμη δε και ολόκληροι κήποι κυνηγιού, αγροτικά κτήματα ή αρχοντικά μέγαρα, έχουν διατηρηθεί από τις ήδη προ πολλού λησμονημένες εποχές, αφού η σημερινή μεγαλούπολη ήταν τότε ακόμη μια μικρή φωλιά που μόλις περιελάμβανε την έκταση του σημερινού κέντρου. Τέτοια υπολείμματα δένδρων, είναι επίσης κατάλοιπα της λαογραφίας, απομεινάκια της δημοτικής ποίησης, η οποία στην πραγματικότητα φώλιασε άφθονα στα κλαδιά τους, από την ποίηση της αυτοκρατορικής αυλής μέχρι και τις μέρες μας. Αλλά και την εικόνα επίσης αυτού του σημαντικού δένδρου την βλέπουμε σ' όλες τις εποχές, ξεκινώντας από την "Weltesche της Edda", μέχρι τα σκηνικά για τον "Feuerzauber" του Richard Wagner.

Είναι δύσκολο, να επιστρέψει κανείς ύστερα από συνειρμούς τόσο υψηλής ποιότητας, στην φτωχή πεζότητα ενός θέματος τοπογραφικού σχεδίου. Γιατί όμως φτάνει αυτή η αντίθεση μέχρι τα όρια της καρικατούρας, του γελοίου; Προφανώς, μόνο γι' αυτό, διότι μόλις πίσω μας έχουμε μια τάση των καιρών -και αυτή δεν έχει ξεπεραστεί ακόμη εντελώς- στην οποία αποσβέστηκε πράγματι σκόπιμα βιαιώς κάθε τελευταία σπίθα ποίησης στην πολεοδομία. Μόνο η φαντασία είναι που μπορεί να εξυψώσει τα πιο καθημερινά πράγματα μέχρι τη θεϊκή σφαίρα. Το ελαιόδενδρο της Αθηνάς στην Ακρόπολη, ήταν μια απολύτως συνηθισμένη ελιά, όπως επίσης και όλες οι άλλες, η ποιητική όμως φαντασία την καθαγίασε, και αυτό το παιγνίδι της φαντασίας άρεσε πολύ στον λαό, διότι ο λαός δεν μπορεί να κάνει χωρίς την ποίηση και την φαντασία ως ψυχική τροφή, όπως ακριβώς και χωρίς το καθημερινό ψωμί. Εδώ έγκειται ακριβώς και η υψηλή σημασία του ποιητικού, του φανταστικού, ή όπως σήμερα λέγεται, του γραφικού στην πολεοδομία - μια σιωπηρή συγχρόνως ομολογία, ότι ο σύγχρονος κόσμος το πολύ να τολμήσει να φτάσει ως την πιο χαμηλή βαθμίδα του γραφικού στην πολεο-

δομία, ενώ την ύψηλότερη βαθμίδα της ποιήσης στην πολεοδομία την θεωρεί άφθαστη.

Αλλά ακόμη και το απλώς μόνο γραφικό στην πολεοδομία, ακόμη και η άποψη περί απλής γραφικότητας του δένδρου, ως του ζωογόνου πράσινου μέσα στο γκριζό των ατέλειωτων μαζών από πέτρα και σοβά, δεν έγινε αποδεκτό από τους ανθρώπους του σχεδιαστήριου της παλιάς γεωμετρικής σχολής. Αντί κατά την σύνταξη των σχεδίων να προφυλαχθεί κατ' αρχήν κάθε ωραίο, βίοςιμο παλιό δένδρο, ακριβώς όπως και ένα παλιό σεβαστό μνημείο της ιστορίας ή της τέχνης, και επομένως να δημιουργηθεί μια δική του πλατειούλα με ταιριαστό περιβάλλον, έστω και μέσω καμπύλης χάραξης ή πλευρικής μετάθεσης μιας εκβολής δρόμου, ή μέσω διαμόρφωσης μιας ήσυχης γωνιάς, μόνο για χάρη αυτού του μεγάλου δένδρου, εξοντώθηκαν όλα αυτά χωρίς προστασία, σωρηδόν. Θα μπορούσε να παρατεθεί πλήθος παραδειγμάτων από σύγχρονες πολεοδομικές διευθετήσεις, όπου παλιές κρήνες με εξαίσιες συστάδες δένδρων, ομοίως ανεκτίμητα υπόλοιπα παλιών ιδιωτικών κήπων, παλιά οχρωματικά έργα με πράσινες περικονκλάδες, παλιές πύλες πόλεων ή εξωκλήσια με γραφικό περιβάλλον δένδρων και θάμνων μαζί με κατάλληλα τοποθετημένες στην σκιά τους ήσυχες γωνιές, έπεσαν θύματα, πρωτίστως του χάρακα του γεωμέτρη με τις ανιαρές ευθείες, ίσου πλάτους σειρές δρόμων του. Τέτοιες όμως λεπτομέρειες, είναι ακριβώς μια αναντικατάστατη απώλεια, διότι δεν μπορεί κανείς να αντικαταστήσει τεχνητά αυτήν την δροσερή φυσική βλάστηση τού σταδιακά και αφθόρμητα δημιουργημένου. Αντιθέτως υπάρχει μόνο ένας μοναδικός κανόνας, δηλαδή: Να διατηρούμε τέτοιες παλιές αναντικατάστατες κληρονομίες με κάθε θυσία και να τις εντάσσουμε αρμονικά στο νέο αστικό τοπίο. Και αυτός ο κανόνας είναι επίσης βαθιά ριζωμένος στην συνείδηση του λαού, ώστε κάθε πολεοδόμος που τον ακολουθεί, να μπορεί ασφαλώς να υπολογίζει στην επιδοκιμασία των συμπολιτών του. Γι αυτήν την κρίση του λαού, να ένα παράδειγμα μεταξύ πολλών: Στην Residenzplatz στο Salzburg (εικ. 114) βρίσκεται μπροστά απ' το κυβερνητικό κτήριο και δίπλα στον καθεδρικό ναό, μια σειρά θεόρατων γέρικων δένδρων. Όταν στο τέλος της δεκαετίας του εξήντα εγκρίθηκε ένα σχέδιο πολεοδομικής επέκτασης σύμφωνα με τη γνωστή μορφή σκακιέρας, το πρώτο και έγινε, ήταν να κοπεί μια σειρά αιωνόβιων δένδρων για την ελευθέρωση των προβλεπόμενων οικοδομικών τετραγώνων. Τις ρίζες τις βλέπει κανείς ακόμη και σήμερα στην ακόμη άκτιστη περιοχή. Η λαϊκή αγανάκτηση γι' αυτό έβαλε τότε τα κρατικά δένδρα να εκφωνήσουν μπροστά στο Κυβερνείο τον ακόλουθο μονόλογο:

Εκκ. 114. Η Residenzplatz στο Salzburg.

“Κόβει κανείς τα πιο όμορφα δένδρα,
Αυτά ανήκουν στην πόλη και δεν τα ξαναβρίσκει κανείς
Εμείς θα παραμείνουμε όρθια, αυτό μας χαροποιεί τρελλά
Αφού, δόξα στον Θεό, είμαστε κρατικός θησαυρός”.

Εκτός από την διατήρηση τέτοιων παλιών στοιχείων, ανήκει σαφώς στα καθήκοντα του πολεοδόμου και η φύτευση νέων μεμονωμένων συστάδων δένδρων, διότι έτσι ακριβώς επιτυγχάνεται, όπως αποδείχθηκε, μία κατά το δυνατόν έντονη εντύπωση με περιορισμένη οικονομική δαπάνη. Μόνο που πρέπει να αντιμετωπισθεί το πράγμα με επιτηδειότητα. Εάν ο γεωμέτρης - πολεοδόμος της παλιάς σχολής, για ένα τέτοιο δένδρο, ακριβώς όπως και για μία κρήνη ή ένα μνημείο, δεν ήξερε καμιά άλλη θέση πέρα από το γεωμετρικό κέντρο βάρους των κανονικών τετραγωνικών πλατειών του, τότε βέβαια το πράγμα θα αποτύγχανε. Ένα δένδρο, τοποθετημένο μ' αυτόν τον τρόπο, και φυσικά αναπτυγμένο και κλαδεμένο αυστηρά συμμετρικά, θα έπρεπε να ανέχεται τον χλευασμό όλων των αλητόπαιδων. Ποιός όμως θα έβρισκε ανάπαυση σε ένα, τυχόν τοποθετημένο εκεί ερημικό παγκάκι; Μέσα σε μια πολυσύχναστη πλατεία, να κάθεται μόνος του εκεί σαν να πρόκειται να φωτογραφηθεί, σαν ένα εκθεσιακό αντικείμενο!

Αν και η αντιαισθητικότητα, και μάλιστα το ακατάλληλο της διάταξης συστάδων δένδρων και θάμνων ακριβώς στην μέση των πλατειών, είναι σήμερα ολοφάνερα χειροπιαστό, είναι παρ' όλα αυτά, ένα αγαπητό θέμα της σύγχρονης γεωμετρικής πολεοδομίας. Πάνω στις αποκαλούμενες νησίδες ασφαλείας, ιδιαίτερα των αστροειδών πλατειών, δεν μπορεί να δει κανείς μόνο τον υποχρεωτικό φανό, αλλά αρκετά συχνά και ένα μοναχικό δένδρο ή μια καλά κλαδεμένη πυραμίδα θάμνων, και μάλιστα με τον φανό να προεξέχει από την μέση των θάμνων. Αυτό είναι ανήκουστο!

Βλέπει κανείς, ότι το πράγμα είναι τελικά απλούστατο. Ένα τέτοιο δένδρο ή μια μεμονωμένη συστάδα θάμνων, ανήκει, ακριβώς όπως και οι κρήνες και τα μνημεία, στο τοίχωμα της πλατείας, στα νεκρά σημεία της κυκλοφορίας, σε ήσυχες γωνιές, και η ένταξη εκεί του πρασίνου είναι μόνο μέχρι του σημείου εκείνου δυσκολότερη από ό,τι στις κρήνες και τα μνημεία, κατά το οποίο αυτά λόγω του υλικού τους και της αρχιτεκτονικής τους μορφής, συμφύονται ενιαία με το ομοίως αρχιτεκτονικό περιβάλλον. Στις φυτεύσεις δένδρων τέτοιου είδους, γίνεται επομένως η από κοινού σύνθεση με το αρχιτεκτονικό περιβάλλον. Πρόκειται για μία σημαντική απαίτηση, που αξιώνει προ παντός, να μην αφαιρείται από την θέα μέσω δενδροφυτεύσεων η καλλιτεχνικώς πολύτιμη αρχιτεκτονική ή πλαστική, πύ-

λες, έρκερ, φηγούρες σε κόγχες, μωσαϊκά όψεων κ.λ.π. Γι' αυτό αξιώνει επίσης μια σταδιακή μετάβαση από την μορφή των φυτών προς την αρχιτεκτονική, όπως άλλωστε και στην μουσική, που σύμφωνα με τον χαρακτήρα της, συνδέονται μεταξύ τους μέσω αρμονικών μεταβάσεων, αποχωρισμένες μεταξύ τους συγχωρδίες. Τα μέσα γι' αυτό είναι τα εξής: ένας καλός συνταιριασμός της σιλουέτας, τόσο των κτηρίων, όπως επίσης και των δένδρων και θάμνων, και επιπλέον η τοποθέτηση τέτοιων μικροπραγμάτων, όπως αυτά που έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε σε κήπους ή στο ύπαιθρο σε συσχετισμό με τις φυσικές μορφές, και όπως αυτά ταιριάζουν και στην πραγματικότητα με την βλάστηση. Σ' αυτά ανήκουν: γιγκλιδώματα πάνω σε πέτρινες βάσεις και με γωνιακούς ορθοστάτες, πέτρινα αγκεία πάνω σε βάθρα, μικρές κρήνες, πιθανώς τεχνητοί βράχοι σε φυσική μορφή, πλαστικός διάκοσμος, με δυο λόγια, όλη η διακοσμητική αρχιτεκτονική κήπων και συγχρόνως και κάποια θέματα της μεγαλούπολης, όπως περίπτερα για καφέ, αναψυκτήρια, κολόνες για αφίσες και άλλα παρόμοια, μέχρι και θέσεις στάθμευσης οχημάτων και άλλα πολλά. Θέματα αρκετά, τα οποία συνδυασμένα με όλες τις δυνατές παραλλαγές μεταξύ τους, επιτρέπουν στον πολεοδόμο να προσφέρει με μεγάλη ποικιλία πάντα κάτι νέο με γραφική αίσθηση και επίσης και πραγματικής αξίας για την δημόσια ζωή.

Παρακινήσεις για τέτοιες πολεοδομικές λεπτομέρειες υπάρχουν ήδη συχνές, ως επι το πλείστον δε σε νεώτερα διεξοδικά επεξεργασμένα πολεοδομικά σχέδια. Αλλά και φιλολογικώς έγιναν ήδη προτάσεις προς αυτή την κατεύθυνση, π.χ. από τον L. Herscher (Deutsche Bauzeitung 8 Μαΐου 1899), ο οποίος συνιστά διαπλατύσεις πεζοδρομίων και διαμορφώσεις στις γωνίες των δρόμων με σκοπό την πιο ευνοϊκή τοποθέτηση χώρων αναμονής για το τράμ, και μάλιστα σε συνδυασμό με δένδρα, κρήνες, αναψυκτήρια, στήλες διαφημίσεων κ.λ.π.

Με αυτά θα πρέπει να έχουν παρουσιαστεί και τα σημαντικότερα γύρω από το θέμα του μεμονωμένου δένδρου ή των μικρών συστάδων δένδρων και θάμνων.

Μια ιδέα ακριβώς αντίθετη προς το θέμα του μεμονωμένου δένδρου, ενσωματώνεται στο θέμα της αλλέας.

Μια γνήσια *bagock* ιδέα προς τον σκοπό της προοπτικά μεγαλοπρεπούς ανάβασης προς την κύρια πύλη *bagock* παλατιών.

Μια γνήσια ιδέα των μαθητευόμενων χειροτεχνών που προέρχεται από τον επαρχιακό δρόμο.

Και στις δυο περιπτώσεις επιλέχθηκε για φύτευση, σχεδόν γενικώς, η λεύκα. Στις δικές μας αλλέες των μεγαλουπόλεων, ποτέ.

Κάθε αλλέα είναι ανιαρή. Αλλά καμιά μεγαλούπολη δεν μπορεί να την στερηθεί εντελώς, διότι η ατέλειωτη θάλασσα των σπιτιών της χρειάζεται όλες τις δυνατές μορφές για την διακοπή της αιώνιας μονοτονίας, για την διάρθρωση του μεγάλου συνόλου, για τον προσανατολισμό.

Οι σύγχρονες πολεοδομικές τάσεις δεν έχουν επιδείξει ποτέ αρκετή επιτηδειότητα, για να χρησιμοποιήσουν έστω και εν μέρει σωστά, αυτό το, πράγματι συγγενικό τους στην ουσία, θέμα. Δέχθηκε κανείς απλά, δυσανάλογα πλατείς δακτυλίους και λεωφόρους, και φύτεψε και απ' τις δυό πλευρές μη διακοπτόμενες συνεχείς αλλέες. Αυτή ήταν όλη η σοφία. Μ' αυτό όμως έχει γίνει ακριβώς το αντίθετο από εκείνο που πρέπει να είναι η επιδίωξη του πολεοδόμου, διότι μπορεί εύκολα να αποδειχθεί, ότι έτσι, μ' ένα μέγιστο εξόδων, κατορθώθηκε ένα ελάχιστο επιτυχίας, αντί, όπως θα έπρεπε, να συμβεί το αντίθετο. Αν πάρει κανείς ως μέση απόσταση δένδρων τα 7 μ. και ως μέσο μήκος ενός δακτυλίου ή μιας λεωφόρου μιας μεγαλούπολης τα 4200 μ. (ο δακτύλιος της Βιέννης έχει περίπου 3000 μ., αυτός της Κολωνίας 4000 μ., τα Παρισινά Boulevards μεταξύ 3000 και 7000 μ.), τότε αυτό, με αριστερόπλευρη και δεξιόπλευρη αλλέα, δίνει 2400 δένδρα, ένα ολόκληρο δάσος από δένδρα, αν βέβαια δεν τα διασκόρπιζε κανείς κατά μήκος. Θα μπορούσε κανείς ασφαλώς να εφοδιάσει με αυτά πλήρως δύο με τρία δημοτικά πάρκα και το γεγονός αυτό θα επέφερε σίγουρα ένα εντελώς διαφορετικό αποτέλεσμα ως προς την φροντίδα της υγείας, ως προς τους κατοίκους της πόλης που αναζητούν την αναψυχή και την ησυχία, τον αέρα και την σκιά, ως προς τις παιδικές χαρές και ακόμη και όσον αφορά τους περιπάτους, απ' ό,τι οι αλλέες στην μέση ενός δρόμου κύριας κυκλοφορίας, που είναι γεμάτες με την έντονη φασαρία των αυτοκινήτων, τις διασταυρώσεις, τα σύννεφα του αέρα και της σκόνης. Ο περιπατητής αναζητεί για την αναψυχή του μέρη απαλλαγμένα από θόρυβο και σκόνη· πώς μπορεί κανείς να του προσφέρει προς τούτο μια αλλέα στην μέση των μεγαλύτερων οδών κυκλοφορίας, δηλαδή ακριβώς μέσα στον μεγαλύτερο θόρυβο και την σκόνη! Πράγματι, στην Βιέννη π.χ. το απογευματινό Corso δεν κινείται στην αλλέα του δακτυλίου, αλλά δίπλα στα σπίτια, στο πλακοστρωμένο άδενδρο πεζοδρόμιο.

Ας πάμε όμως τώρα και στα έξοδα κατασκευής και συντήρησης τέτοιων αλλέων! Τα ίδια τα κακόμοιρα τα δένδρα τέτοιων αλλέων είναι πάντα άρρωστα, πάσχουν από σάπισμα των ριζών, λόγω του λιμνάζοντος νερού στους λάκκους τους, είναι άρρωστα διότι τα φύλλα τους είναι πάντα καλυμμένα από την σκόνη του δρόμου και διότι στην μία πλευρά του δρόμου βρίσκονται πάντα στην σκιά των ψη-

λών αστικών κτηρίων και επομένως, όλη την μέρα δεν φωτίζονται άμεσα από καμιά ηλιακτίδα. Μπορεί κανείς να δει την επίδραση της έλλειψης ή της παροχής ηλιακού φωτός, πολύ εντυπωσιακά, στις αλλέες όλων των από δυσμάς προς ανατολάς εκτεινόμενων δρόμων. Η βόρεια σειρά των δένδρων, όταν είναι πράγματι εκτεθημένη στο ηλιακό φώς, παρουσιάζει ψηλότερες κορυφές, πιο πυκνό φύλλωμα και πιο χοντρούς κορμούς απ' ό,τι η νότια, που βρίσκεται στην πλήρη σκιά της σειράς των κτηρίων. Η αντικατάσταση επίσης δένδρων που μαραίνονται ολοκληρωτικά, γίνεται αναγκαία στην σκιερή πλευρά σε πολύ πιο ευρεία κλίμακα απ' ό,τι στην ηλιόλουστη πλευρά. Η μόνιμη νέα φύτευση ανήκει στις διαρκείς σκοτούρες προϋπολογισμού του δημοτικού κηπουρού, κι όμως πόσο αξιοθρήνητο φαίνεται αυτό το δενδροκομικό νοσοκομείο! Το φθινόπωρο, τα δένδρα των αστικών αλλέων είναι τα πρώτα που ρίχνουν πρόωρα το ξερό τους φύλλωμα· ένα δροσερό υγιές πράσινο ποτέ δεν τα προσιδιάζει αυτά. Στους καταστροφείς των αστικών αλλέων ανήκει και ο χειμερινός παγετός, διότι το έδαφος παγώνει λόγω ελλειπούς στρώσεως χιονιού. Επιπλέον είναι και οι διαρροές φωταερίου που μολύνουν το έδαφος. Ενάντια σ' αυτήν την τελευταία εξέλιξη, χρησιμοποιούνται στο Βερολίνο πλέγματα φρυγάνων με στρώσεις αργίλλου και δοχεία στους λάκκους των δένδρων, κάτι το οποίο προκαλεί για κάθε λάκκο έξοδα 40 Μάρκων. Στις αλλέες του δακτυλίου της Βιέννης, προκάλεσε αρχικά το σάπισμα των ριζών πολλές απώλειες και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό, ώστε να συνδεθούν εκ των υστέρων μεταξύ τους ανα δύο ή και περισσότεροι οι μεμονωμένοι λάκκοι, για να γίνει δυνατή μια πιο φυσική επέκταση των ριζών. Πόσο πιο καλά θα ήταν και μόνο μετά απ' αυτό το σαφές σημάδι, εάν συνένωνε κανείς όλα τα δένδρα τουλάχιστον στην μια μόνο πλευρά του δρόμου, και μάλιστα στην πλευρά του ήλιου, και εάν συνέδεε κανείς πάντα μια ομάδα δένδρων της αλλέας μέσω θάμνων, σε μεγαλύτερες πιο κλειστές και εξαεριζόμενες χωμάτινες επιφάνειες! Σ' αυτήν ακριβώς την πλευρά θα μπορούσαν μετά να διαταχθούν και προκήπια, εάν αυτόεπιτρέπονταν γενικά σ' αυτήν την περιοχή της πόλης, ενώ στην άλλη πλευρά του δρόμου, στην σκιερή πλευρά δεν θα έπρεπε να διαταχθεί κανενός είδους δενδροφύτευση και αντί αυτής θα έπρεπε να μετατεθούν εκεί οι δυό γραμμές του ηλεκτρικού σιδηρόδρομου ή του ιππήλατου τράμ. Μέσω αυτού του διαχωρισμού της κυκλοφορίας από την δενδροφύτευση θα κέρδιζαν και οι δυο πλευρές και επιπλέον και η ποικιλία της όψης του δρόμου, η οποία, στην μια πλευρά θα έδειχνε μια κλειστή και επίσης ελεύθερα ορατή αρχιτεκτονική διαμόρφωση, στην άλλη όμως θα συνένωνε όλο το υπάρχων πράσινο σε μια ακόμη πιο έ-

ντονη συνολική εντύπωση. Βλέπει κανείς καθαρά, ότι όλες οι λανθασμένες διατάξεις της νεώτερης εποχής προέρχονται μόνο από το γεγονός ότι όλες ανεξαιρέτως οι αλλέες σχεδιάστηκαν στο σχεδιαστήριο σύμφωνα με την αρχή της συμμετρίας, χωρίς επίσης να εξετάσει κανείς με κάθε λεπτομέρεια και την ευδοκίμηση της φύτευσης, το φως και τον ήλιο, την επίδρασή τους στην αστική εικόνα και την κυκλοφορία. Ευτυχώς παρατηρείται κι εδώ προσφάτως μία αξιοποίηση των ως τώρα εμπειριών και επομένως μια φυσικότερη διάταξη των αλλέων. Ενώ στο εγχειρίδιο της πολεοδομίας του 1890 (Dufm, IV, 9) φαίνεται να παρουσιάζονται στα προφίλ των δρόμων των εικόνων 107 έως 216 μόνο οι συνηθισμένες λίγο πολύ συμμετρικές σειρές δένδρων, περιέχει το έργο του πολεοδομικού συμβούλου E. Genzmer “Περί φυτεύσεων σε αστικούς δρόμους και πλατείες”, ήδη από το 1894, τις ακόλουθες αξιοπρόσεκτες φράσεις: “Οι δρόμοι πρέπει να φυτεύονται, αλλά ήδη λόγω των οικονομικών εξόδων, όχι όλοι και όχι πάρα πολλοί”, και πιο κάτω: “Για λόγους ποικιλίας δεν πρέπει το κατάστρωμα του δρόμου, το πεζοδρόμιο και η αλλέα του δρόμου να βρίσκονται το ένα δίπλα στο άλλο σύμφωνα πάντα με το ίδιο σχήμα, αλλά κατά εναλλασσόμενη διάταξη”. Μ’ αυτά έχει ήδη γίνει ένα σημαντικό βήμα προς τα εμπρός. Η οριστική απόφαση δεν βρίσκεται όμως στην περιοχή φιλολογικών συζητήσεων, αλλά στο πεδίο της εφαρμογής στην πράξη, όπου σύμφωνα με την πείρα, κάθε μεμονωμένη περίπτωση έχει και τις ιδιαιτερότητές της, και δεν μπορεί να επιλυθεί σύμφωνα με κάποια διαθέσιμα καλούπια. Ακριβώς αυτό, να ελευθερωθεί ο καλλιτέχνης - πολεοδόμος από παλιά καλούπια, και να αφηθεί να σκέφτεται και να συνθέτει ανεμπόδιστος από προκαταλήψεις, μπορεί να είναι μόνο ο σκοπός υγιών, κριτικών ερευνών, οι οποίες μπορούν να καρποφορήσουν μόνο μ’ αυτή την απελευθέρωση τόσο του καλλιτέχνη όσο και του εντολέα του.

Απολύτως όμοια όπως και με τις αλλέες των μεγαλουπόλεων έχει το πράγμα και με τις αποκαλούμενες Squares. Ένας θεσμός που απέτυχε παταγωδώς. Αυτές καταβροχθίζουν σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό απ’ ό,τι οι αλλέες μεγάλα ποσά κεφαλαίου, χωρίς να φθάνουν στην επιθυμητή επιτυχία. Το λάθος βρίσκεται πάλι στον προτεινόμενο τετραγωνικό κάναβο των σύγχρονων γενικών τοπογραφικών σχεδίων. Εάν σύμφωνα μ’ αυτά, έχει μόλις καταταμηθεί μια οικοδομική περιφέρεια πολύ προσεκτικά μέσω ευθύγραμμων παράλληλων δρόμων σε οικοδομικά τετράγωνα, σαν μια σκακιέρα, και επιθημεί κανείς κάπου ένα δημόσιο κήπο ή μια παιδική χαρά, τότε αφήνει ένα ή περισσότερα οικοδομικά τετράγωνα άκτιστα, τα παραδίδει αυτά για λίγο-πολύ απαιτητικότερη διαμόρφωση στον δημοτικό κηπουρό, και

η Square είναι έτοιμη. Το γεγονός ότι αυτός ο κήπος βρίσκεται κατόπιν ελεύθερος ολόγυρα προς όλους τους δρόμους, δεν λαμβάνεται υπ' όψιν σ' αυτήν την απλή μέθοδο. Εκεί όμως ακριβώς βρίσκεται το χονδροειδές λάθος αυτής της διάταξης, διότι ο αέρας στροβιλίζει όλη την σκόνη του δρόμου, αυτή την φρικτότατη μάζιγα της ζωής στην μεγαλούπολη, πάνω από το συγκρότημα του κήπου, στο οποίο συν τοις άλλοις έχει εισβάλλει και όλος ο σματάς των αυτοκινήτων και ο υπόλοιπος θόρυβος του δρόμου, ιδιαίτερα δε, όταν αυτές οι Squares είναι τοποθετημένες σε μικρή μόνο έκταση επιφανείας, όπως συμβαίνει στις περισσότερες των περιπτώσεων. Ένας τέτοιος δημοτικός κήπος είναι εντελώς ακατάλληλος για αναψυχή μικρών και μεγάλων και στην πραγματικότητα δεν τον επισκέπτεται ο κόσμος, τον χειμώνα λόγω των χιονιάδων που θερίζουν, και το καλοκαίρι λόγω του πυρακτωμένου ήλιου και των σύννεφων σκόνης που τρέχουν από πάνω του. Αντίθετα οι παλαιοί αρχοντικοί ιδιωτικοί κήποι, όταν έχουν αποδοθεί ελεύθερα στην επίσκεψη του κοινού, όπως αυτό συμβαίνει συχνά παντού, είναι πράγματι υπερπλήρεις από όσους έχουν ανάγκη αναψυχής, διότι αυτοί οι παλαιοί κήποι είναι ολόγυρα κτισμένοι, δεν βρίσκονται πουθενά πάνω σε ανοιχτό δρόμο είναι ακριβώς γι' αυτό απαλλαγμένοι από τον αέρα και την σκόνη και χαρκτηρίζονται από ειδική ησυχία που ηρεμεί τα νεύρα. Έτσι και μόνο έτσι έχει το σωστό και ο κανόνας που προκύπτει απ' αυτό λέει: πάνω σε ανοιχτό δρόμο δεν επιτρέπεται να βρίσκεται κανένας δημόσιος κήπος και καμία παιδική χαρά.

Ο ίδιος κανόνας προκύπτει αν αναλογιστεί κανείς και την οικονομική πλευρά. Στις μεγαλουπόλεις μας ανεβαίνουν ως γνωστόν οι αξίες των οικοπέδων σε τεράστια ύψη, και μάλιστα τόσο πιο πολύ, όσο πιο ευνοϊκή είναι η θέση και το σχήμα του οικοπέδου. Επομένως, μια υψηλότερη τιμή πετυχαίνει εκείνο το οικοπέδο που με σταθερή έκταση εμφανίζει ένα μεγάλο μέτωπο προς τον δρόμο, αφού κατόπιν, κατά την οικοδόμηση, λόγω του μεγάλου αριθμού των παραθύρων προς τον δρόμο και του μικρού προς την αυλή, προκύπτουν κατοικίες υψηλότερου ενοικίου, με κατά τα άλλα ίδια έξοδα κατασκευής. Ένας λεπτομερέστατος υπολογισμός των εξόδων κατασκευής και του εισοδήματος από το ενοίκιο σύμφωνα με τις συνθήκες στη Βιέννη στο εσωτερικό της πόλης, απέδειξε, ότι η αξία ενός και του αυτού οικοπέδου σε μορφή δύο εν επαφή μεταξύ τους τετραγώνων, βρισκόταν την μια φορά, περίπου στα 100 000 Καπίκια και την άλλη φορά, περίπου στα 140 000 Καπίκια, ανάλογα με το αν δεχόμασταν ως μέτωπο προς τον δρόμο την στενότερη ή την διπλή σε μήκος πλευρά του οικοπέδου. Εδώ φαίνεται τι σημαντική α-

ξία αναλογεί στην καταμέτρηση των μετώπων του δρόμου σε σχέση με την έκταση της επιφάνειας των οικοπέδων και ακόμα ότι ο πολεοδόμος αυτός, που βγάζει ένα μέγιστο μετώπων δρόμων με ένα, καλά επίσης οικοδομήσιμο, ελάχιστο οικοπεδικών επιφανειών, κατορθώνει τον οικονομικώς καλύτερο επιμερισμό, ιδιαίτερα όταν επιτυγχάνεται και ένα ελάχιστο αναξιοποίητης, αλλά με απαιτήσεις εξόδων συντήρησης, επιφάνειας δρόμων. Αυτός όμως που αντιμετωπίζει τα μέτωπα των δρόμων χωρίς φειδώ, θα κατασπαταλήσει οικοδομική γη αχρησιμοποίητη, αξίας εκατοντάδων χιλιάδων, σε μεγαλύτερες καταμήσεις ίσως και εκατομμυρίων. Τι θα έπρεπε κανείς, απ' αυτή την άποψη να πει για τις μελέτες οι οποίες σπαταλούν τα τόσο πολύτιμα μέτωπα των δρόμων κατά χιλιόμετρα σε Squares και δημοτικά πάρκα, όπου επιπλέον προστίθενται και τα έξοδα για το απαραίτητο κιγκλίδωμα του πάρκου;

Είναι παράξενο το πόσο ασυναγώνιστο μοιάζει, εκείνο που σε μια δεδομένη στιγμή είναι ακριβώς σύνηθες. Η αντίληψη, ότι οι κήποι θα έπρεπε να είναι ανοικτοί προς τον δρόμο, είναι σήμερα γενικά διαδεδομένη. Έτσι προχωρεί κανείς παντού με έναν πράγματι φλογερό ζήλο -που θα ήταν άξιος ενός καλύτερου αντικειμένου- σε κατεδάφιση με κάθε θυσία των προστατευτικών τοίχων παλιών κήπων και αντικατάστασή τους από ελαφρά κιγκλιδώματα. Αυτοί οι παλιοί κήποι βρίσκονται κατά την μια πλευρά ή ακόμη και κατά ένα μικρό κομμάτι σε άμεση επαφή με τον δρόμο, αλλά είναι όμως με σύνεση στεγανά από θόρυβο και σκόνη διαχωρισμένοι από τον δρόμο μέσω μιας κατά το δυνατόν ψηλής (συνήθως 4 έως 5 μ.) παλιάς μάντρας, δίπλα στις εσωτερικά φυτεμένες σειρές δένδρων και πυκνών θάμνων. Στην Βιέννη πραγματοποιήθηκε αυτό στον μόλις πριν λίγα χρόνια αποδοθέντα σε δημόσια χρήση κήπο -Esterhazy. Μ' αυτό υπέφερε αυτός τα πάνδεινα και έχασε όλη του την γαλήνη και την νηνεμία. Παρά αυτήν την δυσμενή εμπειρία, ύστερα από λίγο μπορούσε κανείς να διαβάσει στις εφημεριδές, κάτω απ' τον τίτλο: "Εξωραϊσμός της Heugasse": "Η παλιά μάντρα κατά μήκος του κήπου Schwarzenberg στην Heugasse θα αντικατασταθεί από ένα κομψό κιγκλίδωμα. Το δημοτικό συμβούλιο θα έλθει σε διαπραγματεύσεις με τους ιδιοκτήτες των απέναντι απ' τον κήπο ευρισκόμενων σπιτιών, για συνεισφορά στα έξοδα του νέου κιγκλιδώματος". Ευτυχώς το πράγμα δεν υλοποιήθηκε, και η γαλήνη του κήπου, μέσα στον οποίο δεν καταλαβαίνει κανείς τίποτα από την έντονη κυκλοφορία οχημάτων στην Heugasse, έχει προς το παρόν διασωθεί. Διατίθεται όμως τόσο πολύς χρόνος, κόπος και χρήμα, για να μετατραπεί μια παλιά καλή ανάμνηση σε μια σύγχρονη κακή! Η παλιά μάντρα επιδρά επι-

πλέον πράγματι σαν μνημειακή παλαιοϊταλική και οι μεγάλες κορυφές των δένδρων προεξέχουν δίπλα της πολύ πέρα απ' το πεζοδρόμιο, μέχρι τον δρόμο, έτσι ώστε να μην λείπει καθόλου επίσης η θέα του πρασίνου. Αλλά τι ωφελούν όλα αυτά, το παλιό καλό θέμα δεν γίνεται πια κατανοητό, πρέπει με οποιοδήποτε κόστος να θυσιαστεί στον βωμό των θεμάτων της μόδας.

Ποιός όμως έχει μεγαλύτερο δικαίωμα σε έναν τέτοιο κήπο, ο βιαστικά περαστικός απ' τον δρόμο, ο οποίος δεν ρίχνει ούτε μια πεταχτή ματιά μέσα απ' το σύγχρονο "κομψό κιγκλίδωμα", ή το πλήθος των μόνιμων επισκεπτών του, το οποίο αναζητεί εκεί μέσα για ώρες ολόκληρες την ηρεμία και την αναψυχή και που την βρίσκει επίσης, μόνο μέσα στην προστατευτική του απομόνωση;

Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία: όχι μόνο οι αστικές πλατείες απαιτούν για την ιδιάζουσα αίσθησή τους την περικλείση του τοιχώματός τους ολόγυρα, αλλά ακόμη, και ίσως σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό, και οι κήποι της πόλης. Το ότι η σύγχρονη παλαβομάρα της ελευθέρωσης θέλει να εξουσιάσει ακόμη και τους κήπους, είναι σίγουρα μια επίσης άστοχη κίνηση, όπως και η ελευθέρωση των παλιών καθεδρικών ναών και των πυλών των πόλεων, ή η κατεδάφιση των παλιών κλειστών τοίχων των πλατειών.

Εάν παρατηρήσει κανείς σ' ένα χάρτη μιας πόλεως την κατάσταση όλων των προαστίων, τότε βρίσκει παντού σχετικά μεγάλα οικοδομικά τετράγωνα, τα οποία είναι όλα κτισμένα με κλειστό τρόπο, μόνο στα λίγα στενά και μακρυνά ενδιάμεσα σοκάκια, ενώ στον εκτεταμένο εσωτερικό πυρήνα, οι παλαιοί κήποι των σπιτιών στην συντριπτική τους πλειοψηφία εφάπτονται στενά ο ένας με τον άλλον. Εκεί δεν ακούει κανείς τίποτε απ' τον θόρυβο του δρόμου, εκεί ο αέρας είναι καθαρός και χωρίς σκόνη, και εδώ δεν έχουν μόνο οι ιδιοκτήτες, αλλά και ενοικιαστές των κατοικιών, αντί μιας ασήμαντης αυξήσεως του ενοικίου, τους χώρους του πρωϊνού και του βραδυνού τους γεύματος· εδώ ξεφεύγει κανείς απ' την μεγαλούπολη και τον σματά της, ζει σαν στο ύπαιθρο, και ολόγυρα στις πτέρυγες της αυλής και στα δωμάτια της αυλής, εργαστήρια πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας με καθαρό αέρα, καλό φωτισμό, λαμπρό ήλιο και την θέα στο πράσινο. Αυτό είναι επίσης αστικό πράσινο, ακόμη κι αν έξω στον δρόμο δεν αντιλαμβάνεται κανείς τίποτε απ' αυτό.

Ακριβώς αυτοί όμως, οι σπουδαιότατοι για την υγεία της δύναμης για εργασία του πληθυσμού, γειτονικοί μεταξύ τους οικιακοί κήποι, τελούν σήμερα παντού υπό εξαφάνιση. Κυριαρχούνται παντού από την οικοδομική κερδοσκοπία, την οικοπεδική αισχροκέρδεια. Εκτελούνται διανοίξεις δρόμων και ανεγείρονται πολυκατοικίες με τόσο

μικρές αυλές, όσο αυτές τις επιτρέπει ακριβώς και ο τοπικός οικοδομικός κανονισμός, στων οποίων τους σκοτεινούς, γεμάτους από πνιγηρό αέρα χώρους κατοικίας και εργασίας, πρέπει το υπηρετικό και το εργατικό προσωπικό να περνά τις μέρες του χωρίς καμιά θέα προς κάποιο μικρό κομματάκι ουρανού.

Σ' αυτές τις άθλιες, παράλογες συνθήκες μπορεί να μπει ένας φραγμός μόνο μέσω νομοθετικών διατάξεων, διότι όσο η οικοδομική κερδοσκοπία αντλεί τα κέρδη της από τέτοιου είδους εκμετάλλευση της οικοδομικής γης, δεν πρόκειται ποτέ να την απαρνηθεί οικειοθελώς. Όλες οι διατάξεις αυτού του είδους, σκοπεύουν παντού, να προστατεύσουν τον εσωτερικό πυρήνα κήπου μεγαλύτερων οικοδομικών τετραγώνων μέσω μη εγκρίσεως των κατατμήσεων, ή μέσω απαγόρευσης της δόμησης. Περισσότερο προχωρημένες είναι αυτές οι σωτήριες προσπάθειες στο σημερινό Αμβούργο, τόσο θεωρητικά, όσο και στην πράξη, μέσω θεσμοθέτησης του ονομαζόμενου "εσωτερικού οικοδομικού μετώπου". Θα ήταν ευχής έργον, να επεκτεινόταν αυτή η ευλογημένη ρύθμιση παντού. Αυτή θα μπορούσε να κερδίσει μια υποστήριξη εάν οι ελεύθεροι χώροι που παραμένουν στο εσωτερικό μεγάλων οικοδομικών τετραγώνων, αποδίδονταν κατά το δυνατόν σε μια δημόσια αξιοποίηση. Μία προσπάθεια, να οργανώσει σ' αυτό το πνεύμα ένα ολόκληρο πολεοδομικό σχέδιο, έχει κάνει ο γράφων με το πολεοδομικό του σχέδιο για το Mährisch - Ostergau, που ήδη βρίσκεται σε εκτέλεση, του οποίου προηγήθηκαν μεμονωμένα σημεία, στα ομοίως εφαρμοσμένα στην πράξη γενικά τοπογραφικά σχέδια για το Teschen και το Olmütz. Χρησιμοποιήθηκε κατ' αρχήν το εσωτερικό των μεγάλων οικοδομικών τετραγώνων, στο πνεύμα αυτών που συζητήθηκε προηγουμένως, για την εγκατάσταση δημοσίων κήπων και παιδικών χαρών, ύστερα για γυμναστήρια και ποδηλατοδρόμια, παγοδρόμια και άλλα παρόμοια. Τέλος έγινε η δοκιμή να διαταχθούν ανοικτές αγορές, φρουταγορές κ.λ.π. μέσα στο στεφάνι πολυκατοικιών του κλειστού οικοδομικού συστήματος, πράγμα το οποίο, λόγω των απαιτούμενων εισόδων για πεζούς και οχήματα, των όμοιων με Atrium στοών, της ποτίστρας των ζώων με την μεγάλη αυτοκρατορική φλαμουριά δίπλα, τούς απαραίτητους χώρους επιστάσις και γραμματείας και τον υπόλοιπο εξοπλισμό, οδηγούσε σε ιδιότυπες λύσεις. Τέλος βρέθηκε επίσης χρήση και για τις μεγάλες άκτιστες εσωτερικές επιφάνειες, για σκοπούς αποστολής εμπορευμάτων, για ειδικές βιομηχανίες και επίσης διάφορα άλλα. Εάν δεν ληφθεί πρόνοια για όλα αυτά ήδη στο πολεοδομικό σχέδιο, τότε προκύπτει παντού έλλειψη χώρου, και μπορεί έπειτα κανείς να δει τα βαρειά μακρυνά οχήματα, τα κιβώτια και τα δέματα εμπορευμάτων

στις πιο ξεχωριστές περιοχές της πόλης, στους δρόμους, να εμποδίζουν την κυκλοφορία, διότι παντού λείπουν οι διαθέσιμοι χώροι αυλών. Ότι συγχρόνως μπορούν παντού να σκορπιστούν κρήνες με άφθονο νερό, δένδρα και θάμνοι, είναι σαφές και είναι μόνο ένα θέμα της υλοποίησης, για την οποία θα αρκούσε μόνο να κεντριστεί η προθυμία του πληθυσμού να υποβληθεί σε θυσίες, διότι το πνεύμα για κάτι τέτοιο υπάρχει παντού άφθονο.

Μετά τα ως τώρα συζητηθέντα, είναι σαφές ότι το πράσινο στην μεγαλούπολη χωρίζεται σε δύο αυστηρά διαχωρισμένες ομάδες με εντελώς διαφορετική αποτελεσματικότητα και επομένως και εντελώς διαφορετικές μορφές χρήσης, δηλαδή: στο, ως το πούμε “υγειονομικό πράσινο” και στο “διακοσμητικό πράσινο”.

Το υγειονομικό πράσινο δεν ανήκει μέσα στην σκόνη και τον θόρυβο του δρόμου, αλλά στο προφυλαγμένο εσωτερικό μεγάλων, κτισμένων ολόγυρα οικοδομικών τετραγώνων. Μόνο στις μέγιστες διαστάσεις επιφανειών ανέχεται αυτό την ελεύθερη τοποθέτηση στον ανοικτό δρόμο, όπως είναι η περίπτωση των περιοχών επαύλεων ή μονοκατοικιών. Αυτές οι περιοχές που μαστίζονται λίγο απ’ την κυκλοφορία των οχημάτων με τις αδιάκοπες, συνδεδεμένες μεταξύ τους φυτεύσεις δένδρων, ανήκουν αναμφισβήτητα επίσης στην κατηγορία του υγειονομικού πράσινου. Για την οδική χάραξη, τον επιμερισμό του πράσινου κ.λ.π. σ’ αυτά τα σύνολα δεν υπάρχει τίποτε να πούμε· διότι το ίδιο το πράσινο απλώνει τον μανδύα της ήπιας επιείκias πάνω από αποτυχημένες μορφές του γενικού τοπογραφικού σχεδίου, με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην φαίνεται ούτε το ωραίο, ούτε και το αποτυχημένο. Είναι πράγματι εντελώς αδιάφορο πώς ενεργεί κανείς, διότι με οποιονδήποτε τρόπο προκύπτει πάντα το ίδιο πράγμα.

Το διακοσμητικό πράσινο, και μάλιστα ει δυνατόν σε πλουσιώτερη σχέση με διακοσμητικό νερό, ανήκει σε αυστηρή αντίθεση προς το υγειονομικό πράσινο, αποκλειστικά στον δρόμο και στις πλατείες κυκλοφορίας, διότι αυτό έχει μόνο σκοπό να γίνει ορατό, ορατό από όσο το δυνατόν πιο πολλούς ανθρώπους, επομένως στα κεντρικά ακριβώς σημεία της κυκλοφορίας. Μια μεγαλύτερη αντίθεση δεν μπορεί κανείς να διανοηθεί. Στο διακοσμητικό πράσινο, τα πάντα πρέπει να εκτιμηθούν στην μοναδική του φανταστική εντύπωση. Στο υγειονομικό πράσινο αντιθέτως, πρόκειται για την πραγματική επίτευξη χειροπιαστών αξιών: Αποφυγή της σκόνης, προστασία απ’ τον αέρα, γαλήνη που αποστρέφεται κάθε θόρυβο του δρόμου, σκιερή δροσιά το καλοκαίρι. Ό,τι είναι για το ένα πολύτιμο, γίνεται για το άλλο δευτερεύον και αντιθέτως, απ’ όπου όμως προκύπτει, ότι το

σωστό σε κάθε περίπτωση θα το πετύχει μόνο εκείνος ο καλλιτέχνης πολεοδόμος, ο οποίος έχει κατανοήσει αυτά τα δυο είδη του αστικού πρασίνου στην ουσία τους, και γνωρίζει πώς να τα διακρίνει.

Απ' αυτήν την άποψη, η προς το παρόν συνηθέστατη μορφή της αλλέας είναι κατηγορηματικά απορριπτέα, και οι εντελώς στο βάθος σπρωγμένες μεμονωμένες συστάδες δένδρων και θάμνων πρέπει να ανασυρθούν στο προσκήνιο.

Όποιος θέλει να το κατανοήσει πλήρως αυτό μέσα από ένα μεγάλο πρότυπο, αυτός ας πάει στην Κωνσταντινούπολη, όπου θα βρει το ανυπέβλητο παράδειγμα της προσαρμογής του πράσινου σε έναν μεγάλο οικοδομικό όγκο. Παντού εντάσσεται το πράσινο καλόβολα και με άψογη γραφικότητα στην εικόνα των δρόμων και των πλατειών, έτσι ώστε, μέσα στο ανακάτωμα του παζαριού και των σπιτιών να αισθάνεται κανείς πάντα σαν στην ελεύθερη φύση. Πουθενά δεν εμποδίζει την ελεύθερη θέα προς τα μνημειακά κτήρια, όπως αυτό συμβαίνει στις αλλέες μας, και πουθενά δεν προκαλεί δαπάνες φύτευσης και συντήρησης. Από που προέρχεται αυτό το θαύμα; Απλά από το γεγονός ότι παντού όπου ανέκαθεν υπήρχε από την φύση πράσινο, που απομακρύνθηκε μόνο εκεί που επιδρούσε ενοχλητικά, σπουδήποτε όμως αυτό διατηρήθηκε, είναι καλό, φυσικό, άψογο.

Η γενική εντύπωση είναι πράγματι ονειρική. Έτσι θα πρέπει να ήταν και η γενική εντύπωση της αρχαίας Αθήνας, ή της αρχαίας Ρώμης.

Γιατί εμείς οι σύγχρονοι δεν μπορούμε να επιτύχουμε μια τέτοια λαμπρότητα;

Μόνη η μορφή της αλλέας είναι ένα πύρινο κατηγορητήριο εναντίον του γούστου μας. Μπορεί να υπάρξει κάτι πιο κακόγουστο από το να διατάξουμε την ελεύθερη φυσική μορφή ενός δένδρου, που βέβαια οφείλει να μας παραστήσει στην μεγαλούπολη φανταστικά την μαγευτική ελεύθερη φύση, συνεχώς επαναλαμβανόμενη, με όμοιο μέγεθος, με μαθηματικά ακριβέστατα ίδια διαστήματα, με γεωμετρικά ολόισια εκτεινόμενη κατεύθυνση, το ίδιο ακριβώς δεξιά όπως και αριστερά, και επιπλέον και σε σχεδόν ατέλειωτο μήκος; Αισθάνεται πράγματι κανείς ένα βάρος στο στομάχι από την καταπιεστική πλήξη. Και αυτή είναι η κύρια "καλλιτεχνική μορφή" των πολεοδόμων μας, με γεωμετρικές συνήθειες!

Στην Κωνσταντινούπολη δεν υπάρχει ούτε μία μοναδική αλλέα, είναι κι αυτό χαρακτηριστικό. Αντιθέτως υπάρχουν πολυάριθμες μνημειακές κρήνες, ως γνωστόν, δωρημένες τουλάχιστον μία από κάθε νέο σουλτάνο, οι οποίες είναι φημισμένες στην πόλη. Εδώ υπάρχει επομένως ένα εγκυρότατο υπόδειγμα, το οποίο θα έπρεπε να ξα-

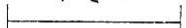
να επιδιωχθεί ως προς την καλλιτεχνική του μορφή. Και υπάρχουν και σ' εμάς επίσης συνθέσεις σ' αυτό το πνεύμα, ακόμη κι αν είναι, δυστυχώς, πολύ μεμονωμένες, όπως π.χ. το μεγάλο μνημειακό συγκρότημα κρήνης στο Μόναχο του Hildebrandt. Θα χρειαζόταν επομένως μόνο, να οδηγηθεί η προσοχή των αρμόδιων κύκλων στην υψηλή σημασία της χρήσης του διακοσμητικού νερού με διακοσμητικό πράσινο, ιδιαίτερα δε σε καλλιτεχνική σχέση. Δεν υπάρχει έλλειψη σε καλλιτέχνες που θα έβρισκαν γι' αυτό σωστές λύσεις, και τα έξοδα γι' αυτό θα μπορούσαν να καλυφθούν πλούσια απ' αυτά των άσκοπων, αλλά πολυδάπανων αλλέων και Squares.

Έτσι αποδεικνύεται εν συνόλω και πάλι εδώ, ότι η πολεοδομία, αν την αντιληφθεί κανείς σωστά, δεν είναι καμιά μηχανική, απλώς εργασία γραφείου, αλλά στην πραγματικότητα είναι ένα σημαντικό, γεμάτο ψυχική ανάταση καλλιτέχνημα, και μάλιστα ένα έργο μεγάλης, γνήσιας λαϊκής τέχνης, πράγμα που βαρύνει ακόμη περισσότερο στην ζυγαριά, αφού λείπει ακριβώς στην εποχή μας μια λαϊκή συγκέντρωση όλων των εικαστικών τεχνών στην υπηρεσία ενός μεγάλου εθνικού συνολικού καλλιτεχνήματος.

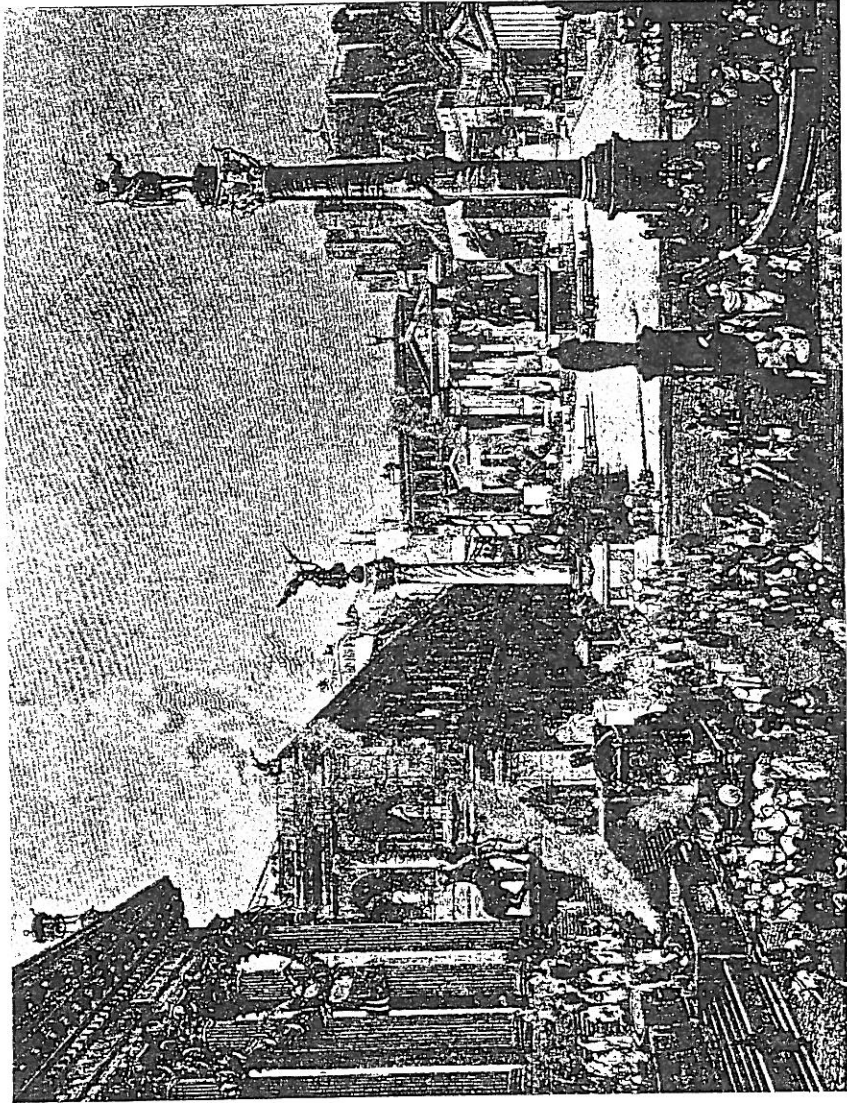
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΙΚΟΝΩΝ

(Προμετωπίδα: Η πλατεία του Αγ. Πέτρου στη Ρώμη).

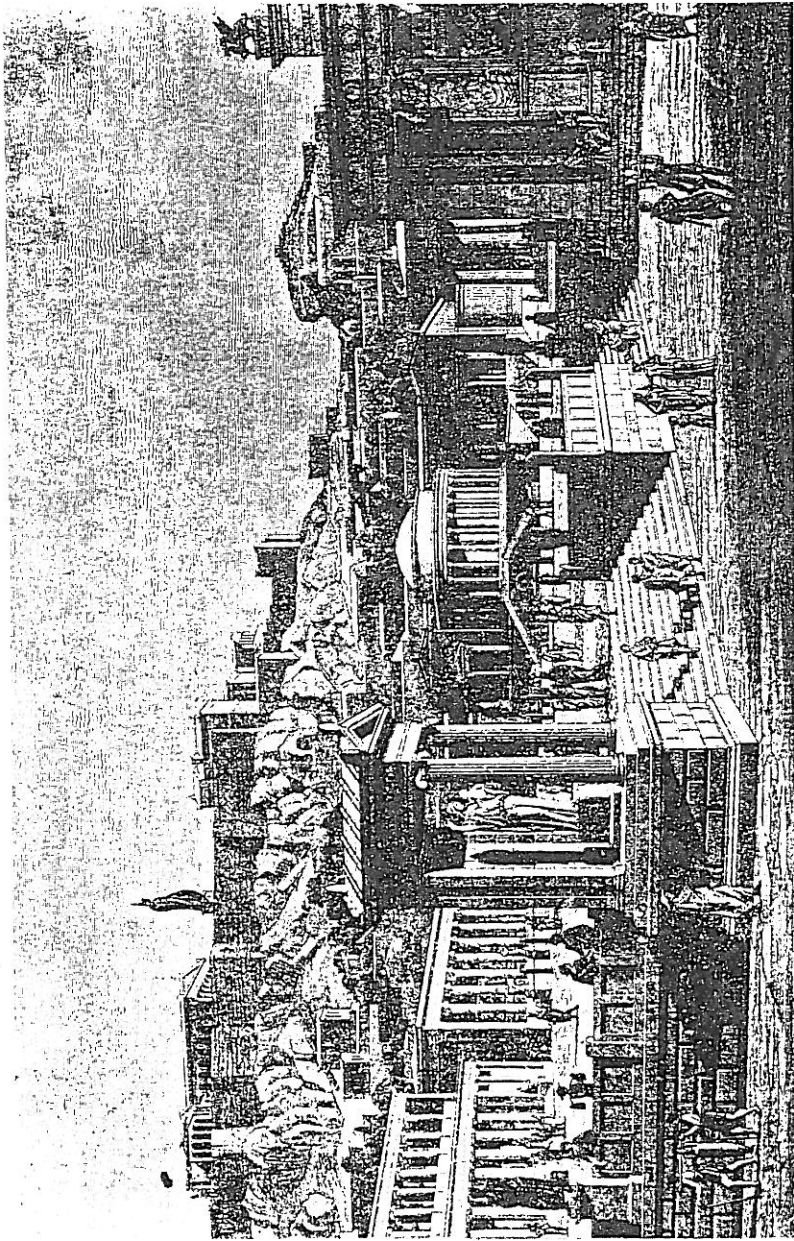
Εικ. 1 : Σχέδιο του Forum της Πομπηϊας.	} Σχεδιασμένα
από τον αρχιτέ-
κτονα Siegfried
Sitte με χρήση
των νεώτατων
επιστημονικών
αποτελεσμάτων.
" 2 : Σχέδιο του Forum Romanum.	
" 3 : Σχέδιο του Ιερού της Ολυμπίας.	
" 4 : Σχέδιο της Ακροπόλεως των Αθηνών.	
" 5 : Η Ακρόπολις των Αθηνών.	
" 6 : Η Signoria στην Φλωρεντία.	
" 7 : Η Loggia dei Lanzi στην Φλωρεντία.	
" 8 : Η πλατεία του Δημαρχείου στο Breslau.	
" 15 : Το Πάνθεο της Ρώμης.	
" 22 : Η Via degli Strozzi στην Φλωρεντία.	
" 29 : Η "νέα αγορά" στην Βιέννη.	
" 30 : Το Portico degli Uffici στην Φλωρεντία.	
" 31 : Το Forum Civile της Πομπηϊας.	
" 34 : Η Piazza dei Signori στην Vicenza.	
" 50 : Η Piazzetta στην Βενετία.	
" 55 : Η μητρόπολη του Στρασβούργου.	
" 72 : Το Καπιτώλιο στην Ρώμη.	
" 77 : Το ανάκτορο Schönbrunn στην Βιέννη.	
" 114 : Η Residenzplatz στο Salzburg.	

Επιπλέον 95 μικρά και μεγάλα σκίτσα λεπτομερειών από πολεοδομικά σχέδια, σχεδιασμένα στην κλίμακα 100μ., εκτός αν δίνεται μια ξεχωριστή κλίμακα και εξαιρουμένων των εικόνων 90 και 94 (βλ. σχετικά μ' αυτό και παρατήρηση προλόγου).

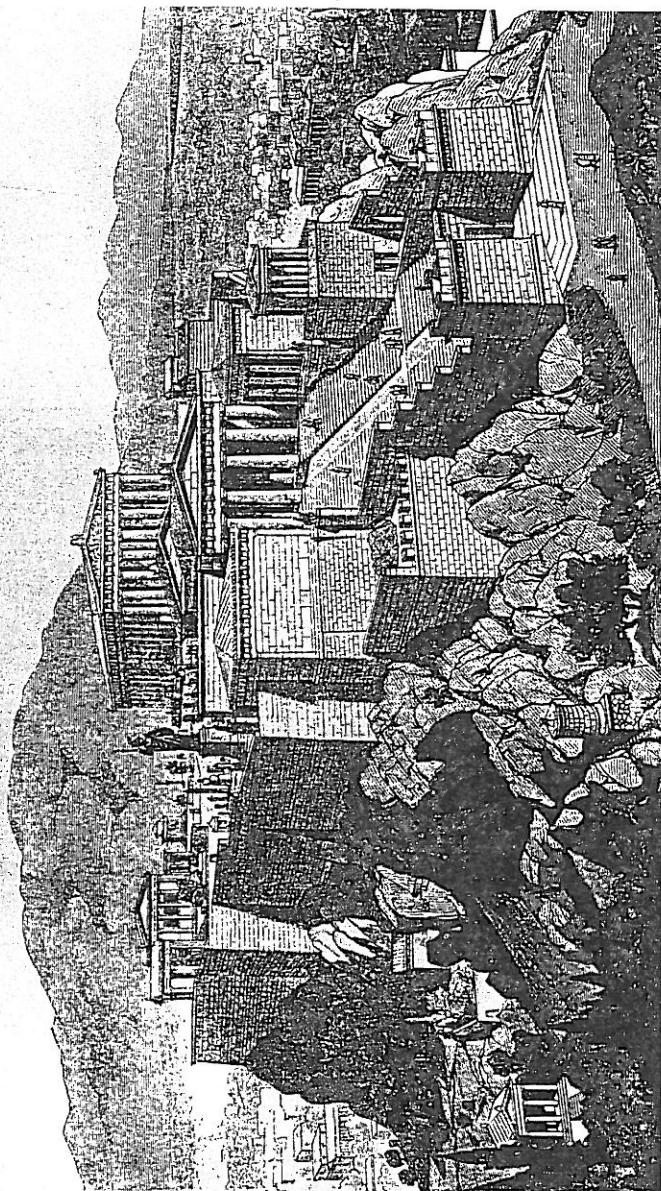
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ
ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ (1989) ΠΟΥ ΔΕΝ
ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ
ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

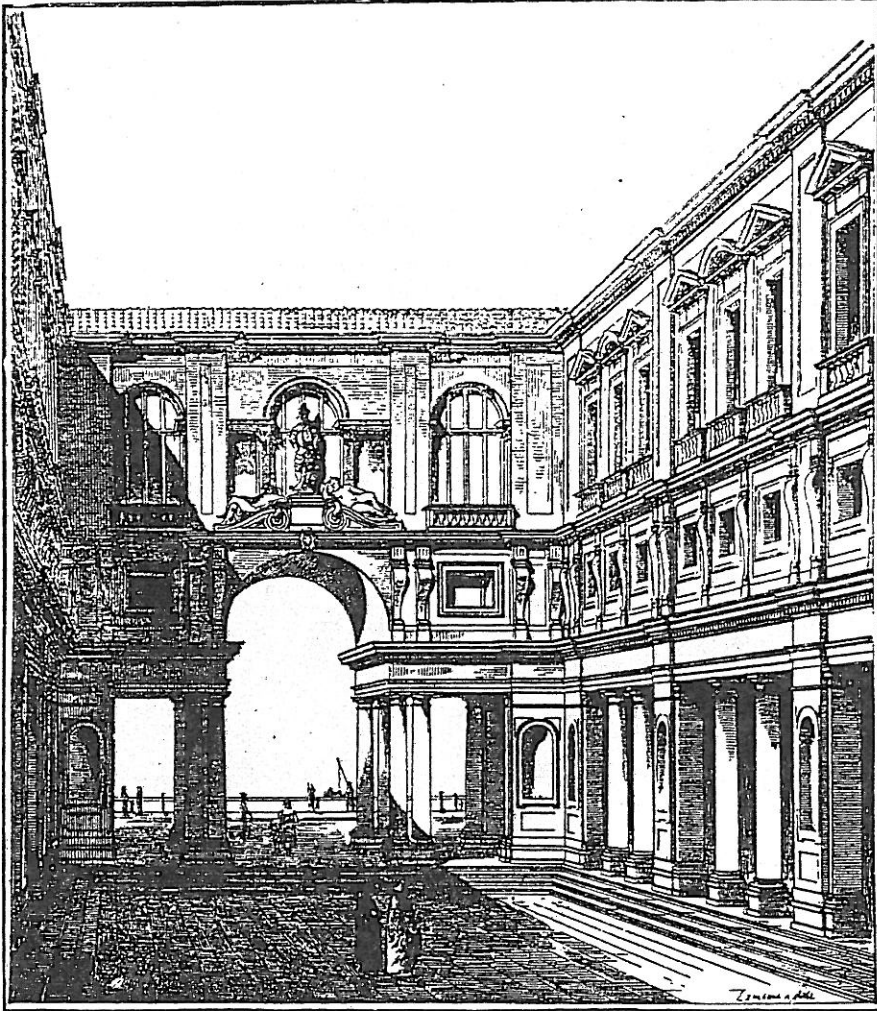
Exc. 2. To Forum Romanum.

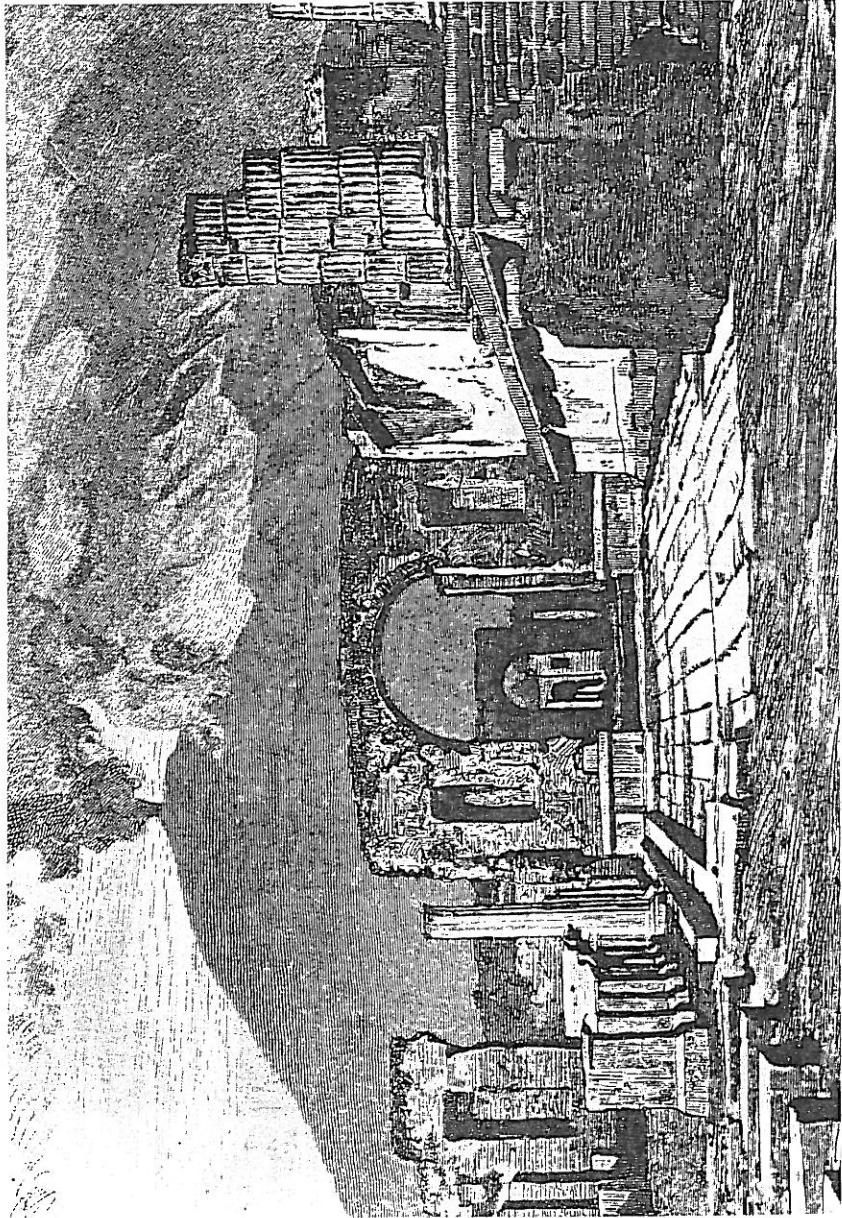
Εικ. 3. Η εμπορική αγορά της Αθήνας.

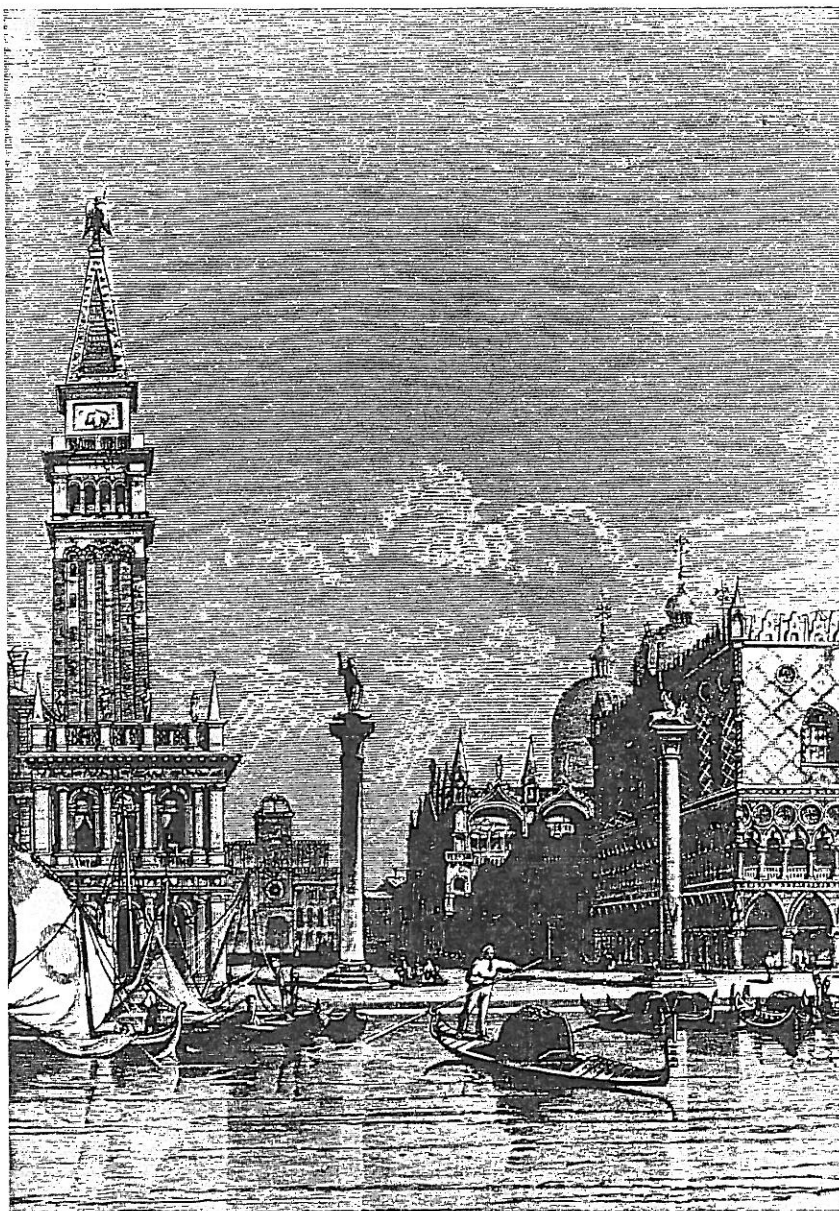
Εικ. 4. Η Ακρόπολη της Αθήνας.

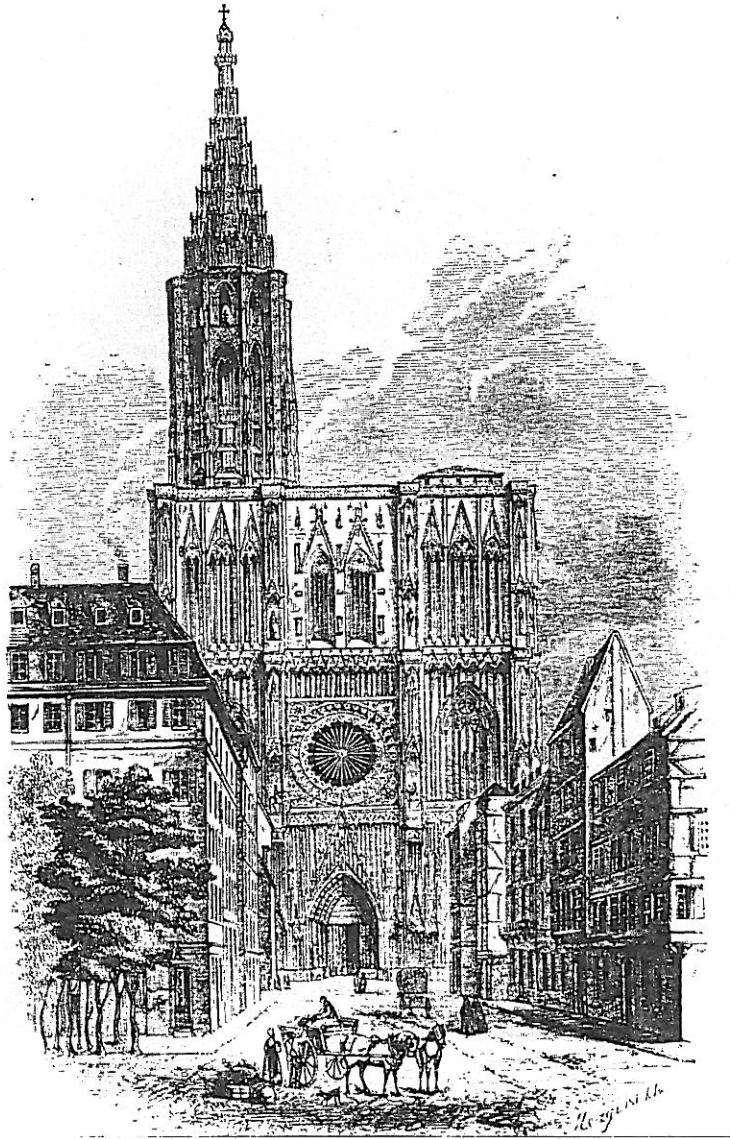
Εικ. 27. ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ: Portici degli Uffici.

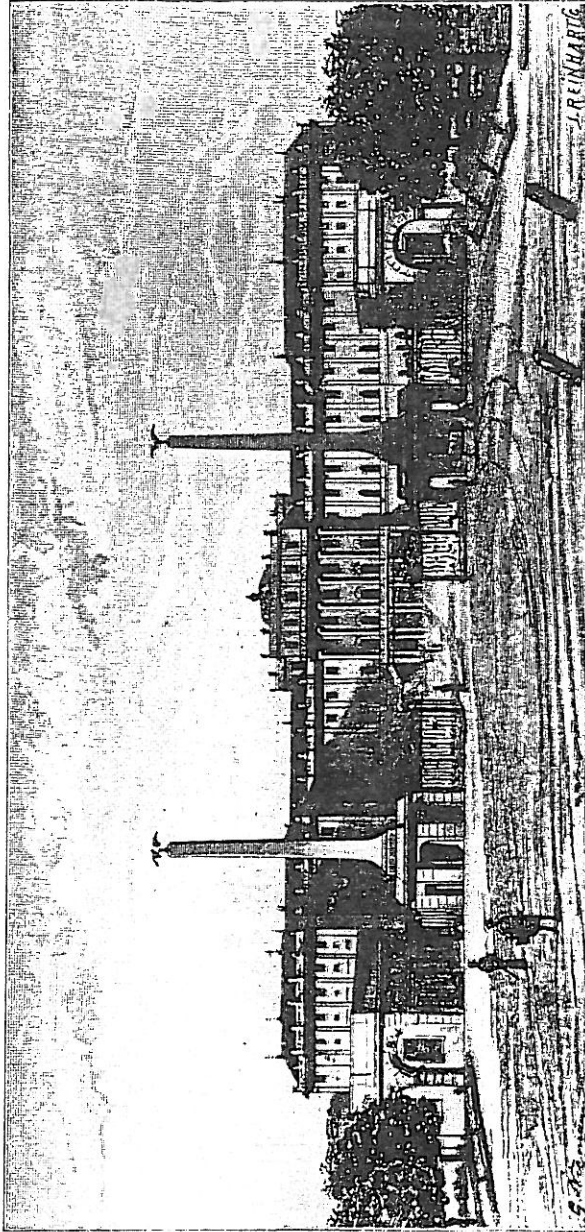
Εκ. 28. Το Forum της Πομπηίας.

Егх. 47. BENETIA: H Piazzetta.

Εικ. 53. Η Μητρόπολη του Münster.

Εκ. 73. Το ανάκτορο Schönbrunn στην Βιέννη.